

ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
ІНСТИТУТ ТУРИЗМУ

Ковальська Л. В.

**РЕКРЕАЦІЙНА
ГЕОГРАФІЯ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
(друге видання)

Івано-Франківськ

2014

УДК 379.85: 91
ББК 26.8 – я 73
К 56

**Надано гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
№ 1/11-4356 від 26.02.13 р.**

Рецензенти:

Любіцева О. О. – доктор географічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Шевчук Л. Т. – завідувач відділу територіальних суспільних систем та просторового розвитку Інституту регіональних досліджень НАН України, доктор економічних наук, професор;

Заставецька О. В. – доктор географічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

К 56 Ковальська Л. В.

Рекреаційна географія: навчальний посібник. для студ. вищих навчальних закладів України – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 213 с.

Якщо у вас немає часу чи змоги відвідати всі атракції світу, то Ви не засмучуйтеся! Рекреаційна географія є тим навчальним посібником, який ознайомить вас та проведе мандрівку по шедеврами світової природної та історико-культурної спадщини. У посібнику розкриті теоретико-методологічні основи рекреаційної географії як науки – предмет, об'єкт, методи дослідження, а також подано схеми та характеристики рекреаційних макрорегіонів світу. У ньому розкрито основні питання курсу: рекреаційна діяльність та рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал територій, ринок рекреаційної індустрії. Наприкінці кожного розділу подані тести, питання для самоконтролю, що сприятимуть закріпленню навчального матеріалу. За змістом посібник відповідає програмі навчальної дисципліни "Рекреаційна географія". Призначений для студентів вищих навчальних закладів України освітнього напрямку «Туризм».

ISBN

© Ковальська Л.В., 2014
© «НАІР», 2014

Зміст

Передмова
-----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Становлення рекреаційної географії
1.2. Об'єкт, предмет і завдання рекреаційної географії
1.3. Методи дослідження в рекреаційній географії, її зв'язок з іншими науками
1.4. Теорії, концепції та закономірності, які використовує рекреаційна географія
1.5. Функції рекреаційної географії
1.6. Поняттєво-термінологічні одиниці рекреаційної географії
1.7. Тестові завдання до тем розділу 1 «Теоретико- методологічні основи рекреаційної географії»
1.9. Список рекомендованої літератури

Розділ 2

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

2.1. Зародження і розвиток рекреаційної діяльності у світі
2.2. Рекреаційна діяльність та її види
2.3. Рекреаційні ресурси та їх класифікація
2.4. Оцінка рекреаційних ресурсів
2.5. Атрактивність рекреаційних ресурсів
2.6. Тестові завдання до тем розділу 2 «Рекреаційна діяльність і рекреаційні ресурси»
2.8. Список рекомендованої літератури

Розділ 3

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ

3.1. Загальні засади рекреаційної регіоналізації
3.2. Таксономічні одиниці рекреаційної регіоналізації
3.3. Схеми рекреаційної регіоналізації світу
3.4. Північноамериканський макрорегіон
3.5. Європейський макрорегіон
3.6. Азіатський макрорегіон
3.7. Південноамериканський макрорегіон
3.8. Африканський макрорегіон
3.9. Австралійсько-Океанічний макрорегіон
3.10. Антарктичний макрорегіон
3.11. Схеми рекреаційної регіоналізації території України
3.12. Рекреаційний потенціал України
3.13. Тестові завдання до тем розділу 3 «Рекреаційна географія світу»

3.14. Список рекомендованої літератури	
--	--

Розділ 4

РИНОК РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНДУСТРІЇ

4.1. Формування міжнародних туристичних потоків	
4.2. Закономірності та тенденції розвитку туристичних регіонів	
4.3. Міжнародний туристичний ринок	
4.4. Сегментація туристичного ринку	
4.5. Виробництво туристичного продукту	
4.6. Попит туристичного ринку	
4.7. Роль туризму в розвитку економіки	
4.8. Тестові завдання до тем розділу 4 «Ринок рекреаційної індустрії»	
4.9. Список рекомендованої літератури	

Розділ 5

РЕКРЕАЦІЯ ТА ДОВКІЛЛЯ

5.1. Екологія і рекреація	
5.2. Вплив рекреації на навколишнє середовище	
5.3. Рекреаційне навантаження	
5.4. Охорона природи на рекреаційних територіях	
5.5. Тестові завдання до тем розділу 5 «Рекреація та довкілля».	
5.6. Список рекомендованої літератури	

Література	
----------------------	--

Додатки	
---------------	--

Список скорочень

ТРС – територіальна рекреаційна система
ВТО – Всесвітня туристична організація
ТО – територіальна організація
ВДР-подорожі – відвідування друзів і рідних
АР Крим – Автономна Республіка Крим
РТР – рекреаційно-туристичні ресурси
РРУ – ресурсно-рекреаційні угруповання
ПТК – природно-територіальний комплекс
УФВ – ультрафіолетове випромінювання
РРР – ресурсно-рекреаційний рейтинг
ВВП – валовий внутрішній продукт
ГІФ – Індійський гірський фонд
ПАР – Південно-Африканська Республіка
КНДР – Корейська Народно-Демократична Республіка

ПЕРЕДМОВА

Відпочинок, що сприяє максимальному відновленню фізичних і духовних сил людини, був і є невід'ємною складовою життя будь-якого соціокультурного утворення. Організація і змістовність його проведення покладені в основу розвитку рекреаційної галузі. Ця галузь сьогодні є вагомим і визнаним чинником економічного зростання країни і/або регіону, оскільки приносить левову частку фінансових надходжень до бюджету, сприяє створенню нових робочих місць та розвитку суміжних галузей народного господарства. Тенденція зростання ролі рекреації корелюється із закономірностями просторового розміщення природних та історико-культурних ресурсів і залежить від розвитку індустрії та її окремих структурних одиниць у взаємозв'язку із особливостями конкретного соціокультурного утворення. Тому висвітлення цих питань і покладено в основу написання навчально-методичного посібника «Рекреаційна географія».

Пропонований навчальний посібник вміщує програмний виклад теоретичних і методичних основ сучасної рекреаційної географії, декілька авторських методичних напрацювань (схеми регіоналізації, оцінка рекреаційних ресурсів тощо). Структура навчального видання включає п'ять розділів, які органічно доповнюють один одного. Наприкінці кожного розділу подані тести та питання для самоконтролю, що сприятимуть закріпленню навчального матеріалу. Посібник розрахований на студентів географічного профілю, а також усіх, чия майбутня професійна діяльність буде пов'язана з різними сферами рекреаційного бізнесу.

Будемо вдячні за висловлення зауважень щодо покращення структури і змісту пропонованого посібника. Їх буде враховано у процесі подальшої роботи над навчальним курсом «Рекреаційна географія».

Контакти: кафедра туризмознавства і краєзнавства, Інститут туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Галицька, 201, м. Івано-Франківськ. E-mail: gnatuk_L@ukr.net

Автор

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Становлення рекреаційної географії

Дослідження рекреаційних проблем у сучасних умовах прискорили процес виявлення специфічного об'єкта наукового пізнання і формування на його основі предметної сутності нової географічної дисципліни – рекреаційної географії.

Рекреаційна географія – галузь географічних знань, яка, опираючись на рекреаційну функцію як необхідну складову суспільного відтворення, займається розробкою теоретичних і методичних засад територіальної організації відпочинку та оздоровлення. За Д. Ніколаєнком (2001), рекреаційна географія – це частина системи географічних наук, яка розглядає процеси освоєння простору (території) з точки зору еволюції стандартів рекреації в рамках певного соціокультурного утворення. Н. Фоменко (2007) трактує рекреаційну географію як галузь географічної науки, яка вивчає закономірності формування, функціонування і поширення територіальних рекреаційних систем, що складаються з природних і культурних комплексів, інженерних споруд, які використовуються для рекреації, а також із обслуговуючого персоналу, органу управління та рекреантів. П. Масляк (2008) надає цьому визначенню такого змісту: рекреаційна географія – це комплексна географічна наука і навчальна дисципліна, яка вивчає територіальну організацію (ТО) рекреаційного господарства. За О. Топчієвим (2009), рекреаційна географія (у світовій географії поширена назва «географія туризму») – відносно молода географічна дисципліна, що перебуває на стадії становлення і швидкого розвитку.

Вперше курс рекреаційної географії почав одночасно викла-датися в Московському та Сімферопольському (сьогодні Таврійському національному) державних університетах з 1974 р. До цього часу галузь обмежувалась тільки науковими дослідженнями і не мала вишівської бази для підготовки географів цього профілю. З кінця 70-х років курс рекреаційної географії почав стабільно викладатися на географічних факультетах як університетів, так і педагогічних інститутів колишнього СРСР. В Україні в останнє десятиріччя рекреаційна географія розвивалася на базі географічних факультетів класичних університетів, зокрема Таврійського, Київського, Чернівецького, Львівського, Харківського.

Сучасні наукові основи рекреаційної географії закладені працями І. Твердохлебова, М. Мироненка (Рекреационная география, 1981), Л. Багрової і П. Підгорецького (Физико-географические основы рекреационной географии, 1982), О. Ігнатенка (Рекреационные территориальные системы, 1989), В. Преображенського, Ю. Веденіна, І. Пірожника та інших фахівців з теорії та практики рекреаційної діяльності, а розвинені в останні роки у роботах Д. Ніколаєнка, М. Бочарової (Росія), О. Любіцевої, І. Смаля, О. Бейдика, П. Масляка (Україна) та інших.

На першому етапі географи приділяли посилену увагу інвентаризації та оцінці рекреаційних ресурсів, у першу чергу – природних. Надалі чільне місце у рекреаційно-географічних дослідженнях зайняли проблеми територіальної

організації рекреаційної діяльності, і на перший план вийшла концепція територіальних рекреаційних систем (В. Преображенський та ін., 1975). У наш час пріоритетним стає дослідження просторових закономірностей та особливостей пове-дінки людей у процесі рекреаційної діяльності (Д. Ніколаєнко, 2001).

Становлення рекреаційної географії дало поштовх виникненню або розвитку ряду рекреаційно-географічних та економічних напрямів (географія туризму, економіка туризму та екскурсійної справи, регіональна рекреаційна географія, основи туризму, географія сфери обслуговування, основи екскурсознавства, пам'ятки історії і культури, маркетинг в туризмі тощо).

Щодо подальших перспектив рекреаційної географії як наукової дисципліни, то це питання тривіальне. Для сучасної рекреаційної географії винятково важливо:

- розвивати фундаментальний, а не тільки прикладний напрям усередині дисципліни;
- брати за основу вивчення рекреації стабільні фундаментальні процеси освоєння простору в різних соціокультурних утвореннях, а не форми соціальної і політичної організації, оскільки останні є наслідком більш загальних соціокультурних закономірностей;
- вивчати реалії рекреаційної діяльності;
- враховувати потенційну можливість «перетікання» географічного вивчення рекреаційної галузі у сферу теоретичного та практичного менеджменту і маркетингу.

1.2. Об'єкт, предмет і завдання рекреаційної географії

Зарубіжні вчені (російські), зокрема Д. Ніколаєнко (2007), подають визначення основної сфери дослідження рекреаційної географії, при цьому по-різному тлумачать об'єкт і, відповідно, предмет дослідження, що витікає з нього, враховуючи еволюцію того чи іншого суспільства і досягнення науки, зокрема географії. Тому об'єктом дослідження рекреаційної географії є об'єкти і суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях.

Під *об'єктом рекреації* розуміють матеріальні предмети, системи, процеси та явища, а також стандарти, які є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини. Під *суб'єктами рекреації* розуміють трудові ресурси, які здійснюють рекреаційну діяльність на основі стандартів цього соціокультурного утворення – системи, середовища тощо. Під *рекреаційною діяльністю* розуміють різноманітні види діяльності людини, зорієнтованої на відновлення власних сил відповідно до стандартів своєї соціокультурної системи. Об'єкт дослідження рекреаційної географії визначається незалежно від типу соціокультурного середовища, але сам по собі він не визначає напрямів розвитку рекреації у практичному плані і плані дослідження рекреаційних процесів.

При визначенні предмета дослідження необхідно уточнити, про який час і соціокультурне середовище йдеться. Предмет рекреаційної географії змінюється залежно від видозмін самого об'єкта (тобто рекреації) і його стану в різних соціокультурних системах.

За П. Масляком (2008), об'єктом вивчення рекреаційної географії є рекреаційне господарство певної території, країни чи всієї нашої планети. Конкретними

об'єктами дослідження рекреаційної географії є галузеві (інтегральні) чи просторово-територіальні форми організації рекреації і туризму певних ділянок нашої планети різного таксономічного рангу. Предмет дослідження – це складова об'єкта дослідження, на яку спрямована найбільша увага. Відповідно, предметом рекреаційної географії є територіальна організація рекреаційного господарства на певній ділянці Землі, розгляд будь-якої рекреаційної території як однієї системи, що складається з різномірних, але просторово взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле.

У науці також побутує твердження, що об'єктом дослідження рекреаційної географії є територіальні рекреаційні системи. Тобто рекреаційна географія передусім досліджує ресурси, рівень концентрації та комбінування яких дозволяє спеціалізувати певні території на виконанні рекреаційних функцій, що є основою формування ТРС. Дослідження рекреаційних ресурсів, виявлення рекреаційного потенціалу території та ефективна організація споживання цих ресурсів, оптимізовані щодо запитів населення, становлять предмет рекреаційної географії.

На думку Д. Ніколаєнка, у визначенні об'єкта і предмета дослідження рекреаційної географії (для країн колишнього СРСР) важливо відмовитися від вузької орієнтації на ТРС, оскільки вона була актуальна у пострадянський період із його цільовими інвестиціями у вибрані регіони, що категорично не відповідає реаліям після його розпаду.

Завданнями рекреаційної географії є виявлення й оцінка рекреаційних ресурсів, установлення рекреаційної ємності та можливих граничних навантажень на базі науково обґрунтованих нормативів із метою оптимізації розвитку і функціонування територіально-рекреаційних систем (ТРС). П. Масляк (2008) зводить завдання рекреаційної географії до дослідження територіальної організації рекреаційного господарства певної частини нашої планети у вигляді територіально-рекреаційної системи. Мета такого дослідження – пізнання закономірностей виникнення, функціонування й розвитку ТРС. Однак головним завданням рекреаційної географії є розробка на основі пізнання закономірностей розвитку і функціонування рекреаційного господарства раціональних принципів його перманентної територіальної організації (ТО). Ці принципи доволі мінливі у часі, тому вимагають постійної корекції. За Н. Фоменко (2007), рекреаційна географія займається дослідженням територій рекреаційних систем, розробкою принципів організації рекреаційного господарства та основ рекреаційного природокористування.

Рекреаційна географія виявляє такі закономірності: формування, динаміки розвитку, поширення територіально-рекреаційних систем (ТРС); морфологічної структури ТРС; територіальної диференціації та інтеграції ТРС; внутрішніх взаємозв'язків (структур), що зумовлюють цілісність ТРС; взаємодії ТРС з іншими географічними системами. Також рекреаційна географія прогнозує спонтанні (самовільні) та цілеспрямовані дії рекреантів, розробляє систему методів пізнання довкілля з точки зору його задіяння в рекреаційній галузі.

1.3. Методи дослідження в рекреаційній географії, її зв'язок з іншими науками

Крім об'єкта і предмета дослідження, кожна наука має свої методи пошуку й обґрунтування наукової істини. Метод наукового дослідження – це система розумових і/або практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. Функція методу полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування й функціонування досліджуваних об'єктів. Від якості методу, правильності його застосування залежить істинність отриманого знання (О. Шаблій, 2003).

У своїх дослідженнях рекреаційна географія використовує загальнонаукові методи, а також методи й інформацію географічних та інших наук (системний підхід, порівняльний, картографічний, аналітико-статистичний, історичний, метод експедиційних досліджень, експертних оцінок, методи математичного моделювання). Одним із найбільш поширених є картографічний метод, оскільки карта відіграє значну роль у дослідженні просторових закономірностей розвитку рекреації. Соціальний характер предмета дослідження обумовлює застосування в рекреаційній географії способів і прийомів, які склалися в інших суспільних (балансовий, метод соціологічних досліджень тощо) і медико-біологічних науках. Такий підхід зумовлений соціальним замовленням, сформованим на певному етапі розвитку країни із переважанням у ньому суб'єктивних чинників, реалізованих у принципах централізованої керованої економіки. За умов такої моделі економічного розвитку, що визначала розвиток «рекреаційного господарства», як і інших галузей соціальної сфери, за залишковим принципом, за жорсткої лімітації міжнародних туристичних обмінів попит на послуги туризму деформується, спотворюється дефіцитністю значної кількості послуг, штучно спрямовується на внутрішній туризм і фактично не розглядається як чинник формування пропозиції (що було характерно для країн колишнього СРСР). Водночас характер функціонування структури, організації та зв'язків дають змогу ТРС як територіальні ринки туристичних послуг різного масштабу, що формуються і діють на основі закону абсолютних переваг.

За Н. Фоменко (2007), як на теоретико-методологічному, так і на методичному рівні в рекреаційно-географічних дослідженнях переважає ресурсний підхід, оскільки в основі формування і функціонування ТРС лежить концентрація та комбінування природних і культурно-історичних ресурсів, які стимулюють попит населення і його задоволення шляхом організації споживання цих ресурсів. Застосування ресурсного підходу не тільки на теоретичному рівні, а й у практиці проектування та містобудування дало позитивні наслідки у вигляді таких елементів територіальної структури, як курортно-рекреаційні зони, курорти, туристичні центри, тобто ТРС різного рівня та спеціалізації.

Рекреація є однією з головних форм продуктивного використання вільного часу людини (суспільний, економічний і науковий феномен), для якого не мають значення міжгалузеві та міждисциплінарні межі. Реальними теоретико-методологічними, методичними та прикладними підвалинами рекреаційної

географії є ідеї декількох наук водночас, зокрема географії (соціально-економічної географії, демографії, картографії, кліматології тощо), історії, економіки, екології, медицини. Вона тісно пов'язана із психологією, соціологією, маркетингом, статистикою та ін. Рекреаційна географія посідає специфічне, властиве тільки їй місце у системі наукового знання. Прийнято вважати, що вона знаходиться на перетині декількох наукових галузей, проте повністю входить у суспільні науки, зокрема є галузевою складовою частиною соціальної географії (О. Шаблій, 1997).

Місце рекреаційної географії в ієрархічній структурі географічних наук за Е. Алаєвим (1983)

Географія	Система наук
Суспільна географія	Родина наук
Соціальна географія	Комплекс наук (дисципліна)
Рекреаційна географія	Галузь
Географія туризму	Розділ

1.4. Теорії, концепції та закономірності, які використовує рекреаційна географія

Використання однією наукою теоретичних положень, методичних засобів іншої – дуже поширене явище. Часто на цій основі з'являються нові наукові напрями і дисципліни (О. Шаблій, 2003). Рекреаційна географія, яка в ієрархічній структурі географічних наук підпорядкована соціальній, а та, у свою чергу, – суспільній географії, використовує їхню систему теорій і концепцій. Під *науковою теорією* розуміють форму наукового знання, що є сукупністю достовірних, логічно несуперечливих положень про певну галузь реального світу.

Концепція – деякий спосіб розуміння, трактування певного предмета; головний погляд на предмет; керівна ідея для його системного висвітлення. Концепція зазвичай входить в теорію, однак інколи може започатковувати розвиток нової теорії і згодом сама стає теорією. У рекреаційній географії найголовнішою теорією є *географічний детермінізм*, сутність якого полягає у вирішальному впливі природного довкілля (рельєфу, клімату, географічного положення тощо) на людину та її життєдіяльність. Так, давньогрецькі вчені і мислителі започаткували концепцію причинної залежності державного устрою від географічних, зокрема кліматичних умов. У середньовіччі опис країн пов'язували з їхнім географічним положенням і природними особливостями регіонів, у пізньому середньовіччі – із впливом кліматичних зон на характер людей. На сьогодні *головна ідея теорії полягає у впливі природних умов і ресурсів на духовний світ людей, їхню суспільну організацію і розвиток, розміщення господарської діяльності*. Проте той факт, що багато територій з однотипними природними умовами і ресурсами характеризуються різним рівнем економічного розвитку, завдав теорії географічного детермінізму дошкульного удару. Тому виникли нові концепції з урахуванням взаємодії таких чинників, як людина, природа та зумовлені ними територіальні зміни, які поняттям стали основою формування інвайронменталізму.

Інвайронменталізм – більш модифікована щодо сучасності наукова течія, започаткована у Північній Америці. Основна теза цієї теорії – відмінності між країнами зумовлені територіальним поділом праці, який в основному визначається відмінностями у природному середовищі (Масляк, 2008).

Серед нових слід назвати концепції посибілізму і пробабілізму, меж розвитку і сталого розвитку, природно-ресурсних циклів та ін.

Концепція посибілізму визначає людину (з її проявом волі, цивілізаційними здобутками тощо) як активний елемент взаємодії з довкіллям (наданими можливостями для різноманітної життєдіяльності). Результат цієї взаємодії може проявитися у користі чи шкоді для себе і/чи самого довкілля.

Концепція пробабілізму передбачає можливий (імовірний) вплив довкілля на життя і господарську діяльність людей. Середовище (природне, історико-культурне, соціально-економічне) лише створює альтернативи для самореалізації людини. Рішення індивідуума щодо використання умов довкілля тощо, підпорядковується поведінці, ментальності, культурі, способу життя і діяльності суспільства.

Концепція меж розвитку передбачає обмежене використання природних вичерпних ресурсів, зокрема викопних, як у глобальних, так і в регіональних масштабах. Якщо за нинішньої індустріальної моделі розвитку людство не знайде новий підхід до більш раціонального їх використання (не обмежить їх споживання), то в середині XXI ст. почнеться поступовий занепад найрозвиненіших країн, а згодом – швидка деградація господарського потенціалу людства (колапс). Проте сьогодні при збереженні природних ресурсів слід урахувати такі чинники: перехід від індустріальної до постіндустріальної та інформаційної епох; заміна вичерпних ресурсів іншими, зокрема відновлюваними і невичерпними; збільшення коефіцієнта корисної дії технічних засобів рекреації тощо, які, у свою чергу, віддаляють нас від загальної кризи.

Концепція сталого розвитку продовжує концепцію меж розвитку. Вона була утверджена у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро на II конференції ООН. Ця концепція передбачає раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, зведення до мінімуму забруднення та призупинення деградації довкілля. При цьому, що особливо важливо для рекреаційної географії, концепція сталого розвитку бере до уваги розвиток не лише індустрії, а й світового рекреаційно-туристичного господарства.

Для рекреаційної географії характерні також певні закономірності (П. Масляк, 2008):

- *закономірність просторово-територіальної диференціації рекреаційних ресурсів* – характеристики рекреаційних ресурсів змінюються залежно від їх місцезнаходження;

- *закономірність глобалізації рекреаційних процесів* – глобальні функції території постійно посилюються, втягуючи у цей процес усе людство та всі сфери його господарської діяльності;

- *закономірність диверсифікації рекреаційних послуг* – виявляється в постійному просторово-територіальному і галузевому ускладненні, розгалуженні, розширенні та поглибленні послуг, які надає рекреаційне господарство;

– *закономірність перманентного зростання значення рекреації в житті суспільства* – суспільний розвиток окремих країн зумовлює збільшення кількості вільного часу і посилення бажання людей використовувати його для відпочинку й оздоровлення. Водночас, ускладнення умов життя може призвести до необхідності відпочинку та лікування;

– *закономірність географічного поділу праці в рекреації* – рекреаційне господарство зосереджується в місцях, де знаходяться найсприятливіші для його розвитку ресурси. При цьому між цими територіями неодмінно виникає обмін результатами рекреаційної діяльності;

– *закономірність просторово-територіальної спеціалізації рек-реаційного господарства* – в основу спеціалізації покладено унікальність території з позицій її використання у рекреаційному господарстві;

– *закономірність просторово-територіальної комплексності в рекреації* – постійне поглиблення і розширення зв'язків між окремими спеціалізованими територіями та виникнення на цих територіях різноманітних допоміжних, обслуговуючих та інших підприємств, установ і закладів;

– *закономірність геопросторової структурності рекреаційних систем* – формування й функціонування географічних складових ТРС різного таксономічного рангу.

Принципи в рекреаційній географії здебільшого ґрунтуються на закономірностях територіальної організації суспільства.

1.5. Функції рекреаційної географії

Рекреаційна географія, як і багато інших наук, виконує певні функції. Найголовніші серед них – теоретична, конструктивна (практична), просвітня, виховна та ін. Усі вони тісно пов'язані між собою і рівнозначні за своєю роллю в науці.

Теоретична функція полягає у розвитку фундаментальних досліджень, зокрема у розвитку теорії науки, відкритті законів і закономірностей, наукових принципів. За О. Шаблієм (2003), найвищий вияв реалізації цієї функції – розвиток теорії певної науки, яка є її ядром. Важливим аспектом теоретичної функції рекреаційної географії є розвиток термінології, системи понять і категорій.

Конструктивна функція полягає у пошуках практичного застосування фундаментальних положень науки та у розробленні способів їх упровадження в практику.

Просвітня функція охоплює освітню і популяризаційну. *Освітня функція* реалізується шляхом вивчення рекреаційної географії у середній загальноосвітній, спеціалізованій і вищій школах. *Популяризація* наукових знань розрахована і на молодь, і на дорослих. Вона здійснюється шляхом видання крає- і країнознавчої літератури, створення відеофільмів, радіо- і телепередач.

Виховна функція ґрунтується на великому виховному потенціалі рекреаційної географії. Вона формує почуття патріотизму, поваги до представників інших націй, сприяє екологічному вихованню.

1.6 . Поняттєво-термінологічні одиниці рекреаційної географії

Визначення й уточнення термінології та понять із наукової точки зору віднедавна привернуло увагу вчених, зокрема в галузі рекреаційної географії. Цією проблемою займаються різні організації, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, Всесвітню туристичну організацію, Організацію економічного співробітництва і розвитку. Міжнародні організації постійно звертаються до теми тлумачення термінології, переважно з метою узгодження принципів міжнародної статистики. На тлумачення понять істотно впливають також певні групові й економічні інтереси країн, що приймаються за основу в національних нормативних актах, які регулюють певні відносини у сфері туризму.

До основних понять рекреаційної географії належать: рекреація, дозвілля, туризм, турист, територіально-рекреаційна система, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал, рекреаційна територія і об'єкт, рекреаційний регіон, рекреаційна ємність, освоєність та ін.

Рекреація (фр. *recreation*, пол. *rekreacja* – відпочинок, від лат. *recreation* – відновлення сил) – відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності. Рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів. Розрізняють три **форми використання часу**, відведеного на рекреацію: *дозвілля, лікування/оздоровлення та туризм*. Дозвілля можна охарактеризувати як вільний час або час, який ми проводимо за своїми уподобаннями і який, відповідно, охоплює будь-яку діяльність, окрім роботи й домашніх обов'язків. Тобто це час, упродовж якого індивідуум займається справою, вибраною за власним бажанням.

В огляді значень поняття *дозвілля* доцільно виокремити три основні підходи до його вживання:

1. Часовий підхід, при якому дозвілля розглядається як період часу, діяльності, стану інтелекту, у якому вибір є домінуючою рисою. У цьому сенсі дозвілля є формою вільного часу особистості, простором для розвитку її здібностей, умінь і набуття навичок.

2. Об'єктивний підхід, при якому дозвілля розуміється як протилежне роботі заняття, тобто це будь-який неробочий час або час, що залишається після роботи.

3. Суб'єктивний підхід, при якому головними є якісні параметри поняття: значна роль відводиться не так кількісним характеристикам (наприклад, кількість вільного часу), як особистісному сприйняттю дозвілля і його ролі, що формується, зокрема, під впливом віросповідання та інших соціально значущих рис. Саме в цьому контексті слід розглядати дозвілля, яке може здійснюватися в будь-який час і визначатися характеристиками індивідуума та особливостями його світосприйняття.

Загальне ж уявлення про взаємну підпорядкованість цих трьох понять може дати графічна логіко-структурна модель, яка вказує на місце рекреаційної діяльності у життєвому циклі індивідуума (рис. 1).

Лікування/оздоровлення – ряд заходів, спрямованих на попередження захворювань, покращення стану здоров'я методом застосування ліків чи інших

процедур для припинення/призупинення захворювання, що здійснюється в лікарнях, здравницях і санаторіях.

За визначенням Всесвітньої організації туризму (1991), «туризм включає в себе різні види діяльності, які здійснюються особами, що виїжджають за межі місця їх постійного проживання з метою відпочинку, проведення ділових зустрічей і т. д., при умові, що вони перебувають там не більше одного року поспіль». Основні мотиви подорожей: відпочинок (відвідування друзів і рідних, так звані ВДР-подорожі), бізнес (ділові зустрічі, конференції і т. д.), інше (навчання, паломництво, спортивні заходи, лікування тощо).

Всесвітня рада з туризму і подорожей визначила такі характеристики галузі туризму: а) найбільша індустрія світу, що має приблизно \$3,5 трильйона оборотного капіталу, включаючи такі компоненти, як подорожі (круїзи, автобуси, літаки тощо), помешкання (готелі, мотелі тощо), харчування (ресторани, кафе, бари), відпочинок (ігри, розваги, парки, атракціони); б) провідний платник податків; в) працедавець 127 млн людей, тобто приблизно 15% усіх працюючих; г) прогресивна галузь економіки (рекреаційна індустрія). **Рекреаційна галузь** (індустрія) – це сукупність засобів розміщення, транспортних засобів, об'єктів харчування, розважального, пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного й іншого призначення; організацій, що здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, а також організацій, що надають екскурсійні послуги та послуги гідів-перекладачів.

Передумовою проведення рекреації є наявність вільного часу (час для фізичного, інтелектуального розвитку і відпочинку), завдяки якому відновлюється працездатність людини, знижується нервова та психічна, а у людей фізичної праці – і фізична втома. Діяльність людини у вільний час, залежно від її уподобань, може класифікуватися таким чином: а) діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття спортом, прогулянки); б) любительські заняття (хобі) – мисливство, рибальство, збирання грибів і ягід, колекціонування та ін.; в) захоплення мистецтвом і творчістю (відвідування театрів, концертних залів, художніх галерей, заняття живописом тощо); г) інтелектуальна діяльність (самоосвіта, читання літератури та ін.); д) спілкування за інтересами, розваги (танці, видовища). Декілька видів відпочинку можуть бути взаємопов'язаними і проявлятися комплексно.

Рекреації притаманне ускладнення внутрішньої структури внаслідок урізноманітнення запитів населення щодо відпочинку, яке позначається на територіальній організації рекреаційної діяльності. Формою територіальної організації рекреаційної діяльності визначена **територіальна рекреаційна система (ТРС)** – форма організації рекреаційної діяльності на певній території, у межах якої простежуються взаємозв'язки (просторовий і функціональний) підсистем, що беруть участь у реалізації рекреаційної функції цієї території. До підсистем належать природні і культурні комплекси, інженерні споруди, обслуговуючий персонал, органи управління і відпочивальники (рекреанти).

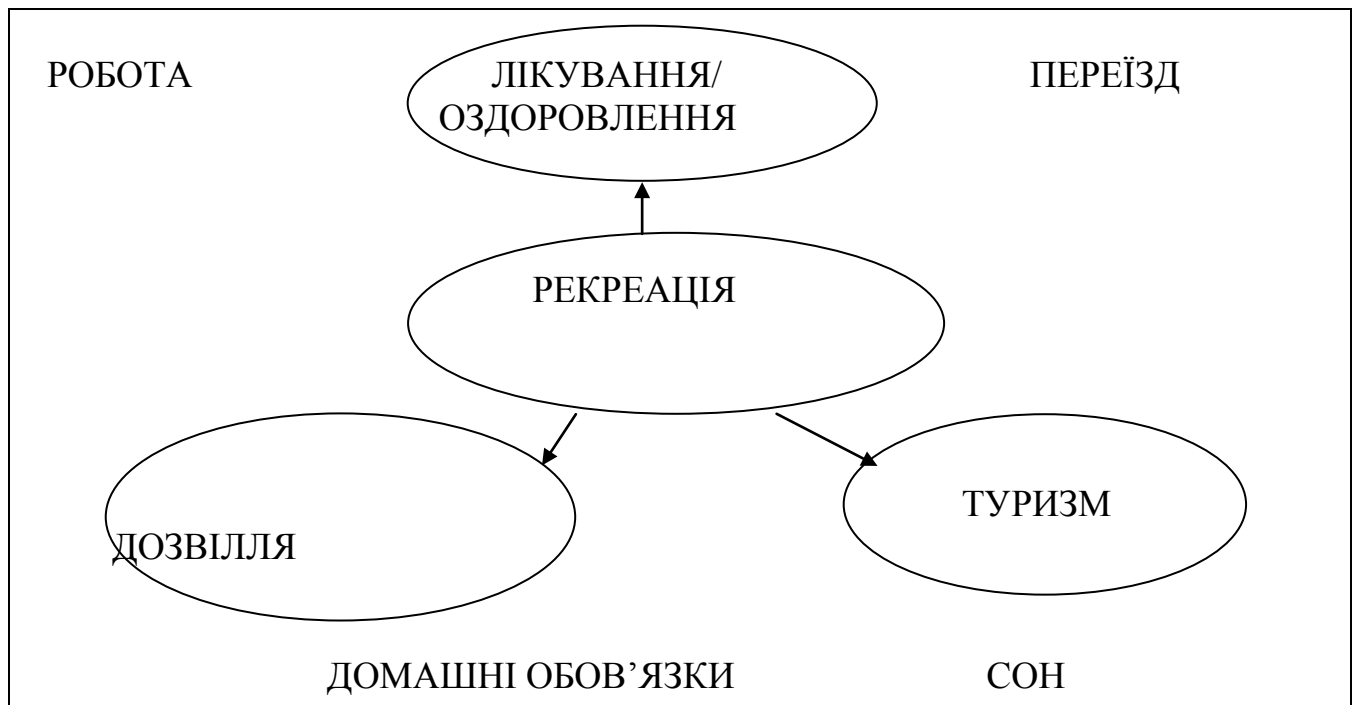

Рис. 1. Місце рекреаційної діяльності в життєвому циклі індивідуума (за Смаль І. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять / І. Смаль, В. Смаль. – К., 2004, з доповненням автора).

Підсистема «природні і культурні комплекси» охоплює ресурси й умови задоволення рекреаційних потреб. Природним і культурним комплексам властиві певна ємність, стійкість, комфортність, різноманіття, привабливість.

Підсистема «інженерні споруди» забезпечує, з одного боку, звичайну життєдіяльність відпочивальників і обслуговуючого персоналу, а з іншого – задоволення специфічних рекреаційних потреб рекреантів. Ця система характеризується за допомогою показників ємності, комфортності, надійності, інженерно-будівельних та експлуатаційних характеристик (норм, що відображають технологію їх створення та експлуатації).

Функція підсистеми «обслуговуючий персонал» спрямована переважно на обслуговування рекреантів.

Орган управління стежить за оптимальним співвідношенням між усіма підсистемами, для чого йому необхідна інформація про властивості та ємність підсистем, наявність матеріальних і фінансових резервів.

Підсистема «відпочивальники» визначає вимоги до інших підсистем залежно від соціальних, вікових, національних регіональних та індивідуальних особливостей рекреантів.

Особа, яка займається туризмом, називається *туристом*. Ліга Нації (1937) виступила з рекомендацією називати туристами тих, хто перебуває за межами країни проживання не менше ніж 24 години. Основним недоліком цього визначення є ігнорування внутрішнього туризму. Згодом на Конференції ООН із міжнародних подорожей і туризму (1963) були проаналізовані пропозиції, внесені Міжнародним союзом офіційних туристичних організацій (ВТО). Було прийнято рішення, що термін «відвідувач» означає «особу, яка відвідує будь-яку країну, у якій вона

постійно не проживає, з будь-якою метою, якщо подорож не пов'язана з діяльністю, винагорода за яку виплачується на території країни тимчасового перебування». Таке визначення охоплює два типи відвідувачів:

1. *Туристи*, які тимчасово перебувають на певній території як мінімум 24 години з метою проведення дозвілля, або приїхали у відрядження, на ділову зустріч, у зв'язку із сімейними обставинами чи є членами тої чи іншої делегації.

2. *Екскурсанти*, які є тимчасовими відвідувачами, що перебувають на певній території менше ніж 24 години, включаючи пасажирів круїзних суден.

Необхідною умовою розвитку рекреації є наявність рекреаційного потенціалу, який може оцінюватися в різних масштабах: на рівні світу, країни, району і т. д.

Рекреаційний потенціал – сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов, які служать чи можуть служити матеріальною основою для організації рекреаційної діяльності на певній території. Досить часто під рекреаційним потенціалом розуміють наявність на території певних унікальних або принаймні цікавих не тільки для туристів (водоспад Анхель, Ейфелева вежа), а й місцевих жителів об'єктів живої і/або неживої природи. Рекреаційний потенціал території залежить від особливостей ТРС, у межах якої він розміщений.

Важливою складовою частиною рекреаційного потенціалу є **рекреаційні ресурси**, під якими розуміють об'єкти і явища природного середовища, історико-культурні цінності та соціально-економічні складові, які завдяки певним властивостям можуть бути використані для рекреаційної діяльності з метою оздоровлення, відпочинку і туризму. Розрізняють природні, культурно-історичні та соціально-економічні рекреаційні ресурси.

Природні рекреаційні ресурси – природно-територіальні комплекси, їх компоненти та окремі властивості, що сприяють розвитку рекреації і є її матеріальною основою (лікувальні грязі, мінеральні води тощо). Роль природного середовища у процесі формування рекреаційного району не завжди тривіальна. У багатьох випадках природні ресурси мають винятково важливе значення, хоча не обов'язково виступають основою при формуванні рекреаційних районів. Наприклад, розважальний центр світового значення Лас-Вегас знаходиться у пустелі штату Невада із катастрофічно несприятливими природними умовами для розвитку рекреації, проте тут при визначенні функції району, безумовно, домінувало освоєння території.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством за його історію (пам'ятки історії, архітектури, археології, мистецтва та ін.), які служать чи можуть служити матеріальною основою для розвитку рекреації.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси – фінансово-матеріальний аспект рекреаційної галузі (інфраструктура, кваліфіковані трудові ресурси, економічний розвиток регіону тощо), що сприяє її розвитку.

Рекреаційна освоєність – рівень природного, антропосоціо-культурного перетворення первісного простору в процесі рекреаційної діяльності. Вихідні природні ландшафти можуть бути значно змінені з рекреаційною метою. Наприклад, вигляд узбережжя Чорного моря в процесі освоєння змінився внаслідок дій, спрямованих на розвиток рекреації: з'явилися нові рекреаційні споруди (готелі, бази відпочинку та ін.), були облаштовані пляжі, створені штучні садово-паркові

комплекси. Перетворення природного ландшафту дуже помітні за порівняльної за історичний проміжок часу – наприклад, за останні 100 років. Рекреаційна освоєність спостерігається також у поступовому прогресі економічного рекреаційного ресурсу (рівень соціального розвитку регіону, добробут населення, його чисельність та етнічний склад, види транспорту та мережа сполучень тощо). Таким чином, рекреаційна освоєність території – це рівень її природної та соціокультурної підготовленості, інфраструктурної облаштованості, екологічної та соціальної захищеності як рекреаційного середовища. Рекреаційне середовище охоплює такі складові: природне, квазіприродне (природно-антропогенне – лісо-парки, водосховища, культурні ландшафти та ін.), культурне (міські ландшафти, історико-культурні об'єкти), техногенне (інфраструктура, технічні розважальні комплекси), соціальне середовище.

Рівень освоєності території визначає комфортність перебування тут рекреантів. Комфортні умови – це умови, сприятливі для життєдіяльності людини. Ємність і комфортність рекреаційних підприємств визначають їх клас, який виражається у кількості зірок або інших умовних позначеннях.

Рекреаційна ємність – *здатність території, призначеної для відпочинку, забезпечити максимальній кількості відпочивальників, які можуть одночасно перебувати на даній території/у межах об'єкта, психофізіологічний комфорт і можливість для спортивно-зміцнюючої діяльності без деградації природного середовища, антропокультурних комплексів (історичних, сільськогосподарських) і швидкого зношення спеціального обладнання.*

Стійкість рекреаційних комплексів – *здатність рекреаційних комплексів витримувати/протидіяти впливу зовнішніх чинників (зокрема рекреаційного навантаження), зберігаючи при цьому такі якості, як стабільність, постійність і сталість, а також здатність до самозбереження, самовідтворення та самоорганізації.*

Рекреаційне навантаження – *ступінь безпосереднього впливу людини на довкілля і/або рекреаційний об'єкт.* Рекреаційне навантаження є наслідком масового відвідування населенням місць відпочинку, архітектурних об'єктів, об'єктів сакрального зодчества тощо. До основних рекреаційних впливів належать витоπτування фітомаси, знищення біоти, окремих природних і культурних об'єктів, виведення з ладу технічних засобів тощо.

Рекреаційне навантаження виражається в кількості людей або людиноднів на одиницю площі і/чи рекреаційний об'єкт за певний проміжок часу (зазвичай день або рік).

Рекреаційний ландшафт – *територіальна природно-антропогенна система, що складається з природних і антропогенно-техногенних компонентів, які беруть участь в організації рекреаційної діяльності на цій території.*

Рекреаційна охорона ландшафтів – *охорона ландшафтів від негативних наслідків різних форм рекреаційної діяльності з метою створення кращих умов для їх розвитку.*

Рекреаційна деградація (дигресія) – *природно-антропогенний процес тривалого і/або стихійного рекреаційного освоєння території, що супроводжується деструктивними навантаженнями на рекреаційні ландшафти.*

Атрактивність (привабливість) рекреаційних ресурсів – *системна властивість, виражена: а) в екзотичності об'єктів (це ступінь контрастності ландшафтних умов із місцем постійного проживання рекреантів); б) в унікальності об'єктів (частота повторюваності об'єкта)*. На основі цієї властивості проводиться естетична оцінка природних та історико-культурних об'єктів. У цілому для рекреаційних ресурсів характерні контрастність зі звичайними умовами існування людини та співіснування різних природних (зокрема представлене об'єднанням двох і більше різних середовищ) і культурних сфер. За статистикою найбільш сприятливими у цьому плані є крайові зони, межі різних сфер (вода – суходіл, ліс – галявини, горби – рівнини тощо). Найбільш привабливим є поєднання декількох контрастних сфер: гори – море – багата культура. Саме вони забезпечують найвищу рекреаційну оцінку району – наприклад, Середземномор'ю, Каліфорнії.

1.7. Тестові завдання до розділу 1 «Теоретико-методологічні основи рекреаційної географії»

1. З якої мови походить слово «рекреація»:

а) української; б) англійської; в) французької; г) китайської.

2. Засновниками рекреаційної географії можна вважати:

а) І. Пригожина, С. Стенгера; в) І. Вернадського, С. Рудницького;
б) Геродота, Арістотеля; г) М. Мироненка, І. Твердохлебова.

3. Територіальну організацію рекреаційної діяльності визначає:

а) територіально-рекреаційна система; в) рекреаційний потенціал
б) природні і культурні комплекси; г) орган управління.

4. Об'єктом дослідження рекреаційної географії є:

а) територіально-рекреаційна система; в) матеріальна база
б) природні рекреаційні ресурси; г) обслуговуючий персонал.

5. Необхідною умовою розвитку рекреаційної діяльності є :

а) рекреаційний потенціал; в) навчальні заклади;
б) природні ресурси; г) економічна стабільність.

6. Складовою рекреаційного потенціалу є:

а) рекреаційні ресурси; в) політика держави;
б) корисні копалини; г) міжнародні відносини.

7. Рекреаційна географія – це...

а) галузь географічної науки, яка вивчає закономірності формування, функціонування і поширення територіальних рекреаційних систем, що складаються з природних і культурних комплексів, інженерних споруд, які використовуються для рекреації, а також із обслуговуючого персоналу, органу управління та рекреантів;

б) галузь науки, яка вивчає закономірності формування, поширення природних комплексів, що використовуються в сільському господарстві;

в) наука, яка вивчає закономірності функціонування культурних комплексів із метою використання їх у народному господарстві;

г) наука, яка вивчає закономірності поширення природних ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає завдання рекреаційної географії.
2. Визначте місце рекреаційної географії в системі наук.
3. Назвіть наукові методи, які використовуються в рекреаційній географії.
4. Виокреміть предмет і об'єкт рекреаційної географії.
5. Дайте визначення «рекреаційна ємність».
6. Визначте сутність «рекреаційна охорона ландшафтів».
7. Які Ви знаєте форми часу, що відведені на рекреацію.

1.8. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафанова Л. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання / Л. Агафанова, О.Агафанова – К.: Знання, 2002. – 234 с.
2. Балабанов И. Экономика туризма: учебное пособие / И. Балабанов, А.Балабанов – М.: Финансы и статистика, 1999. – 300 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В'ячеслав Тимофійович Бусел. – К.: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с. – ISSN 966-569-013-2.
4. Любіцева О. Рекреаційна географія і розвиток туризму / О. Любіцева // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: Міжнародна науково-практична конференція, КНУКІМ, 4–6 червня 2004 р. – К., 2004. – С. 56–61.
5. Немоляева М. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. / М.Немоляева, Л. Хадорков. – М.: Международные отношения, 1985. – 240 с.
6. Николаенко Д. Рекреационная география: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Дмитрий Васильевич Николаенко. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с. – ISBN 5-891-00683-5.
7. Смаль І. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять / І. Смаль, В. Смаль // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: Міжнародна науково-практична конференція. – К.: КНУКІМ, 4–6 червня 2004 р. – К., 2004. – С. 105–114.
8. Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов: Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. / Дж. К. Райт: пер. с англ. – М.: Наука, 1988. – 365 с.
9. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: підручн. для студ. географ. спеціальн. вищ. навч. закладів / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с. – ISBN 978-966-190-104-8.
10. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібн. / Наталія Володимирівна Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с. – ISBN 966-364-362-5.
10. Холловей Дж. К. Туристический бизнес. / Дж. К. Холловей, Н. Тейлор: пер. с 7-го англ. изд. – К.: Знання, 2007. – С. 743–752. – ISBN 966-346-299-X (рос.), ISBN 978-0-273-70161-3 (англ.).

РОЗДІЛ 2

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

2.1. Зародження і розвиток рекреаційної діяльності у світі

На основі аналізу розвитку рекреаційної діяльності у світі можна виокремити три його етапи: зародження рекреаційної діяльності; рекреаційна діяльність у середні віки; рекреаційна діяльність у XIX–XXI ст.

Зародження рекреаційної діяльності у світі. Рекреація не є феноменом тільки недавнього минулого – люди споконвіку займалися цією діяльністю. Інша справа, що в процесі еволюції людини і залежно від використання природних, історико-культурних чи соціальних чинників ТРС певні особливості рекреаційної діяльності змінюються. Підґрунтя сучасної рекреаційної діяльності та уявлення про її доцільність, необхідність і способи реалізації були закладені ще в давньогрецькій й давньоримські часи. В епоху античності сформувалося уявлення про ідеальний ландшафт для відпочинку, яке з певними видозмінами дійшло до наших днів. Прагнення людини отримати якісний відпочинок стало головним чинником формування потужної рекреаційної індустрії.

Перші дані про подорожі можна знайти ще в період існування Вавілонського і Давньоєгипетського царств. Із 1500 р. до н. е. єгиптяни подорожують з метою відпочинку (розваги, відвідування пірамід і т. д.). Перший морський круїз, зафіксований істориками, здійснила цариця Хатшеспут – із Єгипту до Сомалі, приблизно у 1490 р. до н. е. Пізніше, у III ст. до н. е., особливої популярності набули водні прогулянки, що гарантували пасажирам безпечність і відносний комфорт.

Починаючи із 776 р. до н. е. на Олімпійські ігри щорічно стікалися тисячі любителів спорту і шанувальників мистецтв не тільки з Еллади, але й з інших держав Середземномор'я. У цей період будували перші рекреаційні заклади (спеціальні великі споруди, в яких могли розміститися і відпочити атлети та глядачі).

У VI ст. до н. е. у Вавілоні був відкритий «музей старожитнос-тей», який могли відвідати всі бажаючі. На той час подорожніх обслуговували гіді, вуличні торговці, які пропонували їжу та напої, продавці сувенірів. Цілі мандрівок були різні: державні чи комерційні справи, відвідання давніх місць паломництва (свята, богослужіння) або воєнні місії. У Давньому Єгипті місця паломництва приваблювали як віруючих, так і тих, хто хотів побачити величні споруди і шедеври мистецтва. У великих і припортових містах (зазвичай при храмах) починають з'являтися перші прототипи готелів для розселення приїжджих.

У V ст. до н. е. центром для масового відвідування для подорожніх стає м. Афіни з унікальними місцевими атракціями, зокрема Пантеоном. Із 500 р. до н. е. деякі подорожні починають фіксувати свої враження на папері. Наприклад, Аристид у «Духовному дискурсі» згадував про жахливі умови під час подорожі по Малій Азії, а філософ Плутарх (100 р. до н. е.) у своїх творах скаржився на багатослівних гідів. Геродот (484–424 рр. до н. е.), один із перших у світі авторів дорожніх записок, в одній зі своїх праць детально передав історію, почуту від гіда. Залежно від функцій,

гіди поділялися на дві категорії: одні показували приїжджим місцеві принади, інші за визначену плату надавали подорожнім необхідну інформацію. Вільне трактування деяких фактів приводило до появи легенд – наприклад, про великі піраміди в Гізі, які опускаються під землю на глибину, що дорівнює їх висоті, і про те, що білизна гізських мармурових статуй настільки досконала, що людина може осліпнути, якщо буде довго ними милуватися.

У IV ст. до н. е. з'явилися перші путівники по таких містах, як Афіни, Спарта і Троя. Згодом такі путівники з'являються у Римській імперії: у них надається інформація про житло, а самі «готелі» позначаються символами (умовними позначеннями) відповідно до якості обслуговування. У період розквіту Римської імперії римляни з багатих сімей часто подорожували до Греції – перш за все, щоб доповнити власну освіту. Пізніше подорожі до Греції стали набувати розважального характеру: країна вабила туристів фестивалями, атлетичними змаганнями та іншими розвагами. Приїзд багатих мандрівників вимагав відповідної організації їх прийому та відпочинку. У зв'язку з цим у IV ст. до н. е. з'являється перша реклама у вигляді вивісок.

Розвитку внутрішнього туризму в Римській імперії сприяло виникнення в I ст. до н. е. заїжджих дворів. Вони розташовувались на відстані одного дня верхової їзди біля головних доріг, якими проїжджали кур'єри й подорожні з Риму аж до Малої Азії та Галлії. Із розвитком внутрішнього туризму в центральних районах Римської імперії стали проявлятися перші ознаки сегментації туристичного ринку – розшарування населення за спроможністю обирати місця відпочинку (від фешенебельних до найдешевших). Найзаможніші римляни здійснювали розкішні морські подорожі по Середземномор'ю на круїзних кораблях зі спальнями й залами для загальних святкувань. Багаті люди неподалік від Рима зводили будинки для відпочинку, до яких навідувались здебільшого весною. Уздовж берега Неаполітанської затоки до їх послуг були фешенебельні курорти, а в м. Неаполь зазвичай відпочивали пенсіонери й інтелектуали. Місто Куми стає центром розваг «модної» аудиторії, Пітеолі – місцем відпочинку аристократів, а Байя, де розміщувалися сра-курорти і пляжі, – найдешевшим місцем відпочинку з хуліганськими та п'яницями.

Розвиток зовнішнього туризму був зумовлений поділом території Римської імперії за адміністративною і воєнною функціями на окремі частини, що призвело до необхідності відвідувати друзів і рідних «за кордоном». За цим явищем закріпилася назва ВДР-подорожей (відвідування друзів і рідних). Розвитку зовнішнього туризму сприяли: відсутність кордонів від Англії до Сирії; використання в обігу по всій території імперії римських монет; загальноприйнята розмовна латинська мова; наявність першокласних доріг та заїжджих дворів; успішна боротьба з піратами.

Розвиток туризму супроводжується виникненням туристичної бюрократії: з'являються «листи», які дозволяють подорожувати на певній території (450 р. до н. е.), пізніше – платні виїзні візи (дозвіл для корабля покинути морський порт); туристи починають заповнювати митні декларації і сплачувати податки за ввезені сувеніри, що, у свою чергу, негативно вплинуло на подальший розвиток туризму.

Рекреаційна діяльність у середні віки. Після падіння Римської імперії, у період так званого «похмурого середньовіччя», подорожі стають небезпечними, важкими й не такими привабливими, як раніше, тому відпочивальники побоюються дальніх вояжів, хоча не можна сказати, що подорожі за кордон зовсім припинилися.

Однак на розвиток туризму вплинув цілий ряд позитивних чинників, які можна розділити на дві категорії: *сприятливі* (умови, що дають можливість подорожувати) і *мотивуючі* (умови, що спонукають людей подорожувати). Шукачі пригод відправлялися в далекі краї за славою та багатством, торговці намагалися відкрити нові ринки, бродячі актори й менестрелі заробляли на життя вуличними виставами. Крім того, в той час відпочинок був нерозривно пов'язаний із релігією. Аж до середини XV ст. головним видом подорожей було паломництво по святих місцях. Особливо побожні люди здійснювали паломництва в культові місця, а саме: в Кентербер, Йорк, Дурхем, а починаючи з XIII ст. – у монастир Волсінгхем у Норфолку. До переліку найбільш відвідуваних місць входили Сантьяго-де-Компостелла, Рим і, власне, Свята Земля. Наймасовіше пересування людей у середньовіччя відбувалося за часів хрестових походів європейських лицарів, а слідом за ними – купців, з метою захоплення чужих земель та майна. Далі сюди прибували священики і паломники в супроводі численних натовпів волоцюг і знедолених.

Представники привілейованих класів подорожували до цілющих джерел. У 1413 р. у Бед-Пірмонте (Саксонія) вперше була введена плата за користування джерелами мінеральних вод. В епоху Відродження європейські країни сколихнула нова хвиля інтересу до мінеральних вод. Цьому сприяла поява літературних творів про сра-курорти (мінеральні джерела в Чалібіте (Скарборо), «сірчані джерела, що володіють небувалими цілющими властивостями», неподалік від р. Харрогат). Почали з'являтися численні здравниці – наприклад фешенебельний сра-курорт в Стрітхемі (південна частина Лондона) в 1659 р). У період із 1560 по 1815 роки на території Британії функціонувало 175 різних сра-курортів, хоча тільки в трьох місцях – Баті, Бакстоні і Хотвеллзі (Брістоль) – пропонувався такий метод лікування, як термальні ванни. До 1815 р. сім курортних центрів уже мали свої власні театри, спеціально побудовані для розваг відпочивальників.

Купання в морі не особливо заохочувалося в Європі аж до епохи Відродження, оскільки суперечило моральним принципам того часу (існувала заборона на публічне роздягання). Тільки після того, як морська вода почала асоціюватися з оздоровчим ефектом, морські купання стали поширеним явищем. На початку XVIII ст. маленькі рибальські селища на узбережжі морів приймали перших гостей, що бажали «підлікуватися», тобто попиту морської води і в ній же покупатися. Оздоровчими центрами стають Скарборо, Брайтон, а згодом Блекпул, Саутенд та інші морські курорти. Однак проблемою цих курортів був дефіцит житла: попит на нього значно перевищував пропозицію.

Поїздки «на воді» швидко перетворилися на один із видів відпочинку, а самі здравниці змінили суто медичне спрямування на розважальне. Зокрема Бат протягом XVII ст. вважався центром світського життя, а на початку XVIII ст. – центром високої моди. XVII ст. ознаменувалося появою нового виду туризму – здобуття

освіти за кордоном, насолоди різноманітністю культурного та світського життя великих міст (Париж, Венеція, Флоренція).

Розвиток туризму значною мірою залежав від наявності відповідної інфраструктури, яка, передусім, була розвинута у великих містах (Лондон, Париж, Ексетер, Йорк тощо). Важливим фактором подорожей став транспорт, який мав бути доступним, швидким, безпечним, комфортабельним і зручним. Оскільки до XVI ст. мандрівники могли подорожувати тільки пішки, верхи, на ношах чи в кареті, а до середини XVII ст. – в екіпажах, диліжансах під постійною загрозою зустрічі з розбійниками, то до XVIII ст. жоден засіб пересування цим критеріям не відповідав. Із XVIII ст. почали будувати перші «магістралі» з якісним на той час покриттям. За проїзд по цих «магістралях» стягувався дорожній збір. Винайдення металевої листової пружини стало ще одним кроком до підвищення комфортності транспорту, однак приїжджі досі затратили багато часу на подолання відстані при збереженні високої вартості квитка.

Долаючи велику відстань, мандрівники були змушені проводити декілька ночей у транспортному засобі, що створювало незручності і призводило до перевтоми. Потреба в місці для ночівлі послужила поштовхом до розвитку інфраструктури житла. З'явилися так звані заїжджі двори, де можна було заночувати і змінити коней, а після прибуття до місця призначення мандрівникові пропонували винаймати кімнату.

До негативних чинників, що впливали на розвиток туризму, крім транспорту та всіх незручностей, пов'язаних із ним, слід віднести:

- обмеження щодо пересування жителів навіть між містами в межах території держави. Наприклад, щоб поїхати з одного французького міста в інше, потрібно було мати внутрішній паспорт, а в США аж до початку війни за незалежність подібні документи були потрібні для подорожей між штатами. Із часом документи, що давали право на подорожі, стали видаватися органами влади, особливо якщо країна знаходилася у стані війни із сусідніми державами. У Британії впродовж XVI–XVII ст., щоб отримати «дозвіл на заморську подорож», потрібно було подати спеціальне прохання;

- відсутність коштів і часу для подорожей. Широкі маси населення практично не мали часу на відпочинок (працювали шість днів на тиждень, а в неділю і на свята відпочивали та відвідували церкву), а низькі доходи не сприяли мандрівкам, які були винятковою привілеєм обмеженого кола громадян;

- антисанітарія, яка була звичайним явищем, загрожувала різними хворобами мандрівникам, особливо тим, хто відправлявся за кордон;

- обміняти гроші в чужій країні було складно, обмінні курси постійно коливалися, туристів постійно обманювали, тому вони намагалися брати із собою достатньо коштів, що, у свою чергу, спокушало розбійників. У грошових системах був повний хаос – у XVI ст. в Німеччині було в обігу 20 валют, в Італії налічувалося 16 грошових систем.

Рекреаційна діяльність у XIX–XXI ст. Бурхливий технічний прогрес у XIX ст. привів до появи швидких і порівняно дешевих видів транспорту (шарабани, багатомісні екіпажі на кінній тязі з поперечними рядами сидінь «обличчям вперед», моторні екіпажі тощо). У 1815 р. у Європі і в Північній Америці з'являються перші

дороги з твердим покриттям. Революційним зрушенням в розвитку індустрії туризму стала залізниця. З 1825 р. усі попередні засоби пересування опинилися на грані зникнення у зв'язку зі значною різницею у швидкості пересування. Десять років по тому паровози почали курсувати між найбільшими промисловими центрами центральноєвропейських країн, а на східному узбережжі США пасажирські перевезення функціонували ще з 20-х р. XIX ст. У 1869 р. відбувся перший трансконтинентальний рейс – по Транссибірській залізничній магістралі, що з'єднала Москву з Владивостоком. У 40-х роках XIX ст. потік пасажирів значно збільшився; з 1842 по 1847 рр. кількість мандрівників, що віддали перевагу потягу, зросла з 23 до 51 млн пасажирів на рік.

У 50-х роках XIX ст. залізничні компанії починають популяризацію одноденних екскурсій за зниженими цінами і зводять великі привокзальні готелі. Ці фактори мали значний вплив на розвиток індустрії житла в наступні сто років. У 1850 р. була заснована компанія «Амерікен Експрес», яка стала піонером у використанні дорожніх чеків (1891 р.) і різних туристичних послуг.

На початку XIX ст. розвиток туризму в Європі припинився на три десятиліття у зв'язку з початком наполеонівських воєн. Хоча коштів для того, щоб отримати дозвіл на подорож, вистачало тільки у заможних людей, з кінця XIX ст. попит на подорожі починає зростати. Поява пароплавів суттєво скоротила час на транзит і здешевила вартість відпочинку. У зв'язку з цим виникла необхідність у спорудженні причалів, які стали місцями для зустрічей, спілкування та відпочинку на морському повітрі. З 1880 р. у Рив'єрі до послуг заможних європейців надавалося вишукане житло. Цей фактор позитивно вплинув на розвиток як літнього, так і зимового туризму. Російські аристократи зазвичай відпочивали в Криму, Прибалтиці, на південному узбережжі Франції. Багаті американці зі східного узбережжя прямували на курорти штатів Нью-Джерсі та Нью-Йорк. З XIX ст. найзаможніші будують вторинне житло неподалік від берегової лінії.

Промислова революція сприяла масовому відтоку населення із сільської місцевості і зростанню кількості міських жителів, внаслідок чого збільшився попит на туристичні послуги.

Вікторіанська епоха вирізняється розвитком сімейного дозвілля (відпочинок на морських курортах). Обов'язковими атрибутами відпочинку стали німецькі оркестри, етнічні африканські пісні, лялькові вистави, шарманки, катання на віслючках, прогулянки вздовж набережних. Бажання оздоровитися, як і раніше, було одним із ключових чинників, які визначали вибір місця відпочинку, хоча з морських купань акцент поступово змістився у бік морського повітря. Клімат став важливою складовою комплексу послуг, що пропонувалися відпочивальникам. Наприклад, у Скарборо особлива увага приділялася кількості сонячних днів і цілющим властивостям свіжого повітря, а Борнмут славився своїми сосновими лісами, які нібито полегшували стан пацієнтів із хворими легенями. Морські курорти континентальної Європи також користувалися популярністю.

У цю епоху виникають нові форми проведення дозвілля, особливо у так званих «романтичних» місцях – береги Рейну та Французька Рив'єра – та в горах Швейцарії, Норвегії, Австрії, які приваблювали любителів активного відпочинку (в 40-х рр. XIX ст. значного розвитку набув альпінізм, а в 60-х рр. – лижний спорт).

Паралельно із розвитком рекреаційної діяльності в Європі впродовж XIX ст. аналогічні процеси відбувалися в Північній Америці, зокрема з'являлися перші морські курорти (фешенебельні місця – Ньюпорт, Род-Айленд, Кейп-Мей і Атлантик-Сіті, прибережні райони Массачусетсу; курорти, розташовані неподалік від Нью-Йорка). Вони були розраховані на туриста, який міг приїхати сюди на один день. Також збільшувалася кількість спра-курортів. Як і європейців, американців приваблюють незвідані місця, зокрема гірська місцевість (схід США). Незабаром туристи відкрили для себе Ніагарський водоспад. Швидка урбанізація міст – Торонто і Монреаль, а також розвиток судноплавства на р. Святого Лаврентія дали поштовх для розвитку туризму в Канаді. Відсутність перевірок на канадсько-американському кордоні та спільна англійська мова сприяли взаємному обміну подорожуючих.

Із появою глибоководних суден перед туристами відкрилися нові можливості – переїзд із Європи до Північної Америки або Південно-Східної Азії. Судновласникам отримували з цих подорожей надприбутки, поки в середині XX ст. їх не потіснили авіаперевізники.

У кінці Вікторіанської епохи відпочинок на відкритому повітрі збігся в часі з винаходом велосипеда, який посилив інтерес до активного дозвілля. Завдяки велосипеду відпочивальники уперше отримали можливість пересуватися самостійно.

Винайдення фотоапарата у середині XIX ст. сприяло популяризації пам'ятних місць. На межі століть мода на фотографування супроводжувалася культом путівників, без яких не міг обійтися жоден турист.

На початку XX ст. подорожі стають все більш популярним видом відпочинку завдяки поступовому зростанню рівня життя, зацікавленості у пізнанні невідомого, а також постійному покращенню транспортної інфраструктури. Безпеку і комфорт при здійсненні подорожей туристам забезпечували стабілізація політичної ситуації в Європі та відсутність митної бюрократії.

Перша світова війна ненадовго перервала розвиток туризму, хоча після її завершення в багатьох країнах була введена паспортна система. Покращення економічного становища населення Європи (20-ті рр.), поява засобів масової інформації (кіно, радіо, телебачення) підвищували освітній рівень і розширювали світогляд населення, що сприяло попиту на трансатлантичні рейси. Для тих, кому був доступний вищий рівень комфорту, були сконструйовані розкішні пасажирські автобуси. Автомобілебудівна компанія «Моторвейз» випустила автобуси «Пульман» – 15-місні машини зі зручними кріслами та столиками, буфетною стійкою і туалетом. Ці автобуси курсували у Європі і Північній Африці, використовувалися для сафарі у Східній і Центральній Африці і навіть двічі на тиждень курсували за маршрутом Лондон – Ніцца.

Поява автомобіля як виду транспорту поклала край монополії залізниці на туристичному ринку. Розмаїття засобів пересування дало можливість вільного вибору маршруту. Практика масового використання автомобіля для розважальних поїздок зародилася в США – тут у 20-х роках автомобільні подорожі стають улюбленим видом відпочинку середнього класу. Результатом цього стає поява наметів та житлових автофургонів. «Домівки на колесах», або, в американському варіанті, трейлери з'явилися у 30-х роках XX ст., і новинкою миттєво скористалися понад 100 тис. туристів. Мода на круїзи розповсюдилася тільки із часом, хоча морські

прогулянки як форма проведення дозволяла приваблювали достатню кількість відпочивальників. Гавайські острови залишалися справжнім хітом туристичних подорожей до 50-х років.

Розвиток авіаційної промисловості став початком надшвидкісного переміщення туристів. Перший комерційний авіарейс був організований у 1919 р. Вартість послуг була високою, а якість – низькою (пасажирів заздалегідь попереджали про можливість вимушених посадок і запіз-нень). Перші трансатлантичні рейси функціонували з 30-х років ХХ ст.

Згодом з'являються спеціальні чартерні авіарейси до Німеччини, Італії, Іспанії і на Рив'єру, до Швейцарії – одного із найпопулярніших у Європі місць відпочинку того часу. Заможні відпочивальники, як і раніше, із задоволенням їздили в круїзи. Російська імперія мала у своєму розпорядженні круїзні кораблі, на яких у 1932 р. до Росії прибуло близько 5 тис. британських туристів, а в 1939 р. – близько 1 млн відпочивальників, які бажали познайомитися із цією невідомою країною та новим для них політичним устроєм.

У 30-х роках постійно зростаючий попит на недорогий відпочинок отримав пропозицію у вигляді кемпінгів, які гарантували цілодобові розваги і працювали за системою «все включено». Рівень сервісу тут був досить високий – у комплекс послуг входив навіть догляд за дітьми, що приваблювало молодих батьків. Поява кемпінгів у Франції пояснюється аналогічними політичними й соціальними тенденціями. Система «все включено» виявилася настільки успішною, що її перейняли готелі. У США готелі з власними розважальними комплексами з'явилися навіть трохи раніше.

Значну роль у популяризації відпочинку на лоні природи та здорового способу життя відіграла асоціація молодіжних турбаз, заснована в 1929 р. Вона забезпечувала молодих мандрівників дешевим житлом. У США дитячі літні табори стали традиційним явищем на початку ХХ ст.

Незважаючи на зростаючий інтерес до поїздок за кордон у міжвоєнний і ранній воєнний періоди (20–40-ві рр.), туризм залишається переважно внутрішнім. Саме в цей час відпочинок на морському узбережжі стає для більшості європейців традиційним способом проведення щорічних відпусток і канікул. Цьому сприяє також оплачувана відпустка, яка була введена у Франції в 1936 р., а в Британії – в 1938 р. Нововведення 50-х років у вигляді паромних перевезень зі швидким оборотом судна посприяло зростанню кількості відпочивальників, причому низькі ціни на послуги зумовлювалися порівняно невисоким рівнем сервісу.

Після Другої світової війни у людей знову прокинувся інтерес до подорожей, хоча більшості вони були недоступні (як через політичну ситуацію, так і через фінансові труднощі). У європейських країнах існували суворі обмеження на обмін валюти, що значно ускладнювало поїздки за кордон. У той же час було багато бажаючих на власні очі побачити місця відомих битв, відвідати пляжі Нормандії та Сент-Назір. Зокрема японців і американців приваблювало узбережжя Тихого океану (Іво-Джима і Гвадалканал).

Після війни «інклюзивні» автобусні тури повернули собі колишню популярність. Через дорожнечу французьких курортів найбільший попит мала Рив'єра, а такі місця, як Риміні, стали цілком доступними для середнього класу. На початку 60-х

років пакетні тури на середземноморські курорти стали найбільш популярним продуктом індустрії масового туризму.

Британські, німецькі та скандинавські туристи приїжджали на пляжі Іспанії (Коста-дель-Соль), Гальорку, Ібіцу, Балеарські острови та Канари (1970 р.). У 1960 р. Іспанія прийняла 6 млн курортників, а до 1975 р. ця цифра зросла до 30 млн. У 1951 р. Греція прийняла 50 тис., у 60-х р. – півмільйона, а в 1981 році – 5,5 млн туристів.

Стрімкий розвиток зимового туризму в 70-х роках пов'язаний зі встановленням вигідного курсу на обмін валют (у кінці 60-х норма обміну валют на одного туриста складала 50 фунтів), регулярною діяльністю авіаперевізників, оплачуваною відпусткою.

Усі ці процеси збіглися зі зростанням серед жителів Північної Америки попиту на подорожі в європейські країни. Поїздка тривала від 10 до 14 днів. У зв'язку з цим зародилася концепція експрес-подорожей, тобто турів за найпопулярнішими маршрутами, що дозволяють побачити головні визначні пам'ятки однієї або декількох країн за короткий проміжок часу.

У 60-х роках стало очевидно, що ринок масових туристичних послуг повинен орієнтуватися на переміщення людей із півночі на південь. Основними «постачальниками» туристів стали північноамериканський континент і північна Європа з їх холодним нестійким кліматом і достатньо забезпеченим населенням, а місцем призначення — сонячні теплі тропіки (південь північної півкулі). Зазвичай південні країни не вирізняються високим рівнем економічного розвитку, тому умови для розвитку тут туристичної індустрії були сприятливі.

Найбільші готелі були споруджені в Мексиці й на Карибах, а також у Флориді і на Гаваях – тут кількість відпочивальників зросла зі 100 тис. у 1955 р. до 2 млн у 1970 р. та 6,5 млн у 1990 р. У Флориді основними визначними місцями були Діснейленд і Маямі-Біч, які не поступалися популярністю середземноморським курортам.

До кінця ХХ ст. основними напрямками туристичних маршрутів були культурні центри й історичні місця, столиці (Лондон, Рим, Брюссель та Амстердам). Також користувались попитом річкові круїзи по Рейну, Дунаю.

Наприкінці 60-х років ХХ ст. політика більшості європейських держав щодо планування й контролю за співвідношенням попиту і пропозиції, якістю продукту, чесністю бізнесу та дотриманням прав споживачів сприяла розвитку туристичної індустрії. З 70-х років було запроваджено обов'язкове ліцензування діяльності туроператорів, а уряд ініціював будівництво нових готелів, покращуючи інфраструктуру галузі.

З кінця 80-х років політика Європейського Союзу (ЄС) в галузі туризму була спрямована на вдосконалення системи класифікації готелів, пом'якшення візового режиму й узгодження правил безмитної торгівлі на всій території Євросоюзу.

Різкий сплеск популярності бізнес-подорожей в останні десятиліття ознаменувалося підйомом міжнародної торгівлі. Країни, що переживають економічне зростання, демонстрували нові моделі туристичного бізнесу: у 70-х роках місце лідера посідала Японія та близькосхідні країни (багаті нафтою), а у 80-х роках ХХ ст. на перше місце вийшли Корея і Малайзія. Вступ у травні 2004 р. до Європейського Союзу восьми східноєвропейських країн (а також Мальти і Кіпру)

привів до розширення зони вільного пересування туристів, а поява в Росії та суміжних країнах багатії еліти відіграла значну роль у розвитку міжнародного туризму.

Конференції і ділові зустрічі відіграли важливу роль у розвитку індустрії туризму – як національного, так і міжнародного, причому, починаючи із 60-х років, їх значення постійно зростає. Тільки британські туроператори щорічно організовують до 700 тис. конференцій – як правило, одно- та дводенних. Для обслуговування найбільших конференцій у таких містах, як Лондон і Берлін, були споруджені міжнародні конференц-центри на 5 тис. місць і більше. Враховуючи той факт, що робочою мовою на міжнародних конференціях є англійська, лідерство у цій сфері отримали Британія і США.

Ще одна форма бізнес-туризму пов'язана з виставками. Одна з перших – Велика виставка – проходила в Лондоні в 1851 р. Всесвітні ярмарки є звичайним явищем для більшості столиць, як правило, вони проводяться щороку.

Можна стверджувати, що до 80-х років XX ст. південноєвро-пейський масовий туризм досяг періоду зрілості. Португальські курорти (атлантичні, а не середземноморські) вибрали правильну тактику, створивши собі імідж престижних і респектабельних місць (наприклад, Альгарва), а Канарські острови, до яких північноєвропейському туристові потрібно летіти чотири години, вважаються найближчим пунктом, де вам гарантують тепло і сонце, тому потік охочих насолодитися літом серед зими не припиняється там цілий рік. Заможні мандрівники, які не люблять зимових холодів, уподобали більш екзотичні країни: Туніс, Марокко, Єгипет, Ізраїль. Зі зростанням цін на традиційних курортах потік туристів спрямувався в дешевші й не такі освоєні місця – наприклад, до Туреччини, яка вважається недорогою, помірно екзотичною, але при цьому цікавою країною, що отримала небачену популярність саме у 80-х роках, ставши прекрасною альтернативою Греції. Адріатичне узбережжя колишньої Югославії славиться своєю неповторною архітектурою та культурно-історичною спадщиною, хоча тут є проблеми з хорошими піщаними пляжами.

На американському й північноєвропейському ринках спостерігалося пожвавлення туристичних потоків зі всіх частин світу. Все більше європейців відпочиває в Південній Африці, незважаючи на проблеми зі злочинністю та політичну нестабільність. Пожвавлюється потік туристів між південно-східною Азією (зокрема Японією) та Австралією у зв'язку з порівняно невеликою відстанню до туристичного об'єкта.

На розвиток туризму протягом XIX–XXI ст. вплинули:

- Наполеонівські, Перша і Друга світові війни, які практично паралізували розвиток туристичної індустрії;
- світова економічна криза, яка призвела до зменшення туристичного попиту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- політичні чинники, які відігравали значну роль у міжнародному туризмі. Ключовим моментом тут є відносини між країною походження туриста і приймаючою країною. Зокрема громадянам недружніх держав могли заборонити в'їзд або ввести для них візовий режим;

– курс обміну валют, який визначав купівельну спроможність туристів і регулював потоки приїжджих.

2.2. Рекреаційна діяльність та її види

Суть рекреаційної діяльності. Рекреація – це будь-яка діяльність (у т. ч. стан бездіяльності), спрямована на відновлення сил людини та задоволення її потреб у відпочинку. Вона може здійснюватися на території постійного проживання людини або за її межами.

За Д. Ніколаєнком (2001), рекреаційна діяльність – це різноманітні дії людей, орієнтовані на відновлення власних сил відповідно до стандартів своєї соціокультурної системи та свого менталітету. Це складний і динамічний процес, що має характерні особливості порівняно з іншими видами господарської діяльності. Він потребує інтенсивного освоєння території та відповідного розвитку інфраструктури, сфери послуг, екологічного оздоровлення довкілля, громадської безпеки, політичної стабільності. Рекреаційна діяльність визначається трьома чинниками: рекреаційними потребами, рекреаційними ресурсами і наявними грошовими ресурсами.

Рекреаційна діяльність поєднує значну кількість допоміжних і обслуговуючих видів діяльності, сукупність яких називається рекреаційним господарством або рекреаційним комплексом. Рекреаційне господарство являє собою типовий міжгалузевий комплекс, оскільки в рекреаційному обслуговуванні прямо чи опосередковано задіяні багато різних галузей і видів економічної діяльності, та складається з кількох спеціалізованих (галузевих) рекреаційних підкомплексів. Рекреаційний комплекс – це сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційного господарства (О. Топчієв, 2009).

Отже, сукупність дій людей і суб'єктів, що пов'язані з безпосереднім обслуговуванням населення у рекреаційній галузі (готелі, підприємства харчування, транспорту тощо), творять рекреаційну індустрію.

Класифікація рекреаційної діяльності. В основі класифікації рекреаційної діяльності лежать: мета подорожі (виділяється три категорії: бізнес-тури, відпочинок і змішані поїздки – наприклад, відвідування друзів і рідних, оздоровлення, паломництво тощо), характер організації, правовий статус приймаючої країни, тривалість подорожі і час перебування туриста в певному місці, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність і т. д. Слід також зазначити, що у вітчизняній географії класифікація рекреаційної діяльності повністю не розроблена. Пропонуємо декілька прийнятих на сьогодні класифікацій.

Класифікація рекреаційної діяльності за О. Бейдином (2001):

- 1) за спрямованістю туристичних потоків: внутрішній, в'їзний, виїзний;
- 2) за розмірами території: національний (у межах країни), у т. ч. місцевий і дальній; міжнародний, у т. ч. внутрішньорегіональний, міжрегіональний, довколосвітній;
- 3) за типом споживача: масовий, груповий, індивідуальний, елітний (на замовлення);

4) за метою туристичної подорожі: курортно-лікувальний; культурно-розважальний; релігійний (паломництво); діловий; навчально-освітній; пізнавальний; спортивний; шоп-туризм (торговельний); військовий; екологічний; родинний, у т. ч. туризм діаспори – «ностальгійний»;

5) за тривалістю подорожі: короткочасний, у т. ч. транзитний; тривалий; довготривалий;

6) за характером рекреаційного середовища: міський (урбо-середовище), сільський (агротуризм, кантрі-туризм, етнографічний), у природному середовищі (екологічний, зелений);

ба) за типами (сферами) природного середовища:

а) наземний – пішохідний, велосипедний, лижний, мото-циклетний, автомобільний, гірськолижний, скелелазіння, альпінізм;

б) підземний (спелеологічний);

в) водний – яхтовий, човновий, віндсерфінговий та ін.;

г) підводний – дайвінг;

д) повітряний – планерний, дельтапланерний, балунінг (теплові аеростати, теплові повітряні кулі), пароплавний;

е) комбінований;

7) за ступенем ризику для життя: традиційний, екстремальний, у т. ч. екстремальні види екотуризму;

8) за характером організації: організований (плановий), неорганізований (самодіяльний, «дикий»);

9) за інтенсивністю та регулярністю туристичних потоків: постійний, сезонний, у т. ч. літній, зимовий, міжсезонний;

10) за віком туристів: дитячий, молодіжний, дорослий, пенсійний, змішаний, у т. ч. сімейний.

Дещо відмінний підхід до класифікації рекреаційної діяльності пропонують О. Топчієв і Ц. Ван (2003). Згідно з цією класифікацією, систематизація проводиться за типами (І–ІІІ), видами (1, 2, 3 і т.д.) та підвидами (А–Д) рекреаційної діяльності:

І. Організований відпочинок: І.1. – курортно-лікувальний; І.2. – курортно-оздоровчий; І.3. – спортивно-оздоровчий.

ІІ. Неорганізований відпочинок: ІІ.1 – індивідуальний; ІІ.2 – груповий; ІІ.3 – масовий.

ІІІ. Туризм: ІІІ.1 – пізнавальний (А – краєзнавчий; Б – країнознавчий; регіональний; В – міжнародний); ІІІ.2 – історико-етнографічний; ІІІ.3 – історико-культурний; ІІІ.4 – ландшафтно-екологічний; ІІІ.5 – спортивний (А – рибальство; Б – мисливство; В – водно-спортивний; Г – альпінізм; Д – екстремальний); ІІІ.6 – родинно-гостьовий; ІІІ.7. – торговельний; ІІІ.8 – діловий; ІІІ.9 – науковий; ІІІ.10 – громадсько-політичний; ІІІ.11 – розважальний (А – спортивно-видовищний; Б – фестивально-видовищний); ІІІ.12 – релігійний.

Додатково рекреаційна діяльність систематизована за мотивацією (потреби фізіологічні, духовні, пізнавальні, економічні, розважальні) та періодичністю (постійна, сезонна, епізодична).

Інший підхід до класифікації рекреаційної діяльності подає Н. Фоменко (2007), за яким рекреаційна діяльність за суспільною функцією та технологією поділяється на:

- **лікувальну** – виокремлюється за основними лікувальними факторами (клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі);

- **оздоровчу й спортивну** – включає купально-пляжний, прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок та маршрутний туризм (спортивний і любительський);

- **пізнавальну** – пізнавальні аспекти властиві значній частині рекреаційних занять. Однак виділяються суто пізнавальні рекреаційні заняття, пов'язані з інформаційним «споживанням» культурних цінностей, тобто оглядом культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, а також ознайомленням із новими районами, країнами, їх етнографією, фольклором, природними явищами та господарськими об'єктами.

П. Масляк (2008) виокремлює такі види рекреаційної діяльності:

- **лікувально-курортна** – базується на використанні природних ресурсів (клімату, мінеральних лікувальних вод, грязей, озокериту, соляних шахт, кумисолікування та їх поєднання);

- **оздоровчо-спортивна** – переважає діяльність біля та у воді. Серед інших видів можна виокремити маршрутний, прогулянковий, водний, підводний, рибальський, мисливський, гірськолижний, альпінізм. Кожен із цих видів поділяється на кілька підвидів. Наприклад, дайвінг буває спортивний, пізнавальний, археологічний, екстремальний тощо;

- **пізнавальна** – входить до всіх інших видів як «вмонтований» елемент. Потреба у пізнанні зростає з підвищенням освітньо-культурного рівня людей, розвитком їхнього інформаційного і транспортного забезпечення. Сюди входить огляд архітектурних ансамблів, культурно-історичних пам'яток, розкопок давніх цивілізацій, визначних споруд тощо;

- **розважальна** – теж є елементом всіх інших видів туризму, зокрема стаціонарного санаторно-курортного виду діяльності, відпочинку біля води і т. д. Для багатьох людей неусвідомленою потребою є розваги (казино, бари тощо), які досить часто не лише не приносять користі, а завдають шкоди.

Пропонована класифікація рекреаційної діяльності.

За суспільною функцією і технологією рекреаційна діяльність поділяється на лікувально-оздоровчу, туризм, дозвілля.

Лікувально-оздоровча рекреаційна діяльність за основними лікувальними факторами (клімат, ліс, мінеральні джерела, лікувальні грязі тощо) поділяється на такі групи: *кліматолікування, лісолікування, бальнеолікування, грязелікування*. Залежно від їх поєднання можуть бути виділені: бальнеогрязелікування, кліматогрязелікування, кліматобальнеогрязелікування. Умови лікувально-оздоровчої рекреації повинні чітко відповідати медико-біологічним нормам. Вона особливо відрізняється від інших видів рекреації, оскільки визначає суто індивідуальний вид поїздки. Хоча окремі відпочивальники можуть об'єднуватися туристичною фірмою для спільних перевезень. Звичайна тривалість туру на лікування становить 24–28 днів – це значно більше, ніж в інших видах рекреаційної діяльності.

Туризм за способом проведення поділяється на два види: класичний та екстремальний.

Класичний туризм має найбільшу кількість підвидів: прогулянково-пізнавальний, водний, спелеологічний, гірськолижний і санковий, полювання, альпінізм та ін.

Прогулянково-пізнавальний має найбільшу ємність, тому його можна поділити на пізнавальний і прогулянковий.

Прогулянковий відпочинок включає такі заняття, як прогулянки на відкритому повітрі, огляд краєвидів, збирання грибів і ягід, морських моллюсків, коралів та інших дарів природи. В основі цих занять лежить уже прокладений або довільний маршрут. Прогулянковий відпочинок може бути спортивним і аматорським. За приуроченістю до території (рельєфу) він поділяється на рівнинний, передгірський і гірський, над- і підводний.

Пізнавальний туризм ґрунтується на інформаційному споживанні природних і культурних цінностей, тобто передбачає огляд природних явищ і процесів, культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, унікальних господарських об'єктів тощо. У багатьох країнах характерною особливістю пізнавальних поїздок є великі відстані та відвідування за одну поїздку декількох міст чи країн. Різновидами пізнавального туризму є науковий, бізнес-подорожі, етнічний туризм та ін.

Великою популярністю в усьому світі користується водний туризм, який включає купально-пляжний, надводний (із використанням різних плавзасобів: воднолижний, рафтинг, водно-моторний тощо), підводне занурення – дайвінг (археологічний, спортивний) та ін. Відпочинок біля води включає різні рекреаційні заняття: сонячні ванни, прогулянки по берегу, пляжні ігри тощо.

Полювання – вид рекреаційної діяльності, який здійснюється з метою пошуку та переслідування певних видів диких звірів, птахів, іхтіофауни на спеціально відведених територіях у регламентований (дозволений) час. Виокремлюють *тихе полювання* – збирання грибів, а також *рибальський спорт* – ловіння окремих видів іхтіофауни спортивними риболовними снастями (вудками, спінінгами тощо).

Альпінізм – вид туризму, пов'язаний зі сходженням на скелі, важкодоступні гірські вершини, льодовики.

Спелеотуризм – вид туризму, учасники якого займаються оглядом, вивченням печер.

Гірськолижний – вид туризму, який пов'язаний зі спуском із гірських вершин на лижах. Супутній вид туризму – санний спорт (швидкісний спуск на гоночних санях по штучних або природних трасах з віражами).

За географічною ознакою туризм поділяється на такі категорії:

- морський (морські курорти, природні пляжі, водні прогулянки, прибережні піші маршрути);

- сільський (відпочинок біля озер, у горах, а також поїздки у сільську місцевість, «агротуризм» – відвідування ферм, виноград-ників, фруктових садів, зупинки у сільських хатах, – пікніки на берегах річок і каналів, екскурсії у заповідники і національні парки);

- міський (відвідування великих і малих міст, столиць держав).

За метою подорожі туризм поділяється на: науковий, бізнес-подорожі, етнічний та ін.

Науковий туризм включає поїздки з метою участі в різних конгресах, симпозіумах, з'їздах, нарадах. Його частка в сучасному міжнародному туризмі постійно збільшується. За статистичними даними, кількість учасників подібних міжнародних заходів складають 6–7% від загальної кількості іноземних тимчасових відвідувачів, на них припадає близько 10% валютних надходжень від туризму.

Бізнес-подорожі. Поїздки з діловою метою розглядаються як одна з найважливіших складових частин сучасного міжнародного туристичного обміну. Цей вид поїздок вважається одним із найперспективніших, оскільки він базується на об'єктивній закономірності подальшого міжнародного розподілу праці. Одним із різновидів ділових поїздок є поїздки для участі в міжнародних і національних виставках та ярмарках або для їх відвідування.

Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з надання послуг і задоволення потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичного для них середовища.

Етнічний туризм пов'язаний із поїздками на певну територію з метою ознайомлення зі звичаями й побутом корінного населення.

Подієвий туризм - порівняно молодий і надзвичайно цікавий напрям. Основна мета поїздки приурочена до певної події. Унікальні тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок та участь в найбільш видовищних заходах планети, поступово завоюють все більшу популярність. Подієвий туризм - це неминуща атмосфера свята, індивідуальні умови відпочинку і незабутні враження. Головна особливість подієвого туризму - безліч яскравих неповторних моментів.

Розважальний туризм розвивається як наслідок неусвідомленої потреби людини у розвагах.

Залежно від уподобань, можливостей клієнтів виокремлюють:

- соціальний туризм – організація змістовного оздоровлення й відпочинку широких верств населення за найнижчими доступними цінами, зорієнтованими лише на відновлення матеріальної бази;

- молодіжний і дитячий туризм – відпочинок цієї категорії населення здійснюється на основі системного підходу до провадження молодіжної політики, сприяння духовному і фізичному розвитку підростаючого покоління, виховання в нього почуття громадської свідомості та патріотизму;

- агротуризм – один із видів туризму, що набуває поширення й продовжує активно розвиватися в багатьох європейських країнах, має попит як серед споживачів із середнім достатком, так і серед заможних рекреантів. Цей вид туризму дає міським жителям можливість відпочити в сільській місцевості, на природі, ознайомитися з побутом місцевих мешканців та народними звичаями, а за бажання – узяти участь у сільськогосподарських роботах. Таким чином, міські мешканці активно відпочивають у приватних сільських господарствах, а їхні господарі покращують своє фінансове становище.

- екологічний туризм - інтегруючий напрям рекреаційної діяльності спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем, що реалізується через екологізацію всіх видів туристської діяльності,

охорону природи, екологічну освіту виховання та збереження історико-культурної спадщини регіону, а також участь туристів у заходах із захисту довкілля, виявом поваги до місцевих жителів, їхнього способу життя та традицій, а також залученням населення до рекреаційної діяльності з метою поліпшення їх фінансово-економічного благополуччя та престижу регіону.

- оздоровчо-спортивний туризм виник на самодіяльних засадах з ініціативи туристів-аматорів. Він поєднує в собі спорт і відпочинок, виховує патріотизм і національну самосвідомість.

Туристична діяльність залежно від **періодичності (повторюваності)** використання вільного часу поділяється на регулярну – щоденну (похід у ліс, купання тощо), щотижневу (відвідування близьких місць відпочинку – парків, картинних галерей, театрів тощо), щорічну (курорти, санаторії), здійснювану раз на рік, раз на два роки (виставка вуличних скульптур у м. Котсволді, Англія), раз на чотири роки (Олімпійські ігри) та епізодичну або одноразову.

За тривалістю туристична діяльність поділяється на короткотермінову (одноденне повітряне шоу відомих «Червоних дияволів»), яка проводиться у вільний від роботи час у межах постійного місця проживання, та довготермінову, яка може бути як *багатоденною* (Единбурзький фестиваль), так і *багатомісячною* (Голландський квітковий фестиваль). Довготермінова рекреація часто характеризується виїздом у приміську зону (дачу), село з метою відпочинку під час відпустки, зокрема у літній період, або тривалого оздоровлення і/або лікування у санаторно-курортних закладах.

За характером організації туристична діяльність поділяється на пакетну (регламентовану, сплановану), індивідуально-пакетну та самостійну (довільну). *Пакетна путівка* – це подорож за раніше оголошеним і визначеним маршрутом у названий кінцевий пункт призначення, із регламентованим часом перебування та забезпеченням комплексу послуг. Її ще офіційно називають «інклюзивною», оскільки така путівка передбачає оплату транспорту і проживання за оптовими цінами. Зазвичай рекреант не може визначити вартість окремих елементів туру, проте сьогодні, відповідно до особливих потреб клієнта, створюють *індивідуальні пакети*, тобто динамічні (самостійні інклюзивні тури). Вибір маршруту, місць для відвідування, проживання та сфера послуг здійснюються за бажанням клієнта. Під *самостійною* неорганізованою туристичною діяльністю розуміють самостійну подорож рекреанта без будь-яких взаємних обов'язків щодо рекреаційних закладів та сфери обслуговування.

За кількістю учасників розрізняють індивідуальну (одноосібна, сімейна) і групову (мала група – до 10 осіб, середня – 10-25, велика – понад 25 осіб) туристичну діяльність.

За віковою ознакою туристична діяльність поділяється на дитячу (підліткова – до 14 років, юнацька – до 18 років), дорослу (зріла – до 45 років, похилого віку – від 50 років) і змішану.

За територіальною ознакою (правовим статусом) туристична діяльність поділяється на внутрішню (державна) і зовнішню (міжна-родна). Внутрішня охоплює подорожі, які здійснюються винятково в межах держави. Проведення відпочинку на батьківщині має велике значення для економіки держави, оскільки

впливає на платіжний баланс і знижує відтік грошових одиниць за кордон. Внутрішня туристична діяльність охоплює місцевий, районний, обласний, регіональний туризм. Підвидами міжнародного туризму є міжконтинентальний, континентальний (країни близького/далекого зарубіжжя).

За ознакою рухливості туристична діяльність поділяється на стаціонарну, кочову, транзитну.

У випадку стаціонарного туризму подорож здійснюється заради перебування в певному місці відпочинку.

Кочова туристична діяльність передбачає короткочасну або тривалу зупинку на певній території з подальшим переміщенням на іншу ділянку, тобто постійну зміну місця перебування.

Транзитна туристична діяльність включає транзитне перебування в межах міста чи країни з можливою короткочасною зупинкою – наприклад, огляд пейзажного різноманіття вздовж автотрас.

За характером використання транспортних послуг туристична діяльність буває автомобільна (індивідуальна, автобусна), авіаційна (рейсова або чартерна), залізнична, водна (морська, річкова).

Екстремальний туризм включає водні, гірські, повітряні, екзотичні та наземні види. Дедалі більше людей прагнуть побачити красу підводного світу, спуститися гірським схилом на лижах і навіть стрибнути з парашутом. У Європі, наприклад, цей вид туризму почав швидко розвиватися і набувати масового характеру наприкінці 80-х – на початку 90-х років, а в Україні – із середини 90-х. Організація екстремального відпочинку відрізняється від організації звичайного туру: тут йдеться про реальну небезпеку для життя, тому працівники туристичних фірм повинні враховувати вік, фізичну підготовку, стан здоров'я кожного учасника поїздки.

При організації відпочинку для екстремалів слід враховувати сезонність, тривалість, вікову ознаку тощо. Зазвичай екстремальний туризм характеризується активними способами пересування. До нього відносять різні пригодницькі тури, пригодницькі подорожі, відвідування екзотичних місць, вулканів, островів, водоспадів та ін. Звичайно, це нестандартний тур в екзотичні й екологічно чисті природні резервації, пов'язаний із незвичайними подорожами, нетрадиційними транспортними засобами. В окремих випадках такий тур пов'язаний із ризиком і серйозними фізичними навантаженнями – наприклад, сплав по бурхливій ріці Колорадо на надувних човнах, зимова подорож на Кольський півострів на собачих упряжках, тур на місця катастроф (наприклад, ГУЛаг).

У програму туру входить навчання подолання перешкод, влаштування табірної життя, вивчення техніки виживання в екстремальних умовах. Особливістю екстремальних турів є участь представників молодіжної вікової категорії. Особливо популярним став дайвінг – один із найбільш захоплюючих та екстремальних видів спорту. Сьогодні у світі майже 20 млн сертифікованих дайверів-любителів, а 40 років тому їх було кілька сотень. Також зараз у всьому світі дуже популярні стрибки з парашутом. Із парашутом почали стрибати більш як півстоліття тому, але масового характеру цей спорт набув тільки півтора десятка років тому. Зараз існує багато варіантів стрибків – це і скайсерфінг, і групова акробатика. Багато

людей спеціально приїжджають на різні змагання, щоб подивитися, як люди стрибають із хмарочосів, телевізійних веж, мостів, скель.

Декілька основних світових центрів екстремального відпочинку:

- Гаваї, узбережжя (плавання на байдарках біля прямовисних скель);
- Болівія, Морзін – французькі Альпи (швидкісний спуск на велосипеді);
- Папуа-Нова Гвінея, гори Шеггі-Рідж (похід у джунглі);
- Мексика, Юкатан (підводна спелеологія);
- США, каньйон Юти (тривалі походи);
- Гімалаї (тривалі походи).

Дозвілля – вільний від праці (роботи, переїзду з/на роботу, домашніх обов’язків, сну) час, який за відпочивальник використовує за власними уподобаннями. Дозвілля за способом використання часу поділяється на: спрямоване на інтелектуальне (саморозвиток, читання книг, набуття вмінь і навичок тощо) і духовне (молитва, слухання повчань тощо) збагачення; будь-яку бездіяльність (сидіння на лавці і т. д.). Дозвілля відповідає терміну «*пасивна рекреація*» – відпочинок за місцем проживання.

2.3. Рекреаційні ресурси та їх класифікація

Рекреаційні ресурси – компоненти природного середовища та феномени (об’єкти і явища) соціокультурного характеру, які завдяки своїм властивостям можуть використовуватися для рекреаційної діяльності. Оскільки вони є матеріальною передумовою формування рекреаційної галузі господарства, її ресурсною базою, то потребують бережного й економічного використання, охорони та примноження.

Виділяють **три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціально-економічні**. Кожен із них відіграє певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів. Під природними рекреаційними ресурсами слід розуміти фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення людей. До них належать лікувальні й оздоровчі фактори багатопільового призначення (ліси, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій тощо. До природних рекреаційних ресурсів відносяться:

- географічне положення та рельєф;
- клімат;
- водне середовище;
- флористично-фауністичні комплекси.

Географічне положення визначає наявність природних рекреаційних ресурсів і відображає історію розвитку території. Є універсальним ресурсом, значення якого з часом лише зростає у плані як поєднання природного середовища й життя суспільства, так і економіко-географічної складової. Географічне положення країни (території) визначає формування національної рекреаційної галузі, ступінь участі держави в міжнародному виробництві рекреаційного продукту та генерації туристичних потоків.

Серед характеристик географічного положення країни, які найбільше впливають на розвиток рекреації, перше місце займає співвідношення площі держави і протяжності її сухопутних кордонів, які можна умовно назвати *коефіцієнтом «компактності» країни*. Ідеальний коефіцієнт компактності має країна, контури якої наближена до кола. У цьому випадку відстань від географічного центру країни до її периферії приблизно однакова і, відповідно, різні регіони країни однаково доступні для приїжджих туристів. Наприклад, Чехія, ландшафти якої майже однакові по всій території, може приймати туристів у Празі, а в подальшому організовувати різні програми в будь-якому географічному напрямі від столиці (на північ – гірськолижний туризм, на південь – бізнес-подорожі, науковий туризм, за захід – бальнеологічний, на схід, як і в самій Празі, – маршрутно-пізнавальний). З іншого боку, форма Австралії близька до кола, однак пустелі у її центрі та особливості історичного розвитку материка зумовили розосередження головних міст і туристичних зон уздовж узбереж.

Що менший коефіцієнт компактності, то більше його територія простягається вздовж меридіанів (Бразилія, Аргентина, Італія, Туніс та ін.) або паралелей (Росія, Туреччина, Канада тощо). У таких країнах рекреаційна галузь буде сконцентрована у вигляді окремих центрів і ареалів навколо найбільш унікальних рекреаційних ресурсів і великих транспортних вузлів. Наприклад, у Китаї виокремлено декілька зон пріоритетного розвитку рекреації (узбережжя Жовтого та Південно-Китайського морів з островами, «туристичний трикутник» Пекін – Велика Китайська Стіна – Сіань, а також порівняно молодий регіон розвитку екстремального туризму – долина Хуанхе і Тибет). Слід також зазначити, що країни, території яких простягаються вздовж меридіану, володіють більшою рекреаційною привабливістю, ніж ті, територія яких простягається із заходу на схід (уздовж паралелей), оскільки у перших чіткіше виражена зміна ландшафтів, різноманітність кліматичних поясів, і відповідно, багатший рослинний і тваринний світ.

Наступною важливою характеристикою географічного положення країни є *протяжність кордонів, віддаленість їх від основних міст і курортів, а також чисельність населення і рівень економічного розвитку країн-сусідів*. Що довша лінія кордону, то більшу кількість переходів можна на ній організувати (визначається пропускна спроможність міжнародного туристичного потоку). Наприклад, значна сухопутна протяжність кордонів між Китаєм і Росією сприяє взаємному туристичному обміну (китайці – найбільш численна група туристів, які відвідують РФ). Наявність кордонів з економічно розвинутими державами сприяє розвитку в'їзного туризму (наприклад, Німеччина – Польща). Сусідство із слаборозвинутими в економічному плані країнами стимулює зворотний процес (виїзний туризм) через меншу вартість туристичних послуг.

Сьогодні важливе значення має *транзитне положення країн*, особливо між державами – виробниками і споживачами певних видів товарів. У такому випадку територія країни використовується для активного транзиту вантажу, тут формуються як пасажирські, так і вантажні міжнародні транспортні коридори (наприклад, Україна – найбільша транзитна держава, яка слугує мостом між двома частинами світу).

Вихід країни до моря – найважливіша характеристика її географічного положення, оскільки вздовж акваторії проходять важливі водні маршрути – передумова розвитку рекреаційної діяльності, зокрема пізнавального, пляжно-купального туризму, бізнес-подорожей (ділового туризму). Тому транспортна мережа сполучення та зв'язку – запорука конкурентоспроможного розвитку галузі, оскільки країна є транспортно доступною для туристів майже з усіх частин світу.

Рельєф. Геоморфологічна характеристика території є першочерговим фактором для оцінки перспектив розвитку у ній рекреації – перш за все, через те, що характеристики рельєфу безпосередньо визначають особливості клімату, рослинного і тваринного світу та ін. Зокрема екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості визначає різні аспекти рекреаційного використання території (пляжний, гірськолижний, екстремальний, зелений тощо). Рекреаційні властивості гірських, передгірських і рівнинних територій з урахуванням таких показників, як абсолютна та відносна висота, крутизна й експозиція схилів, доступність, оглядовість, розчленованість території, наявність і різноманітність мезо- та мікроформ рельєфу, відкритість горизонту, безумовно, визначають придатність території для рекреаційної діяльності. Найбільш ефективним для рекреації у цьому плані є поєднання різних типів рельєфу. Різкі рельєфні відмінності формують високу естетичну значущість рекреаційного ресурсу (наприклад, горбисті узбережжя морів, степ, який обривається біля моря, та ін.) і дозволяють будувати рекреаційну інфраструктуру. Так, на стику низько- і середньогірського та приморського (приозерного) рельєфу розміщені, в основному, рекреаційні зони Європи, Америки, окремих країн Азії. У державах Африки і Близького Сходу активно використовуються поєднання пустельного, низькогірного та приморського рельєфів з переважанням маршрутно-пізнавального та пляжно-купального видів відпочинку. Середньо- і високогірний рельєф використовується для лікувально-оздоровчої та деяких підвидів класичної рекреаційної діяльності (гірськолижний – крутизна схилів 15°, альпінізм та ін). Карстовий рельєф є ресурсом спелеотуризму (наприклад, Аппалачі в Північній Америці або Поділля у Європі). Найкраще відповідає потребам туристів рельєф, який, з одного боку, володіє атрактивністю у вигляді чіткого прояву чергування рельєфних форм, з іншого – відповідає нормативам будівництва та забезпечення необхідною інфраструктурою. У зв'язку з неоднорідними характеристиками рельєфу рекреаційна інфраструктура зазвичай розвивається точково (ефективно вписується у рідко надавані рельєфом можливості для будівництва, враховуючи можливість перебігу негативних природних процесів). Умови розвитку рекреаційної інфраструктури (можливість забудови, підведення комунікацій, будівництво доріг і т. д.) визначають особливості рельєфу. Порізаність рельєфу, наявність урвищ і каньйонів, небезпека сходження лавин, підвищена сейсмічна активність території та інші фактори значно збільшують собівартість будівництва туристичних об'єктів, зменшуючи пропускну спроможність рекреаційних закладів.

Клімат – один із головних аспектів у рекреаційній освоєності території, який визначається системою показників, що враховуються в рекреаційному кадастрі. Саме вони повинні відображати залежність стану людини від метеорологічних факторів. Одним із об'єктивних показників для оцінки впливу погоди на

термічний стан організму людини є рівень комфортності кліматичних умов (система ефективних температур повітря, відносна вологість, інтенсивність і кількість опадів, швидкість вітру тощо). Крім цього, узагальнюючим показником, який характеризує сприятливість кліматичних умов для рекреаційної діяльності, є оцінка контрастності зміни погоди, яка властива передусім гірським і пустельним територіям. Кліматичні характеристики території визначають види рекреаційної діяльності, яку на ній можна провадити. Наприклад, період, сприятливий для зимової рекреації, починається, коли середньодобова температура досягає -5°C , але не нижче ніж -25°C . Придатність території для лижних видів рекреаційної діяльності визначається тривалістю залягання (не менше ніж 110 днів) і висотою (оптимальна 10-50 см) снігового покриву. Період, сприятливий для літньої рекреації, визначається тривалістю не менше ніж 110 днів і середньодобовою температурою вище $+15^{\circ}\text{C}$. Влітку також значну роль відіграє кількість опадів (при їх мінімальній кількості збільшується кількість днів для рекреації), їх повторюваність (тривалість) – ці фактори часто унеможливають піший туризм. Тривалість купального сезону визначається кількістю днів із температурою води вище $+18^{\circ}\text{C}$.

Умови, сприятливі для ведення рекреації, забезпечуються у зоні ультрафіолетового комфорту, тобто УФВ, яке надходить протягом усього року. Найсприятливіший для геліотерапії літній період, що визначається тривалістю світлового дня, тобто часу, протягом якого можливе проведення різних видів рекреаційної діяльності.

Вітровий режим через зміну повітряного режиму впливає на організм людини. Найсприятливіші умови для розвитку рекреації – штиль. Проведення рекреації не рекомендується при швидкості вітру 7 м/с.

При характеристиці кліматичних показників також береться до уваги відносна вологість повітря – нормальні показники для помірних широт становлять 40–60%. При різних показниках вологості повітря спостерігається мінливість температур: при збільшенні вологості температурні показники знижуються, і навпаки.

Клімат має як позитивний, так і негативний вплив на організм людини. Позитивний вплив використовується для рекреаційної діяльності, зокрема для кліматолікування.

Слід також зазначити, що при зміні кліматичних умов організм людини зазнає значних адаптивних навантажень, яких у цілому потрібно уникати і обов'язково враховувати при організації відпочинку, вибираючи сезон, коли рівень адаптаційного навантаження організму буде найменшим (зміна температури на 6°C , тиску – на 5 мб на добу, вмісту кисню в повітрі – на 5 г/м^3).

Люди, які хворіють на порушення артеріального тиску, серцево-судинної системи, по-різному реагують на ці зміни: у гіпотоніка виникає хвороблива реакція на зниження атмосферного тиску, а у гіпертоніка – на його різке збільшення. Механізм впливу зміни температури й тиску повітря на організм людини визначається коливанням вмісту кисню у повітрі, що залежить від цих двох величин і зумовлює окисні процеси в організмі людини. На різкі перепади вмісту кисню організм людини реагує хворобливими реакціями (при сходженні на гору виникає т. зв. «гірська хвороба»).

Упродовж відпочивального періоду співвідношення метеорологічних величин інколи може виходити за межі комфорту, що негативно впливає на рекреанта – наприклад, дощовий липень 2008 р. на заході України, коли за 16 дощових днів випало 324,7 мм опадів (така значна кількість опадів зумовила різке підняття рівня води у ріках і, відповідно, появу катастрофічного паводка) чи аномально сухе і жарке літо 2012 р., коли температура повітря сягала $+40^{\circ}\text{C}$ і вище при типових показниках $+19-25^{\circ}\text{C}$. Здійснення рекреації унеможлиблюється при несприятливих метеорологічних явищах (буря, шторм, ураган).

Водне середовище визначається наявністю джерел, озер, водосховищ, річок, морів тощо. Залежно від характеру використання водних рекреаційних ресурсів, беруться до уваги температура, солоність, прозорість, глибина вод, наявність течій, їх швидкість та ін. В основному водні ресурси використовуються для пляжно-купального та надводного (рафтинг, серфінг, сплав на байдарках тощо) відпочинку. Пляжно-купальний відпочинок організовується на берегах морів, озер, рік і штучних водоймищ (стави, водосховища тощо). При їх використанні враховуються умови доступу до води, наявність пляжної смуги, характер дна, швидкість течії, температура-турний режим ($18-26^{\circ}\text{C}$).

Пляжі – головний показник якості узбереж у рекреаційному регіоні, причому враховується їх розмір (довжина і ширина), що визначає максимальну пропускну спроможність. Ідеальне відношення цих величин – 3:1 (довжина пляжу повинна у три рази перевищувати його ширину). Якщо ширина перевищує довжину, то збільшується навантаження на лінію прибою (більше рекреантів одночасно знаходяться у воді) та знижується якість пляжного продукту. Якщо пляж вузький і витягнутий, це перешкоджає організації пляжної інфраструктури та пляжного сервісу на курорті. Залежно від складу відкладів, що формують узбережжя, виокремлюють декілька типів пляжів: гравійно-гальковий, піщаний, мушляний тощо. Наприклад, піщані пляжі переважно приваблюють відпочивальників із дітьми, проте для них характерне мілководдя, помутніння води, бідна фауна і флора, що обмежує можливості для дайвінгу, та ін. Галькові пляжі менш комфортні і навіть небезпечні для рекреантів (під час шторму), але у штиль вода біля узбережжя чиста, а морська фауна й флора більш різноманітні, ніж на піщаних пляжах.

Нахил дна. Наявність глибоководних прибережних ділянок обмежує контингент рекреантів, зокрема відсікаючи тих, хто не вміє плавати і таким чином збільшує навантаження на прибережну частину. Мілководдя також створює дискомфорт для відпочивальників, оскільки рекреантам до занурення у воду доводиться проходити по мілководдю значну відстань; крім того, вода на мілководді має властивість цвісти, мутнішати, що знижує якість відпочинку на таих узбережжях.

Безпечність купання характеризується, по-перше, ступенем відповідності прибережної води вимогам санітарної безпеки (відсутність портів, каналізаційних стоків тощо), по-друге, відсутністю природних небезпек (штормів, смерчів та небезпечних морських тварин і рослин) для відпочивальників. На пляжах масового відвідування відпочивальників обов'язково повинні працювати рятувальники, використовуватися система оповіщення, має бути розроблений план евакуації відвідувачів пляжу на випадок виникнення небезпеки.

Розвиток пляжної інфраструктури включає транспорт (організація доставки/відправки на/з пляжу), необхідні комунікації (вода, каналізація, світло), а також індустрію пляжного сервісу (харчування, лежачки, парасольки), пляжних видів спорту й відпочинку (басейни, аквапарки, пункти прокату спортивного інвентарю) тощо. Слід зазначити, що пляжі можуть концентруватися у важкодоступних місцях, а доступ до них потребувати подолання певних природних перешкод (наприклад, геоморфологічних). Для зручності пересування рекреанта створюються переходи, дороги тощо.

Найбільш сприятливими для розвитку пляжно-купального виду рекреаційної діяльності є океани й моря – вони мають значну площу акваторії, глибину та протяжність берегової лінії, але їх використання обмежене наявністю доступу до них країн чи регіонів. У зв'язку з цим майже всі країни, які мають берегову лінію, за сприятливих природних умов задіяні в рекреаційній галузі.

Сьогодні морські пляжні курорти поширені здебільшого у субтропічних поясах південної і північної півкулі (між 46 паралеллю широти й тропіками – це курорти Середземномор'я, Близького Сходу, Азовського, Чорного, Червоного, Східнокитайського, Південно-китайського, Карибського морів, Атлантичного й Тихого океанів). Ближче до екватора (між тропіками) розміщуються тільки точкові курортні зони Таїланду, Індонезії, Океанії та країн Латинської Америки. Формування курортних поясів у субтропічній зоні викликане, перш за все, особливостями клімату, географічною близькістю до розвинутих країн (Європи, США, Японії, мешканці яких є основними клієнтами) та мінімальною природною небезпекою для відвідувачів.

На основі водних ресурсів, зокрема мінеральних, термальних вод тощо, розвивається лікувально-оздоровча рекреаційна діяльність. У рекреаційному кадастрі природних мінеральних джерел враховують їх місцезнаходження, дебіт, глибину залягання водоносного горизонту, хімічний склад вод, температуру, кислотність та ін. Оцінка джерел надається в порядку їх визначеного статусу (загально-державне, регіональне, місцеве значення) та лікувальних властивостей. Цінними природними бальнеологічними ресурсами також вважають лікувальні грязі й озокерит. До їх характеристик зараховують місцезнаходження, тип грязі, глибину, площу, запаси та фізико-хімічні властивості.

Флористично-фауністичний комплекс – один із чинників комплексної оцінки території з точки зору сприятливості даного району для масового відпочинку (полювання, риболовля, орніто-логічний туризм тощо) та лікування. При проведенні полювання беруться до уваги: тип природних комплексів, що вказує на ступінь сприятливості ландшафту для полювання, і різноманітність фауни. Спортивна риболовля оцінюється за двома факторами: доступність водних поверхонь і різноманітність іхтіофауни.

Найважливішими показниками, що характеризують флористично-фауністичні об'єкти рекреації, є такі показники, як: пейзажність, лісистість території (зокрема група лісів, показник якості лісу, породний склад, який визначає ступінь фітонцидності насаджень, вартісна оцінка рекреаційної цінності лісу), біорізноманіття, наявність ботанічних садів, океанаріїв, зоопарків та ін. Важливим природно-рекреаційним ресурсом тут виступають національні природні парки, у

яких рекреаційна діяльність проводиться у спеціально відведених зонах (стаціонарної і регламентованої рекреації). Унікальність цих природних об'єктів визначає їх високу цінність для прогулянково-пізнавального виду рекреаційної діяльності.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це створені людиною пам'ятки культури, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення. Не всі надбання минулого належать до історико-культурних ресурсів. До них прийнято відносити тільки ті об'єкти, які досліджені науковими методами й оцінені як такі, що мають суспільне значення і можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційних потреб деякої спільноти людей протягом певного часу.

У комплексі рекреаційних ресурсів особливе місце посідають історико-культурні рекреаційні ресурси, розташовані в містах і селах, які є залишками минулих епох суспільного розвитку. Концентрація цих об'єктів певною мірою визначає локалізацію рекреаційних потоків і напрямів екскурсійних маршрутів. Серед історико-культурних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії і культури, які вирізняються найбільшою привабливістю і на цій підставі виступають головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації. Залежно від головних ознак, пам'ятки історії і культури поділяються на п'ять основних видів: пам'ятки історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки.

Так, до пам'яток історії можна віднести споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, його культурою і побутом, розвитком суспільства, держави, науки й техніки.

Пам'ятники археології – це кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, древні місця захоронень, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару давніх населених пунктів.

Замково-фортифікаційні споруди – це історично давні об'єкти оборонного (захисного) і\або житлового (представницького, репрезентативного) значення, а на сьогодні – пам'ятки історії.

Для пам'яток містобудування та архітектури найхарактерніші такі об'єкти: архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки давнього планування та забудови міст, інших населених пунктів; промислові споруди, зразки воєнної, житлової архітектури, а також пов'язані з ними твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Сакральні об'єкти – це релігійні об'єкти, переважно діючі, різних віросповідань (церкви, костели, синагоги, доми молитов тощо), які приваблюють туристів своєю архітектурою, мистецькими шедеврами, обрядами, атрибутами тощо.

До історико-культурних передумов рекреаційної галузі можна віднести й інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою і сучасною діяльністю людей: *оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорту, наукові і вищі*

навчальні заклади, театри, спортивні споруди, етнографічні та фольклорні ансамблі, а також збережені народні звичаї, святкові обряди.

Історико-культурні об'єкти поділяються на матеріальні і духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного і суспільного життя, у праці й побуті.

Всі історико-культурні об'єкти поділяються на нерухомі та рухомі. Першу групу становлять пам'ятки історії, містобудування та архітектури, археології й монументального мистецтва та інші споруди. Об'єкти цієї групи можуть бути як поодинокими, так і груповими. До другої групи належать пам'ятки мистецтв, археологічні знахідки, документальні пам'ятки та інші речі, предмети і документи, які можна легко переміщати. Використання рекреаційних ресурсів цієї групи передбачає відвідування музеїв, бібліотек і архівів, де вони зберігаються.

Аналіз великої кількості різноманітних об'єктів, які становлять історико-культурні рекреаційні ресурси, з позицій рекреаційної галузі господарювання повинен включати їх облік, характеристику й типологію. При обліку й характеристиці культурно-історичних об'єктів потрібно вказувати назву об'єкта, його місцезнаходження, маркування власника, літературні та інші джерела інформації про об'єкт, схему місцезнаходження і короткий опис об'єкта.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві. При характеристиці цих ресурсів враховуються такі критерії:

- соціальні, які визначаються співвідношенням між різними класами населення, часткою економічно активного населення, кількістю безробітних, рівнем урбанізації, а також рівнем захворюваності на СНІД, алкоголізм, наркоманію;

- демографічні, які визначаються густотою, приростом, імміграцією та еміграцією населення тощо. Слід зазначити, що значна густина населення за одних умов сприяє розвитку рекреаційного господарства, а за інших лімітує його. Депопуляція, старіння населення, диспропорції у статевому складі, масова еміграція тощо, можуть негативно позначитися на привабливості території для рекреантів. Важливе значення має рівень національної свідомості, патріотизму, етнічний і релігійний склад населення, його освіченість (інтелектуальний рівень);

- економічні, які визначаються економічним розвитком країни, валовим доходом на душу населення, інвестиційною привабливістю території, наявністю і комфортністю (фешенебельністю) рекреаційних споруд, різноманіттям шляхів сполучення тощо.

2.4. Оцінка рекреаційних ресурсів

За твердженням В. Преображенського, оцінка рекреаційних ресурсів є складним і не до кінця вивченим процесом. Ця проблема пов'язана з багатьма чинниками, серед яких – недоопрацьованість у розробці методик, виділенні критеріїв оцінки та розробки уніфікованих оціночних шкал, а також визначення особливостей

рекреаційного об'єкта дослідження (печера, гірський масив), впливу суб'єкта (турист, база відпочинку) на об'єкт. Рекреаційна оцінка об'єкта (ресурсу) визначається на основі якісних і кількісних показників.

Кількісна оцінка природних рекреаційних ресурсів

Під час оцінювання кількісних показників території для стаціонарного відпочинку послідовно оцінюються природні, історико-культурні та соціально-економічні ресурси. При оцінюванні природних рекреаційних ресурсів беруться до уваги всі їхні характеристики, зокрема географічне положення і рельєф, клімат, водойми, флора та фауна.

Під час оцінювання *географічного положення та рельєфу* виокремлюють такі території для розвитку рекреаційної індустрії:

а) дуже сприятливі – гірський і передгірський рельєф із відносними перепадами до 2 км та пологими схилами, розчленований долинами рік, зі значною оглядовістю, пейзажністю та відкритістю території;

б) сприятливі – пластовий рельєф із відносними перепадами до 1 км, слабо порізаний, однак із пейзажністю та відкритістю території ;

в) малосприятливі – горбистий рельєф, дуже порізаний, із незначною оглядовістю території;

г) несприятливі – рівнинний (пустельний, заболочений) рельєф, і важкодоступна місцевість.

Різноманітні кліматичні умови, відображені в різних природних зонах, слід розглядати як фактори, що мають прямий вплив на розвиток рекреаційної галузі світу.

Градація *кліматичних умов* проводиться з урахуванням таких критеріїв:

а) дуже сприятливі – для літніх видів відпочинку температурні показники $+26^{\circ}\text{C}$ – $+18^{\circ}\text{C}$ більше ніж 120 днів на рік, для зимових – нижче 0°C при наявності снігового покриву завтовшки не менше ніж 10 см і не більше ніж 0,5 м упродовж 120 днів і більше;

б) сприятливі – $+18^{\circ}\text{C}$ не менше ніж 3 місяці, сухе літо та м'яка зима зі стійким сніговим покривом і температурними показниками 0 – -10°C ;

в) малосприятливі – $+17^{\circ}\text{C}$ – $+12^{\circ}\text{C}$ менше ніж 3 місяці і сувора зима з температурними показниками більше ніж -10°C і частими вітрами, або прохолодне дощове літо та м'яка зима з нестійким сніговим покривом;

г) несприятливі – менше ніж $+11^{\circ}\text{C}$ до 2 місяців, часті вітри, коротке прохолодне літо і сувора зима зі стійким сніговим покривом (більше 0,5 м) або спекотне літо та безсніжна зима.

Щодо *водного середовища*, то основними показниками є температура води, її чистота, глибина, доступність, наявність пляжів (плавної берегової лінії), видовий склад іхтіофауни. Що більшою є водойма, то ширший діапазон її рекреаційного освоєння. Виходячи із цього, одержуємо таку градацію:

а) дуже сприятливе – температурні показники більше $+18^{\circ}\text{C}$ понад 100 днів, значні за площею та глибиною, чисті, облаштовані піщані пляжі, видовий склад іхтіофауни різноманітний і привабливий;

б) сприятливе – $+18^{\circ}$ – $+16^{\circ}\text{C}$ протягом 2–3 місяців, пляжі значні за протяжністю, піщані і гравійно-галькові, з іхтіофауни рідко можуть траплятися хрящоподібні;

в) малосприятливе – +16°C – +12°C протягом 1–2 місяців, пляжі незначні і зазвичай не облаштовані. Ці водойми практично використовуються тільки для орнітологічного виду туризму та рибальства;

г) несприятливе – менше +11°C упродовж року, з багатств тваринного світу зустрічаються птахи та риби. Рослинний світ водойм бідний.

Оцінка *флористично-фауністичних комплексів* проводиться за такими критеріями, як: наявність рекреаційних лісів, складових підрозділів природно-заповідного фонду (ботанічні, лісові, ентомологічні, іхтіологічні, орнітологічні, загальнозоологічні заказники; ботанічні та зоологічні пам'ятки природи); ботанічні сади та зоопарки, фауни мисливських угідь тощо. Рекреаційна цінність цих ресурсів визначається такими показниками, як лісистість, породний склад і бонітет деревостою; естетичність і частота зміни пейзажів, наявність грибних та ягідних місць і т.д.;

а) дуже сприятливі – різноманітний склад сухих хвойних і широколистих лісів з багатим фауністичним складом. Ці комплекси представлені типовими, рідкісними видами та ендеміками. Зазвичай вони розташовуються в національних природних парках;

б) сприятливі – сухі хвойно-широколистяні, зокрема дрібнолистяні ліси, переважно стиглі, з типовими й ендемічними видами;

в) малосприятливі – частково заболочені, інколи важкодоступні темнохвойні, листяні, мішані ліси із незначною кількістю видів флори та фауни, а також невеликі лісові масиви серед с/г угідь;

г) несприятливі – заболочені ліси з бідним типовим і незначним видовим складом представників рослинного і тваринного світів.

Кількісна оцінка історико-культурних рекреаційних ресурсів

Охорона і використання історико-архітектурного спадку тісно пов'язані із проблемою збереження культурного середовища людини, осмислення якого стає важливою умовою соціально-культурного розвитку. Особливо гостро постає питання про історико-культурну цінність старовинних центрів великих міст, яка полягає в історично складеному містобудівному плануванні, в пам'ятках архітектури, історії і культури, в історичному характері житлового середовища. Забудова центральних районів, яка склалася у великих містах, відображає основні етапи в історії їх розвитку, концентруючи в собі інформативну, історико-культурну й архітектурно-історичну цінність міського середовища.

Під час оцінювання *історико-культурних рекреаційних ресурсів беруться до уваги кількість культурних пам'яток, їх стан і значення, інформативність про об'єкт, доступ до нього тощо*. Кількісна оцінка історико-культурних ресурсів виражається таким чином:

а) дуже сприятлива – наявність значної кількості об'єктів у доброму стані (наприклад, діючі церкви), які мають державне та міжнародне значення (хоча б один із них занесений до спадщини ЮНЕСКО, місця паломництва світового значення тощо), масова поінформованість про цей об'єкт і його безперешкодна доступність для відвідувачів;

б) сприятлива – наявність об'єктів у задовільному стані, які мають державне значення, поінформованість про цей об'єкт і його безперешкодна доступність для відвідувачів;

в) малосприятлива – наявність об'єктів у задовільному та незадовільному стані (руїни, нереставровані), які мають регіональне та місцеве значення, територіальна поінформованість про цей об'єкт, доступність для відвідувачів;

г) несприятлива – наявність об'єктів у незадовільному стані (руїни, нереставровані), які мають місцеве значення, недостатня поінформованість про цей об'єкт, необлаштованість для відвідування.

Під час оцінювання *соціально-економічних рекреаційних ресурсів беруться до уваги соціально-економічний рівень рекреанта, наявність рекреаційної інфраструктури тощо*. Соціально-економічні рекреаційні ресурси бувають:

а) дуже сприятливі – валовий дохід на душу населення становить понад \$2000 на місяць, якісна мережа сполучень (швидкість переміщення, види транспорту, наявність доріг із твердим покриттям тощо), фешенебельні рекреаційні заклади (готелі, ресторани та ін.), високоякісний і професійний обслуговуючий персонал;

б) сприятливі – валовий дохід на душу населення від \$600 до \$2000 на місяць, основна мережа сполучень представлена, в основному, автомобільним і залізничним видами транспорту, наявність рекреаційних об'єктів обслуговування у задовільному стані, якісний і професійний обслуговуючий персонал;

в) малосприятливі – валовий дохід на душу населення від \$200 до \$600 на місяць, мережа сполучень слаборозвинута, більшість рекреаційних об'єктів обслуговування не облаштовані, обслуговуючий персонал представлений, в основному, приїжджими та корінними жителями;

г) несприятливі – валовий дохід на душу населення менше \$200 на місяць, мережа сполучень слаборозвинута, рекреаційні об'єкти обслуговування відсутні або не облаштовані, обслуговуючий персонал представлений, в основному, корінними жителями.

Якісна оцінка рекреаційних ресурсів

Оцінка рекреаційних ресурсів може здійснюватися на основі виду відпочинку, оздоровлення та лікування, еколого-географічної ситуації, ландшафтних особливостей території, з позиції людини, яка відпочиває або виступає організатором відпочинку. У процесі оцінювання якісних показників беруться до уваги і кількісні характеристики рекреаційних ресурсів відповідно до специфіки їх використання в галузі. Оцінюється за *медико-біологічними, психолого-естетичними та технологічними умовами*.

Медико-біологічні умови забезпечують покращення та відновлення фізичних сил людини під впливом природних рекреаційних ресурсів (кліматичних, бальнеологічних, лісових тощо). При цьому враховуються вікові й індивідуальні особливості відпочивальників, види рекреаційної діяльності тощо.

Проводячи якісну оцінку *кліматичних умов*, слід брати до уваги їх комфортність для відпочивальника, тобто враховувати сезонність погодних умов, а саме: систему ефективних температур повітря, відносну вологість, швидкість вітру, сонячну радіацію.

Оцінка *бальнеологічних ресурсів* здійснюється на основі медико-біологічного й технологічного підходів. При цьому використовуються як кількісні (куб. м води за добу на кв. км території, кількість джерел мінеральних вод на одиницю площі, мінералізація, температура, концентрація водневих іонів, вміст органічних речовин та ін.), так і якісні (унікальний хімічний склад, запах, смак вод, придатність для лікування тих чи інших хвороб тощо) показники, покладені в основу класифікації та типології бальнеологічних ресурсів. Так, мінеральні води за мінералізацією поділяються на: прісні (до 2 г/л), малої мінералізації (2-5 г/л), середньої мінералізації (5-15 г/л), високої мінералізації (15-35 г/л) та розсоли (більше 35 г/л, деякі джерела – більше 50 г/л). При цьому до питних лікувально-столових вод відносяться води з мінералізацією 1-10 г/л; до лікувальних – 10-5 г/л або – при наявності в них бальнеотерапевтичного вмісту миш'яку, бору та деяких інших біологічно активних елементів – понад 10 г/л. За іонічним складом мінеральні води бувають хлоридні, гідрокарбонатні, сульфатні, натрієві, кальцієві, магнієві в різноманітному поєднанні; за газовим складом – вуглекислі, йодово-бромні, сульфідні, миш'яковисті, залізисті, азотні, хлоридні, натрієві, метанові, радонові; за кислотністю – лужні, нейтральні, кислі тощо.

Механізм впливу ванн із мінеральними водами на організм рекреанта визначається, перш за все, специфічним хімічним впливом розчинених у воді газів і солей. Останні, подразнюючи рецептори шкіри, здійснюють локальний, а згодом і загальний рефлекторний вплив на організм. Ванни із вуглекислих мінеральних вод покращують скорочувальну властивість міокарда й коронарний кругообіг, знижуючи підвищений артеріальний тиск, розширюють судини, активізують функцію залоз внутрішньої секреції та центральної нервової системи.

Природні сульфідні ванни викликають різке розширення судин, що полегшує роботу серця, сприяє загоюванню пошкодженої шкіри, виведенню із організму продуктів розпаду білка. Вони впливають на серцево-судинну систему аналогічно до вуглекислих ванн.

Радонові ванни впливають на організм завдяки альфавипро-мінюванню, яке виникає при розпаді атомів радіоактивного газу – радону. Вони покращують роботу серця, нормалізують артеріальний тиск. Під впливом радонових ванн прискорюються процеси заживання і розсмоктування в нервових волокнах, м'язовій та кістковій тканинах.

При споживанні цієї води в організмі відбуваються хімічні зміни, зумовлені вмістом у ній мікроелементів, солей, газів; також може виникнути термічний ефект. Споживання радонової води особливо рекомендується при захворюваннях органів травної системи тощо.

Лікувальні грязі – різні за походженням природні утворення (відклади боліт, озер, заток тощо), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і становлять однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями. Лікувальні грязі містять речовини, подібні до гормонів і вітамінів, завдяки чому вони є біогенними стимуляторами (стимулюють біологічні процеси в організмі людини).

Лікувальні грязі поділяють на: торфові (прісноводні, мінеральні), сапропелі (продукти розкладу тваринних і рослинних решток на дні прісних водойм), мулісті

(сульфідні, мінеральні, глинисті) та псевдовулканічні (сопочні та гідротермальні). Вони застосовуються для загальних і місцевих аплікацій, грязеводних ванн, а також у поєднанні з електропроцедурами.

Облік грязьових родовищ у рекреаційному кадастрі ведеться за основними групами грязей, які підпорядковуються певним групам захворювань. При цьому враховується місцезнаходження і назва родовища, тип грязі, площа грязьових родовищ, глибина їх залягання, запаси (геологічні та експлуатаційні), основні фізико-хімічні властивості (в тому числі хімічний склад грязьового розчину, а для сапропелевих і намулових грязей – і склад озерних вод), рівень їх сучасного використання і вартісна оцінка.

Якісні характеристики лісових масивів проводяться з метою визначення їх впливу на процес лікування (оздоровлення) та ефективність реалізації санітарно-гігієнічної функції рекреації. Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їх водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини в процесі лікування, відпочинку і туризму.

Іонізація повітря – один із факторів сприятливого впливу лісів на організм людини, зокрема на нервову систему (безсоння, перевтома тощо). Лікувальні властивості іонізованого повітря використовуються при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, бронхіальній астмі, туберкульозі. Найбільший іонізуючий ефект мають сосна звичайна, ялина звичайна та дуб. Найвищою рекреаційною цінністю визначаються старі високобонітетні ліси, оскільки вони виділяють основну масу кисню та створюють власний мікроклімат, суттєво впливаючи на окремі характеристики погоди й місцеву циркуляцію повітря. Вплив цих факторів на організм людини залежить також від виду захворювань. Рекреаційні ліси як складова природних рекреаційних ресурсів – це лише незначна (за площею) частина лісових екосистем, яка забезпечує потреби населення в лікуванні, відпочинку, туризмі. Рекреаційна діяльність на цих територіях відзначається змістовою різноманітністю, яка може варіюватися відповідно до рівня організації відпочинку, та тривалістю тощо.

Психолого-естетичні умови визначають емоційну реакцію людини на певні особливості рекреаційного ландшафту – контрастність, пейзажність, лісистість (оптимальна <60%), екзотичність, унікальність, атрактивність (привабливість) – та інших рекреаційних ресурсів. Психологічна оцінка ландшафту (ПТК) базується на визначенні ступеня придатності природного середовища для рекреації, стійкості й оптимального навантаження на природу. Рівень естетичної оцінки об'єкта – один із проявів духовного світу людини, що базується на потребі в красі. Територія (об'єкт), що виділяється своєю красою (значною естетичною цінністю), при рівності інших умов користується підвищеним попитом у рекреантів.

Щодо *технологічних умов*, то загальноприйнята схема оцінки відсутня. У світовій практиці прийнято визначати якісну оцінку технічних засобів за маркою виробника, витривалістю, придатністю, довговічністю тощо. Найвищим балом оцінюються об'єкти, визнані на світовому ринку. При цьому враховуються вид та якість використовуваного ресурсу, екологічний стан, місце розташування відносно районів попиту тощо.

Технологічна оцінка враховує взаємодію людини, природного середовища і рекреаційної галузі. Важливим показником технологічної оцінки є рекреаційна ємність території (об'єкта).

Щодо проведення *комплексної якісної оцінки рекреаційних територій*, то сьогодні, на жаль, ще не розроблена її методика та не визначені головні критерії. Метою такої оцінки є об'єктивне відображення того, що втрачає суспільство при відмові від експлуатації та рекреаційного використання території на користь інших видів господарської діяльності. Загальна методика оцінки рекреаційних ресурсів повинна включати такі етапи:

- визначення завдання дослідження;
- виявлення оціночних показників;
- розробка оціночних шкал;
- отримання окремих оцінок;
- отримання загальних оцінок;
- інтерпретація інтегральної оцінки.

Для якісної оцінки території/об'єкта використовуються спеціальні означення: «найпривабливіший», «середньо сприятливий», «більш вигідний» тощо. Якісна оцінка виражає порівняльну характеристику не менш як двох об'єктів, які відвідав рекреант. Ця оцінка відображає загальну думку про рівень привабливості тих чи інших рекреаційних об'єктів і територій.

Залежно від рівня рекреаційного використання території, можна виділити три основні типи рекреаційного освоєння: території з *високою інтенсивністю рекреації*, де інші види діяльності практично відсутні або мають другорядне значення (курорти, парки, пляжі та інші зони масового відпочинку); *території із середньою інтенсивністю рекреації*, які одночасно виконують деякі екологічні і/чи виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси і т. д.); *території із незначною питомою вагою рекреації*.

2.5. Атрактивність рекреаційних ресурсів

Вимоги до провадження рекреаційної діяльності високі, оскільки на характер рекреаційного використання територій значною мірою впливає сукупність природних і антропогенних факторів, зокрема: географічне положення і морфометричні параметри об'єктів; гідрологічний, гідрохімічний, гідробіологічний режими водних об'єктів, а також економічна і транспортна освоєність територій, склад учасників, обсяг викидів забруднювальних речовин у межах рекреаційної території та її акваторій (тобто характер і масштаби забруднення довкілля), а також інші фактори, які визначають рекреаційну придатність і цінність територій у цілому або їх окремих ділянок.

Враховуючи привабливість та інтенсивність використання цих територій, можна стверджувати, що основним джерелом задоволення туристичних потреб є природний ресурс. На нього припадає 59,95% споживання, з них 31,3% становить ландшафт, 28,65% – клімат. Решту 40,9% припадає на історико-культурну спадщину та сферу обслуговування, а саме: харчування – 7%, архітектуру – 3,75%, релігію – 3,05%, історію – 11,39%, мистецтво – 15,19%.

Рекреаційна цінність території визначається такими критеріями, як неповторність, унікальність, специфічність, пейзажність та атрактивність. Остання характеризується силою, достатньою для приваблення туристів. Серед найатрактивніших територій, які найбільше відвідують рекреанти, виділяють:

- приморські райони;
- лісові масиви з флорою і фауною;
- передгір'я та гірські країни;
- міста-столиці та історичні центри;
- міста-курорти або курортні місцевості;
- релігійно-культові комплекси та окремі споруди;
- давні міста, фортифікаційні споруди (печерні міста, фортеці) тощо.

До країн із найкращими рекреаційними ресурсами відносяться **приморські**, з переважаючою кількістю сонячних днів у році (Італія, Франція, Хорватія, Монако та інші), з гірськими ландшафтами і чистим повітрям (Швейцарія, Австрія). Одним з основних природних факторів, який визначає рекреаційну придатність і цінність водних об'єктів, є розміщення їх у тій чи іншій природно-кліматичній зоні, що водночас обмежує у часі ті чи інші види рекреації. Масштаби розвитку більшості літніх видів спорту на водоймах значною мірою залежать від температури води й повітря. Нижньою межею температури води рекреаційних водойм прийнято вважати $+17^{\circ}\text{C}$ – в основному це стосується купання, водних лиж і деяких інших видів відпочинку. Тому період, придатний для рекреаційного водокористування, визначається датами переходу температури води через цю критичну точку. Врахування кліматичних факторів (температури й вологості повітря, атмосферного тиску, кількості сонячних днів) має дуже важливе значення при розміщенні лікувально-оздоровчих закладів кліматотерапевтичного профілю.

Типи ландшафтів у берегових зонах належать до числа найважливіших природних факторів, які визначають рекреаційну цінність акваторій. Значно підвищує рекреаційну цінність водних об'єктів наявність на їх берегах лісів, оскільки вони створюють комфортні умови для відпочинку, забезпечують захист від вітру й інтенсивної сонячної радіації, а також сприятливо впливають на психофізіологічний стан людини. Так, наприклад, у помірних широтах сухі соснові бори й березово-соснові ліси неподалік від узбереж є найкомфортнішими та найбільш привабливими місцями для відпочинку.

Рибогосподарський потенціал водних об'єктів суттєво впливає на масштаби їх рекреаційного використання, оскільки любительська риболовля є одним із наймасовіших видів відпочинку. Тому важливо, щоб гідрологічний і гідрохімічний режими водойм були оптимальними для відновлення рибних ресурсів.

До основних рекреаційних берегових районів належать: в Атлантичному океані – Середземноморське узбережжя Південної Європи та Північної Африки, узбережжя Біскайської затоки, Північного, Балтійського та Чорного морів, півострова Флорида, островів Куба, Гаїті, Багамських, райони міст і міських конгломерацій Атлантичного узбережжя Північної та Південної Америки; у Тихому океані – Гавайські острови та східне узбережжя Австралії, острів Хайнань (Китай), узбережжя Японського моря, райони міст і міських агломерацій узбережжя Північної та Південної Америки; в Індійському океані – острів Шрі-Ланка, район

прибережних міських агломерацій Індії, східне узбережжя острова Мадагаскар. Сьогодні набувають поширення туристські подорожі на кораблях (круїзи), підводне полювання, спортивне рибальство, віндсерфінг, подорожі на яхтах, катамаранах тощо.

Лісові масиви з типовою, рідкісною, екзотичною та ендемічною фауною і флорою, в основному, репрезентують заповідники, націо-нальні парки, які зберегли свій первісний стан. Знамениті лісові масиви – Булонський ліс (Франція), Швейцарський національний парк (Енгаден). У Херсонській області (Україна) знаходиться біосферний заповідник Асканія Нова, створений 1898 р. У Білорусі діє національний парк Біловезька пушта, в якому водяться зубри тощо.

За функціональними особливостями рекреаційну діяльність в лісових масивах можна поділити на такі види: лікувально-оздоровча, туризм – пізнавальний, спортивно-туристичний, утилітарний тощо. Залежно від виду, рекреаційна діяльність може проходити організовано, з використанням стаціонарних закладів – санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку, дачних та садових ділянок, спортивних і туристичних баз – і неорганізовано.

Значного поширення набула лісолікувально-оздоровча діяльність. Вона охоплює всі вікові групи населення, сприяє зниженню нервової і фізичної втоми, профілактиці захворювань, відновленню фізичних і духовних сил людини. Розрізняють клімато-, фітолікування, відтворення духовних сил шляхом споглядання естетичних пейзажів.

Класична рекреаційна діяльність – багатогранна й багатофункціональна. Зокрема пізнавальна діяльність провадиться в дендраріях, ботанічних садах, інших цінних природних об'єктах, де людина може підвищити свій рівень знань у сфері природничих наук і охорони природи. Спортивно-туристична діяльність пов'язана з подорожами і походами з метою активного відпочинку та пізнання природи. Вона включає масові пішохідний і/або гірськолижний, кінний спорт, спортивно-ліцензійне мисливство, ігри, пікніки тощо. Утилітарна діяльність передбачає збирання грибів, ягід, лікарських рослин, колекціонування лісових порід і т. д.

Передгір'я та гірські країни приваблюють рекреантів неповторними краєвидами, гірськолижними курортами (Альпи, Карпати) й альпіністськими таборами. Всесвітньовідомі курорти французької Рив'єри: Канни, Ніцца, Ментова і т. д.

Міста-столиці й історичні центри світового значення користуються найбільшим попитом серед туристів. Наприклад, у Києві їх приваблюють величні історико-архітектурні комплекси, сакральні об'єкти тощо; у Граці (Австрія) – середньовічний замок (XI ст.) із музеєм, у Несвіжі (Білорусія) – замково-парковий ансамбль князів Радзівіллів (1583–1726), у с. Хатинь – меморіальний комплекс пам'яті про мешканців села та інших білоруських сіл, знищених фашистами в 1941–1944 рр.

Найпопулярніші **міста-курорти** або курортні місцевості розташовані на узбережжі Іонічного моря (Дельфи, Салоніки), Адріатики (Пула, Опатія, Рієка, Спліт та ін). Карлові Вари (Чехія) всесвітньовідомі мінеральними джерелами, курортний центр Чилі на океанічному узбережжі, Вінья-дель-Мар, – музеєм морської зоології, численними готелями, пансіонатами, віллами, казино та

піщаними пляжами, курортне місто на східному узбережжі Австралії Голд-Коуст (Золотий Берег) – морським парком (акули, дельфіни), казино, сприятливими умовами для серфінгу.

Релігійно-культові комплекси й окремі споруди зосереджені у Дельфах (Греція) – релігійний центр із храмом бога Аполлона (VI–IV ст. до н.е.); в Олімпії – місця, пов'язані з релігійним культом Зевса; у м. Родос на однойменному острові – руїни храму Афродіти (III ст. до н. е.), численні візантійські храми (XIV–XVI ст.), палац великих магістрів лицарів ордена св. Іоанна Єрусалимського. У Ватикані зберігаються збірки шедеврів світового значення (67 тис. давніх рукописів і понад 1 млн книг), є велика кількість історичних пам'яток і музеїв: собор Святого Петра (1506–1614 рр.), над яким працювали Браманте, Мікеланджело, Дж. делла Порте, К. Мадерно (висота собору 132,5 м, площа 15 000 км²), а також знаменита Сикстинська капела. У Кентербері розташована головна англіканська церква Великобританії – Кентерберійський собор (1070–1503 рр.).

Давні міста, фортифікаційні споруди (печерні міста, фортеці тощо) представлені в м. Туні (замки XII ст.), Невшателі (XIII ст.) (Швейцарія); у Тіауанако поблизу озера Тітікака (Болівія) – пам'ятки монументальної кам'яної архітектури: Ворота Сонця, руїни комплексу Каласасая, піраміди Акапана та ін.

У Санта-Роса-де-Копан знаходиться регіональний музей архео-логії майя, датований I тис. до н. е. – I тис. н. е., неподалік – руїни давнього міста Копан, датованого VII–X ст., та руїни церемоніального центру імперії майя: тераси, піраміди, храми, вівтарі.

Незалежно від наявності зазначених вище атракцій, на провадження рекреаційної діяльності можуть впливати інші фактори – як позитивні, так і негативні. До позитивних факторів, що забезпечує значний приплив туристів та інтенсивність відвідувань того чи іншого об'єкта, слід віднести:

- вигідне економіко-географічне положення країни (регіону);
- високий рівень економічного розвитку території;
- високий рівень освіченості та культури населення. У країнах із високим рівнем освіти й культури часто проводяться міжнародні заходи різного рангу: з'їзди, конгреси, симпозіуми, семінари, конференції, фестивалі, спортивні змагання та ін., які сприяють розвитку міжнародного туризму і створюють рекламу (візитну картку) країни;
- різноманітність етнічного складу (екзотика) населення, зростаюча урбанізація;
- розвинена рекреаційна інфраструктура, за якої особливо зростає цінність рекреаційних об'єктів: облаштовані пляжі, наявність пунктів харчування та ночівлі, забезпеченість і доступність транспортних засобів тощо;
- зручні транспортні зв'язки з іншими країнами (регіонами). Значний вплив на масштаби використання рекреаційних об'єктів мають такі фактори, як транспортне освоєння й доступність до пункту призначення. Для короткочасного відпочинку без ночівлі межею транспортної доступності вважається 60–70 кілометрів (тобто не більше ніж 2 години їзди на транспорті). Для короткочасного відпочинку з ночівлею ця межа може бути збільшена до 3–4 годин, а для тривалого відпочинку – до 1–2 доби.

До негативних факторів, які призупиняють розвиток рекреаційної діяльності,

відносяться:

- непридатність значної частини територій для організації рекреації (пустелі, скелі, джунглі);
- віддаленість від інших щільно населених регіонів, де формуються значні рекреаційні потоки;
- слабкий розвиток рекреаційної інфраструктури в більшості країн світу;
- нестабільність внутрішньополітичного становища. Враховують-ся також соціально-політичне життя суспільства (рівень поширення СНІДу, наркоманії, тероризму, наявність осередків військових конфліктів);
- незадовільний екологічний стан рекреаційних ресурсів, зокрема забрудненість території, повітря, ґрунтів, вод і узбереж. Ці фактори можуть відігравати вирішальну роль при визначенні рекреаційної цінності територіальних комплексів;
- нераціональне використання рекреаційних ресурсів, що пов'язане зі збільшенням рекреаційного попиту в щільно населених урбанізованих районах, де вони доволі інтенсивно використовуються іншими сферами господарства, а не тільки в оздоровчих цілях;
- низький рівень економічного розвитку і важке матеріальне становище населення в окремих країнах чи регіоні.

2.6. Тестові завдання до тем розділу 2

«Рекреаційна діяльність і рекреаційні ресурси»

1. Території, які найбільше використовуються рекреантами:

- а) узбережжя та водні поверхні; в) чагарники та болота;
б) пустелі та ставки; г) джунглі та рідколісся.

2. Найпопулярніші курортні місцевості розташовані на узбережжях морів:

- а) Іонічного та Середземного; в) Північного та Бофорта;
б) Росса та Амундсена; г) Саргасового та Уделла.

3. В основі класифікації рекреаційної діяльності лежать:

- а) мета подорожі; в) тривалість подорожі;
б) характер організації; г) усе вищезазначене.

4. Релігійні комплекси й окремі споруди в основному розміщені в таких державах:

- а) Іран; б) Болівія; в) Ватикан; г) Ірак.

5. До природних рекреаційних ресурсів відносять:

- а) клімат і рельєф; в) водне середовище;
б) флористично-фауністичні комплекси; г) усе вищезазначене.

6. Перший морський круїз був здійснений із:

- а) Сомалі; б) Єгипту; в) Італії; г) Риму.

7. До історико-культурних рекреаційних ресурсів відносять:

- а) пам'ятки історії; в) пам'ятки археології;
б) об'єкти, пов'язані з культурою г) усе вищезазначене.

та сучасною діяльністю людей;

8. Перші путівники з'явилися у:

- а) Римській імперії; в) Греції;
б) Афінах, Спарті, Трої; г) Лондоні.

9. Перші ознаки сегментації туристичного ринку проявилися у:

- а) Римській імперії; в) США;
- б) Франції; г) Греції.

10. Вперше плата за користування джерелами мінеральних вод була введена у:

- а) III ст. до н. е.; б) 1314 р.; в) 1830 р.; г) 1413 р.

11. Типи рекреаційних ресурсів:

- а) природні; в) соціально-економічні;
- б) історико-культурні; г) усе вищезазначене.

12. ВДР-подорожі – це:

- а) подорожі, які здійснюють по водних державних ресурсах;
- б) відвідування друзів і рідних;
- в) подорожі, що здійснюються за внутрідержавною робочою програмою;
- г) внутрідержавні реєстровані подорожі.

13. Негативні фактори розвитку рекреаційної галузі:

- а) непридатність значної частини територій;
- б) густа мережа транспортних комунікацій;
- в) гірський ландшафт і чисте повітря;
- г) густозаселені регіони.

14. Полювання – це:

- а) пошук і переслідування певних видів диких звірів з метою убити чи зловити їх.
- б) ловля окремих видів іхтіофауни спортивними риболовними снастями (вудками, спінінгами і т. ін.);
- в) збирання грибів;
- г) вид рекреаційної діяльності, який здійснюється з метою пошуку та переслідування певних видів диких звірів, птахів, іхтіофауни, щоб убити чи зловити їх на спеціально відведених територіях у регламентований (дозволений) час.

15. Соціально-економічні рекреаційні ресурси – це:

- а) матеріально-технічна база рекреаційних об'єктів, частина матеріального виробництва, яка забезпечує потреби рекреації, рекреаційні об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві;
- б) система показників, що визначають рівень життя населення, економічний розвиток країни, густоту та приріст населення, наявність обслуговуючого персоналу тощо;
- в) валовий дохід на душу населення, мережа сполучень, рекреаційні об'єкти, обслуговуючий персонал представлений в основному корінними жителями;
- г) вид рекреаційної діяльності, який здійснюється з метою забезпечення комфортного відпочинку приїжджих.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть негативні чинники, що впливали на розвиток рекреаційної діяльності в середньовіччя.
2. Охарактеризуйте розвиток рекреаційної діяльності у Вікторіанську епоху.
3. Зазначте перешкоди розвитку туризму впродовж XIX–XXI ст.
4. Вкажіть на особливості розвитку рекреації в Північній Америці впродовж XIX–XXI ст.
5. Назвіть позитивні фактори розвитку рекреаційної галузі в Європі протягом XIX–XXI ст.
6. Які Ви знаєте типи рекреаційних ресурсів
7. Назвіть критерії кількісної оцінки кліматичних умов і водного середовища для розвитку рекреації.
8. Зазначте основні умови проведення якісної оцінки рекреаційних ресурсів.

2.7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейдик О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. / О. Бейдик – К.: КНУ, 2002. – 234 с.
2. Бейдик О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. / О. Бейдик – К.: Палітра, 1997. – 234 с.
3. Брайон А. Словарь-справочник. / А. Брайон, А. Гордецкий – К.: Надра, 1994. – 668 с.
4. Веденик Ю. Динамика территориальных рекреационных систем. Природные аспекты рекреационного использования леса. / Ю. Веденик – М.: Наука, 1987. – 166 с.
5. Данильчук В. Методология оценки рекреационных территорий. / В. Данильчук – Донецк, 2003. – 321 с.
6. Дахно І. Країни світу: Енциклопедичний довідник./ І. Дахно, С.Тимофієв – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
7. Квартальнов В. Иностраный туризм. / В. Квартальнов – М.: Финансы и статистика, 1999. – 342 с.
8. Любіцева О. Рекреаційна географія і розвиток туризму. /О. Любіцева// Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля. Міжнародна науково-практична конференція, Київ: КНУКІМ 4–6 червня 2004 р. – К., 2004. – С. 35-37.
9. Немоляева М. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. / М. Немоляева, Л. Хадорков – М.: Международные отношения, 1985. – 240 с.
10. Нефедова В. Рекреационное использование территории и охрана лесов. – М.: Лесная промышленность. / [В. Нефедова, Е. Смирнова, В. Чижова и др.], 1980. – 184 с.
11. Николаенко Д. Рекреационная география: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / Д. Николаенко – М.: ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
12. Панирян Г. Международные экономические отношения: экономика туризма. / Г. Панирян – М.: Финансы и статистика, 2000. – 267 с.
13. Подієвий туризм. // Режим доступу: <http://piligrim.lviv.ua/ua/mice-korporativnim-klijentam/podijevii-turizm>

14. Пузаков Е., Честикова В. Международный туристический бизнес. / Е. Пузаков, В. Честикова. – М.: Экспертное бюро – М., 1997. – 540 с.
15. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха /под. ред. В. Чинова – М.: Лесная промышленность, 1977. – 48 с.
16. Релігійний туризм. – О.Чміль, В.Чміль Релігієзнавчі мандрівки та релігійний туризм // Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/chmil.htm
17. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
18. Фоменко Н. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. / Н. Фоменко – К.: Центр навчальної літератури, 2007 – 312 с.
19. Холловей Дж. К. Туристичекий бизнес. / Дж. К. Холловей, Н. Тейлор: пер. С 7-го англ. изд. – К.: Знання, 2007. – С.743–752.
20. Царик Л. Природні рекреаційні ресурси. Методи оцінки і аналізу: підручник-посібник. / Л. Царик, Г. Чернюк – Тернопіль, 2001. – 231 с.
21. Swarbrooke J. The Development and Management of Visitor Attractions./ J. Swarbrooke – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1995. – pp. 1–3.

РОЗДІЛ 3 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ

3.1. Загальні засади рекреаційної регіоналізації

Основою для виокремлення різних регіонів, регіоналізації тієї чи іншої частини світу або окремої країни є відмінності одних територій від інших. За найзагальнішими критеріями ці відмінності можна об'єднати у три групи: природні, історичні й соціально-економічні. Природні відмінності визначаються об'єктивними кліматичними, геологічними, геоморфологічними, гідрологічними та біологічними особливостями окремих територій, які є однією з багатьох підстав для їх регіоналізації.

Природні відмінності також можуть трактуватися за найрізно-манітнішими ознаками. Так, за положенням щодо сторін світу або ж іншими, власне географічними ознаками, у ряді частин світу виділяють регіони з назвами «Північна», «Південна», «Східна», «Західна» (Європа, Африка, Америка). Часто основою для об'єднання країн у регіон стає їх розташування неподалік від великих природно-географічних об'єктів (морів, заток, рік) чи в межах великих фізико-географічних одиниць (півостровів, рівнин, гір, природних зон або кліматичних поясів): країни Середземномор'я, Карибського басейну, Перської чи Мексиканської заток, Придунайські, басейну Ла-Плати, Скандинавські, Балканські, Аравійського півострова, Індокитаю, Альпійські, Андські, Закавказзя, Сахари, екваторіальної Африки, помірної Південної Америки тощо.

У рекреаційній географії у виокремленні певних регіонів, крім природних аспектів, велику роль відіграють історичні, зокрема пам'ятки історії, архітектури, археології, мистецтва та інші. Гармонійне поєднання природних (географічних) та історичних аспектів також може бути основою для регіоналізації. Наприклад, арабські країни в уявленні людини – це, як правило, гармонійне поєднання пустельних і напівпустельних ландшафтів з історично адаптованою до них культурою арабських народів. Важливу роль відіграють природні й історичні чинники і у виокремленні економічних районів. Відмінності у природних умовах і ресурсах різних частин країни сприяють спеціалізації на виробництві відповідної продукції, яке із часом на певній території стає більш ефективним, ніж будь-де за її межами. Слід зазначити, що спеціалізація господарства формується історично. З часом окремі частини країни починають суттєво відрізнятися одна від одної не тільки природними, історичними, а й насамперед економічними умовами та трудовими ресурсами.

Обґрунтований і раціональний поділ країни на просторово-територіальні частини базується на теорії районування, або регіоналізації. Ця теорія дає змогу науково обґрунтувати виокремлення регіонів, які відіграють значну роль у розвитку рекреаційної галузі в межах країни.

Процедуру регіоналізації не можна розглядати ізольовано, оскільки вона є не результатом виключно інтелектуальних зусиль спеціалістів, а відображенням реальності. При здійсненні регіоналізації у першу чергу слід враховувати процес, який відбувається у реальному просторі. У перебігу цього процесу визначаються межі регіонів, а згодом – і стандарти їх виокремлення. Такий поділ території дозволяє ефективно розподіляти інвестиції у створення територіальних

рекреаційних систем, якими користуються великі державні організації. Регіоналізація – дуже поширений у географії метод поділу територій, при застосуванні якого слід дотримуватися загальногеографічних принципів, як то:

а) *конструктивність* – визначає необхідність проведення районування. Рекреаційне районування здійснюється з метою проаналізувати сучасний стан туристичного ринку та визначити перспективи його подальшого розвитку для правильного ведення політики рекреаційної галузі;

б) *багатоаспектність* – при районуванні слід брати до уваги не один, а декілька критеріїв. Це дає можливість проводити комплексний аналіз території. Багатоаспектність (комплексна оцінка) зумовлена різноманітністю рекреаційних ресурсів і видів рекреаційної діяльності, що розвинулись на їх основі;

в) *об'єктивність* – відображення дійсної сучасної ситуації, що притаманна певному рекреаційному виділу на основі конкретних статистичних даних (кількість міжнародних туристів, відвідуваність рекреаційного об'єкта тощо);

г) *ієрархічність* – поділ від великого до малого. Ієрархічність дозволяє у межах рекреаційних одиниць виокремити регіон, субрегіон, зону, підзону, район, підрайон, територію, об'єкт, що перебувають у чіткому взаємозв'язку і підпорядковані один одному.

Крім загальногеографічних принципів, рекреаційна регіоналізація охоплює такі:

– *принцип генетичності* (регіони виділяють на основі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства та прогнозу його розвитку);

– *принцип соціально-економічного розвитку* (має за мету максимальне задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці й інтеграції рекреаційних функцій, зниження витрат суспільної та індивідуальної праці на виробництво рекреаційно-туристичних послуг);

– *принцип єдності* (відповідність рекреаційної регіоналізації економічному і адміністративно-територіальному устрою).

Відомий український вчений у галузі географії О. Шаблій вважає, що поняття «регіоналізація» є похідним від поняття «регіон» і вживається у двох значеннях:

а) як процес наукового обґрунтування виділення регіону (регіонів), визначення його (їхніх) просторових меж, складу та загальних рис;

б) як реальний поділ земної поверхні на окремі великі частини відповідно до зосереджених на них елементів суспільства.

Рекреаційна регіоналізація – вид окремого, галузевого поділу, суть якого полягає у виокремленні на певній території менших за рангом ієрархічних одиниць (відповідно до заданих критеріїв і характеру рекреаційного використання), що відображають тільки один аспект (рекреацію), і який базується на чистій теорії та методології. За О. Бейдиком, *рекреаційне (рекреаційно-географічне) районування* – це поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх освоєння та охорони.

Особливість рекреаційної регіоналізації полягає в тому, що вона охоплює природні, культурно-соціальні явища й об'єкти. Проте досить часто природні рекреаційні ресурси відіграють першочергову і визначальну роль у рекреаційному

бізнесі. При цьому слід дотримуватися позиції, що рекреаційна таксономічна одиниця повинна бути унікальною. Однак слід зауважити, що визначальну роль у розвитку рекреаційної галузі можуть відігравати і культурні об'єкти: тематичні парки, етнічні поселення, перманентні виставкові і торгові комплекси.

3.2. Таксономічні одиниці рекреаційної регіоналізації

Таксономічні одиниці рекреаційної регіоналізації відображають особливості територіальної структури рекреаційного господарства. Основними ознаками виділення рекреаційних таксонів є: характер рекреаційної спеціалізації та ступінь її розвитку; рівень рекреаційної освоєності території; схожість проблем перспективного розвитку окремих частин території з позицій рекреацій; рекреаційні ресурси та їх територіальні комбінації; рекреаційні території та їхнє значення в загальній структурі землекористування; потужність, географія, структура – динаміка рекреаційних потоків; виробничі й економічні зв'язки рекреаційних підприємств з іншими галузями. Серед таксономічних одиниць, які найчастіше вживаються у вітчизняній літературі, можна назвати такі: суперточка-тур, рекреаційний об'єкт, рекреаційний центр, рекреаційний вузол, рекреаційний район, рекреаційний регіон, рекреаційна зона.

Суперточка-тур – місце, яке виділяється як домінантна на тлі високого природного (пейзажного) чи соціально-економічного (господарські ландшафти, міська забудова) різноманіття. Ця точкова територія виокремлюється за домінуючою висотою для візуального огляду цікавого природного чи історико-культурного ландшафту. Йдеться не про традиційний оглядовий майданчик, а про точку, що зосереджує потужний рекреаційний потенціал – Тарасова (Чернеча) гора у Каневі, гора Корковаду в Ріо-де-Жанейро з найбільшим у світі пам'ятником Ісусу Христу і т. д.

Рекреаційний об'єкт – місце з обмеженою площею, яке використовується для відпочинку: озеро, лісова галявина, пам'ятка природи і т. д. Наявність достатньої кількості рекреаційних об'єктів визначає рекреаційну ємність території.

Рекреаційна територія – територія, що використовується для оздоровлення людей, масового відпочинку, туризму й екскурсій. Залежно від призначення, виділяють дві групи рекреаційних територій: для короткочасної (лісопарки, зелені зони, приміські зони, водні об'єкти та ін.) і тривалої (приморські райони, лікувально-санаторні курорти і курортні райони, туристичні комплекси) рекреації.

Рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних закладів або окремих об'єктів, які є ядрами формування рекреаційного вузла (наприклад, Трускавець, Східниця).

Рекреаційний вузол – сукупність центрів або рекреаційних закладів на компактній території. Тут зосереджуються не окремо взяті, а взаємодоповнюючі рекреаційні заклади, установи і підприємства, що надають необхідні послуги курортникам, відпочивальникам і туристам на маршрутах із найбільшою соціально-економічною ефективністю (наприклад, Трускавецько-Східницький рекреаційний вузол).

Сукупність рекреаційних об'єктів, центрів, вузлів, які спільно використовують певну територію й розташовані на ній інфраструктурні об'єкти, утворюють **рекреаційні райони**, які в більшості випадків є не однофункціональними, а,

залежно від рекреаційної спеціалізації, можуть бути курортно-оздоровчими чи туристичними підрайонами (наприклад, Закарпатський курортно-оздоровчий і Гірсько-Карпатський туристсько-оздоровчий райони).

Рекреаційне районоутворення – освоєння території, яка володіє рекреаційним потенціалом і, відповідно, рекреаційною спеціалізацією, що залежить від певних (природних, історико-культурних чи соціально-економічних) умов. Рекреаційні райони виокремлюються під час науково-прикладної процедури рекреаційного районування – процесу поділу певної країни, регіону світу чи всієї планети на таксономічні одиниці з помітною своєрідною спеціалізацією рекреаційного господарства, певним поєднанням рекреаційних ресурсів, власною стратегією розвитку рекреації. Наслідком рекреаційного районування є виокремлення і відповідне картографування рекреаційних районів.

З точки зору господарства рекреаційні райони поділяються на два типи. В одному з них рекреаційне господарство домінує над усіма іншими галузями. Такі райони можна назвати рекреаційно переважальними. Однак у багатьох рекреаційних районах у структурі валового внутрішнього продукту рекреація є важливою, а не переважальною складовою. Такі райони називаються рекреаційно недостатніми.

За сутністю рекреаційний район фактично є одним із видів галузевих районів, які виокремлюються в економічній і соціальній географії. Разом з тим, у зв'язку з розвитком суспільства у постіндустріальному напрямку рекреаційні райони поступово перетворюються на рекреаційно переважальні. Рекреація стає галуззю-організатором усього соціально-економічного життя свого регіону. Усі інші галузі цієї території вимушені підпорядковувати свої інтереси потребам домінуючої та стратегічно найперспективнішої галузі того чи іншого економічного району.

Особливість рекреаційного районоутворення полягає в тому, що воно охоплює природні, культурно-соціальні явища й об'єкти. Проте досить часто природні рекреаційні ресурси відіграють першочергову і визначальну роль у рекреаційному бізнесі. При цьому прийнято дотримуватися такої точки зору: рекреаційний район не може не бути привабливим у природному плані – він повинен бути унікальним. Однак слід зазначити, що природні рекреаційні ресурси не завжди є визначальними факторами у розвитку рекреаційної галузі. Наприклад, Сінгапур – територія з некомфортними кліматичними умовами і практично цілковитою відсутністю «унікальних» природних ресурсів. Проте ця країна – «рай для туристів». Тут рекреаційно-туристична діяльність орієнтується на культурні об'єкти: тематичні парки, етнічні поселення, перманентні виставкові й торгові комплекси. На основі цього можна стверджувати, що на розвиток рекреаційного району, крім вищезазначених, суттєво впливають такі фактори:

- рівень економічного розвитку території;
- транспортна доступність території в межах ТРС;
- наявність трудових ресурсів (кваліфікованих);
- існування системи розселення.

Процес рекреаційного районоутворення в загальному вигляді проходить чотири етапи.

Перший етап. Існує неосвоєна, але стратегічно важлива для ТРС територія з потенційними рекреаційними ресурсами.

Другий етап. Починається швидкий ріст нового рекреаційного району. У підсвідомості мас переважає думка, що ці рекреаційні ресурси унікальні. Переважно піонерне рекреаційне освоєння почи-нається з розвитку курортів, зорієнтованих на лікувально-оздоровчу функцію. Розвиток реклами даного закладу сприяє залученню до рекреації перших клієнтів. Обслуговуючий персонал освоюється в новому районі і залишається там на постійне проживання. У район інвестуються кошти для розвитку рекреаційної інфраструктури, зорієнтованої на обслуговування населення всієї ТРС.

Третій етап. Період зниження рекреаційної популярності району. Відповідно, проводиться рекреаційне освоєння периферійних тери-торій і перетворення рекреаційного району з вузькоспеціалізованого на поліфункціональний.

Четвертий етап. Стабілізація і переорієнтація рекреаційного району. Цьому етапу притаманні такі процеси: спеціалізація району може змінюватися в міру його еволюції; збережені рекреаційні спеціалізації досягають значного розвитку. Вони є досить вагомими на ринку рекреаційних послуг (наприклад, висока якість сервісу). У разі виконання цих вимог район стає стабільним, стійким рекреаційним центром.

Головна особливість рекреаційних районів полягає не так у сезонності функціонування, як у масових міграціях людей, іноді з усієї планети, до цих територій. Це зумовлює просторово-територіальний перерозподіл величезних обсягів грошових, а за ними й матеріальних і трудових ресурсів. Ці обсяги постійно зростають.

Для рекреаційних районів велике значення мають особливості їх економіко- і політико-географічного положення. Якими б багатими не були рекреаційні ресурси в Лівані чи на Північному Кавказі, воєнні дії тут суттєво обмежують, а то й узагалі роблять неможливим розвиток рекреації.

У цілому вирішальними чинниками географічного положення рекреаційних районів є: а) транспортно-географічне положення, рівень забезпечення транспортною інфраструктурою тощо; б) розмі-щення рекреаційного району відносно основних джерел наявних і потенційних рекреантів; в) розміщення відносно основних баз забезпечення рекреаційного господарства всіма видами ресурсів, особливо продуктами харчування; г) розміщення відносно інших рекреаційних районів, особливо конкурентоспроможних.

Наступною таксономічною одиницею вищого рангу є **рекреа-ційні зони**, які о'б'єднують у собі рекреаційні райони. Зони, формуючись на основі територіальної близькості, наявності тран-спортних і функціональних зв'язків між районами, виділяються на основі існуючих потоків рекреантів і наявної матеріально-технічної бази. Наприклад, в Україні виділяють чотири великі рекреаційні зони:

1. Чорноморсько-Азовська (у складі Кримського, Західнопри-чорноморського і Східнопричорноморського регіонів та Бердянського рекреаційного району);

2. Західноукраїнська, де найбільш популярним є Карпатський рекреаційний регіон; Дніпровсько-Дністровська (або Центрально-українська) з поділом на Придніпровський, Придністровський, Донецький і Подільський рекреаційні регіони;

3. Центральноукраїнська;

4. Поліська, яка у зв'язку з екологічною ситуацією не є перспективною територією для рекреаційного освоєння, за винятком Західнополіської частини із центром у Шацьку.

Найвищою ієрархічною одиницею рекреаційної регіоналізації є **рекреаційний регіон** – значна за площею територіальна одиниця, що включає групу рекреаційних зон, районів у межах територій і характеризується спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками, та вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічною рисою – рекреацією.

Поняття «регіон» включає не лише суходіл, материки й островні ділянки нашої планети, а й водні простори, тобто він може складатися із суходільної території й акваторії. Наприклад, це Карибський регіон, або регіон Карибського моря, що складається зі значної кількості островних країн і водних просторів, які їх роз'єднують і об'єднують. Те ж саме можна сказати про Тихоокеанський регіон або регіон Океанії. Однак у більшості випадків поняття «регіон» все-таки стосується суходолу та безпосередньо прилеглих до нього акваторій. Термін «регіон» у практиці географічної науки найчастіше використовується для визначення великих територій, які охоплюють цілі континенти, частини світу або ж окремі їх частини, що складаються з декількох географічно суміжних країн, об'єднаних певними спільними ознаками. Найбільші регіони часто називаються макрорегіонами. У зарубіжній практиці, згідно з аналізом концентрації руху в масштабах світу, використовується такий поділ рекреаційних макрорегіонів, запропонований Всесвітньою туристичною організацією: 1) Європа; 2) Азія; 3) Північна і Центральна Америка; 4) Південна Америка; 5) Африка; 6) Австралія та Океанія; 7) Антарктида.

Однак усі макрорегіони охоплюють території зі значною площею, і відповідно, рекреаційні ресурси та пропозиції на них поширюються нерівномірно. У зв'язку з цим з'явилася необхідність виділення в рамках макрорегіонів територій меншої площі – субрегіонів. Спочатку їх виділяли тільки у трьох регіонах: Африці, Північній Америці та Європі, пізніше – в Азії та Південній Америці, а згодом і в Австралії та Океанії. Субрегіонів не виділяють тільки в Антарктиді через суворі кліматичні умови, значну віддаленість від густонаселених регіонів, де формуються туристичні потоки, незначну частку її у світовому туристичному русі, відносно невелику площу. Наприклад, макрорегіонами є Євразія в цілому чи Європа та Азія зокрема, Африка, Америка або ж Північна Америка, Латинська Америка, Південна Америка тощо; найбільшими субрегіонами виступають, наприклад, Центральна Європа, Південна Європа, Східна Азія, Південно-Західна Азія, Північна Африка тощо. У свою чергу, в субрегіонах можна виділити мікрорегіони – одиниці нижчого порядку. Так, у межах Південно-Західного (Близький Схід) субрегіону Азіатського макрорегіону можна виділити Аравійський, Індо-Курдський, Малоазійський, Закавказький мікрорегіони. Найнижчим рівнем при регіоналізації, її «точками відліку» виступають окремі взяті країни, найбільші з яких самі претендують на звання великих макрорегіонів із поділом на субрегіони (Росія, Китай, США тощо).

3.3. Схеми рекреаційної регіоналізації світу

За О. Бейдиком, можна виділити вісім рекреаційних макрорегіонів. До них належать Європа, Азія, Північна та Південна Америка, Центральна Америка та басейн Карибського моря, Африка, Австралія та Океанія, Антарктида.

До складу **Європейського макрорегіону** входять 13 мезорайонів:

- 1) Прибалтійський (Польща, Латвія, Литва, Естонія);
- 2) Центральний (Чехія, Словаччина, Угорщина);
- 3) Причорноморський (Румунія, Болгарія, Україна, Молдова);
- 4) Адріатичний (Сербія, Чорногорія, Словенія, Хорватія, Боснія та Герцоговина, Македонія, Албанія);
- 5) Піренейський (Іспанія, Португалія, Андорра, володіння Великої Британії – Гібралтар);
- 6) Апенніно-Мальтійський (Італія, Ватикан, Сан-Марино, Мальта);
- 7) Греція;
- 8) Франція та Монако;
- 9) Німеччина і країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург);
- 10) Альпійський (Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн);
- 11) Велика Британія та Ірландія;
- 12) країни Європейської Півночі (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія);
- 13) Білорусь і європейська частина Росії.

Азійський макрорегіон складається із семи мезорайонів:

- 1) Південно-Західна Азія (Туреччина, Кіпр, Іран, Афганістан, Бахрейн, Ірак, Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Ізраїль, Палестинська автономія);
- 2) Південна Азія (Індія, Бутан, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Мальдівська Республіка);
- 3) Південно-Східна Азія (Сінгапур, Малайзія, Бруней, Таїланд, Камбоджа, В'єтнам, Лаос, М'янма, Індонезія, Східний Тимор, Філіппіни);
- 4) Східна Азія (Китай, Японія, Монголія, КНДР, Республіка Корея);
- 5) Закавказзя (Азербайджан, Вірменія, Грузія);
- 6) Центральна Азія (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан, Киргизстан);
- 7) азійська частина Росії.

Африканський макрорегіон об'єднує такі мезорайони:

- 1) Північна Африка (Південносередземноморський) (Марокко, Туніс, Алжир, Лівія, Єгипет, іспанські володіння Сеута й Мелілья);
- 2) Західна Африка (Приатлантичний) (Маврикій, Сенегал, Гвінея, Ліберія, Сьєрра-Леоне, Гана, Кот-д'Івуар, Камерун, Конго, Демократична Республіка Конго (до липня 1997 р. – Заір), Габон, Того, Бенін, Нігерія, Західна Сахара, Екваторіальна Гвінея, Гвінея-Бісау, Гамбія, Кабо-Верде, Сан-Томе та Принсіпі);
- 3) Східна Африка (Кенія, Сомалі, Танзанія, Уганда, Руанда, Бурунді, Судан, Ефіопія, Еритрея, Джибуті);
- 4) Внутрішній (Малі, Нігер, Чад, Буркіна-Фасо, Центрально-Африканська Республіка);

5) Південна Африка (Ангола, Замбія, Малаві, Зімбабве, Ботсвана, Намібія, Мозамбік, Південно-Африканська Республіка, Лесото, Свазіленд);

6) Острівний (Мадагаскар, Коморські Острови, Маврикій, Сейшельські Острови).

Північноамериканський макрорегіон складається з двох мезорайонів:

1) Канада та США (Канада, США, самоврядна частина Данії Гренландія; володіння: Великої Британії – Бермудські острови, Франції – Сен-П'єр і Мікелон);

2) Мексика.

Центральноамерикансько-Карибський макрорегіон також включає два мезорайони:

1) Центральна Америка (Гватемала, Беліз, Нікарагуа, Сальвадор, Коста-Ріка, Гондурас, Панама);

2) країни Карибського басейну та Вест-Індія (Багамські Острови, Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська Республіка, Тринідад і Тобаго, Антигуа та Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Крістофер і Невіс, Сент-Люсія, а також території, які належать США (Пуерто-Ріко), Нідерландам (о. Аруба, Нідерландські Антильські Острови), Великій Британії (Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс і Кайкос, Віргінські Британські Острови).

Південноамериканський макрорегіон об'єднує чотири мезорайони:

1) Північний (Венесуела, Гайана, Суринам, Колумбія і заморська територія Франції – Гвіана);

2) Центрально-Східний (Бразилія, Парагвай і Уругвай);

3) Західноандійський (Еквадор, Перу, Болівія);

4) Південноандійський (Чилі, Аргентина, Фолклендські або Мальвінські острови – де-факто належать Великій Британії).

Австралійсько-Океанічний макрорегіон складається з двох мезорайонів:

1) Австралія та Нова Зеландія;

2) Океанія (Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі, Тувалу, Тонга, Палау, Маршаллові Острови, Вануату, Кірибаті, Науру, Західне Самоа, Федеративні Штати Мікронезії, а також володіння Франції (Каледонія, Французька Полінезія) та Північні Маріанські острови, які знаходяться під опікою США).

Антарктичний макрорегіон включає три мезорайони:

1) Півострівний та острівний (Антарктичний півострів та острови Антарктики);

2) Прибережний (територія материка, яка безпосередньо прилягає до Світового океану);

3) Внутрішньоантарктичний.

ВТО запропонувала іншу схему рекреаційної регіоналізації – 5 регіонів і 14 субрегіонів: **Європа** (Північна Європа, Західна Європа, Центральна/Східна Європа, Південна/Середземноморська Європа); **Азія** об'єднується з Тихоокеанським регіоном і поділяється на Північно-Східну Азію, Південно-Східну Азію, Південну Азію, Океанію, куди також належать Австралія та Нова Зеландія; **Американський** регіон об'єднує Північну Америку, країни Карибського басейну, Центральну та Південну Америку; у складі **Африки** виокремлюють (Північну, Західну, Центральну, Східну та Південну); також окремо виділяється регіон **Близького Сходу**, до якого належать країни арабського світу, компактно розташовані у

Північній Африці та на Близькому Сході. Слід мати на увазі, що згідно даного регіонального поділу до складу Південноєвропейського субрегіону включені Туреччина, Кіпр та Ізраїль, до Північної Європи – Велика Британія та Ірландія, а до Центральної і Східної Європи також належать Росія, Казахстан, республіки Закавказзя і Середньої Азії.

За П. Масляком (2008), таку схему районування, адаптовану до сучасності О. Бейдиком, варто змінити, поділивши Росію на два мезорайони, оскільки, на його думку, географічно некоректно вважати, що азійська частина цієї держави належить до Європейського мезорайону. За такого підходу до Європи треба зарахувати Китай, Монголію або КНДР, які, безпосередньо межуючи з азійською частиною Росії, реально знаходяться до Європи значно ближче, ніж крайня східна околиця Російської Федерації.

Авторська схема рекреаційної регіоналізації світу

Північноамериканський макрорегіон нараховує 5 субрегіонів: Північний; Центральний; Східний, який за неоднорідністю рельєфу можна поділити на Аппалацький, мікрорегіони Великих озер і Південно-східний; Західний, у якому можна виокремити Кордильєр-ський мікрорегіон і Тихоокеанське узбережжя; Мексикансько-Карибський.

Європейський макрорегіон. Тут виділяють 4 субрегіони: Західна Європа, Північна Європа, Центрально-Східна Європа, Південна Європа.

Азійський макрорегіон поділяється на такі субрегіони: Центральна Азія; Північна Азія, який можна поділити на Західносибірський, Середньосибірський, Східносибірський, Курило-Камчатський, Байкальський і Монгольський мікрорегіони; Азійсько-Тихоокеанський, який охоплює Південний, Індокитайський, Східнокитайський мікрорегіони; Південно-Західний (Близький Схід) із Аравійським, Індокурдським, Малоазійським і Закавказьким мікрорегіонами.

Південноамериканський макрорегіон налічує 4 субрегіони: Північний; Центрально-Східний; Південний; Андський, який поділяється на власне Андський (Північний, Центральний та Південний) і Західно-Тихоокеанський (західне узбережжя та острівна частина Тихого океану – Галапагос, о. Пасхи і т.д.) мікрорегіони.

В Африканському макрорегіоні виділяють 4 субрегіони: Південно-Східний, Північний, Західний, Центральний.

Австралійсько-Океанічний макрорегіон нараховує 5 субрегіонів: Східний, Північний, Південний, Центрально-Західний, Океанія.

Антарктичний макрорегіон – єдиний, який не поділяється на субрегіони через малу освоєність та суворість клімату.

3.4. Північноамериканський макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Турист, що потрапляє у Північну Америку, має можливість помандрувати по всіх географічних поясах північної півкулі, а також помилувати різноманітним поверхневим та підземним рельєфом, побачити атрактивні гідрологічні об'єкти, ознайомитися із унікальним біорізноманіттям природних комплексів, відчути вплив клімату на собі.

Рельєф. Рельєф Північної Америки різноманітний. Майже ідеально плоскі рівнини у центральних областях чергуються з погорбованими просторами. На сході вони межують з порівняно невисокими Аппалачськими горами, які нагадують наші, Українські Карпати. На заході підносяться Кордильєри. Кордильєри — одна з найвеличніших гірських систем земної кулі. Найвища її вершина — гора Мак-Кінлі сягає висоти 6 193 м. В широкій системі меридіональних гірських хребтів виділяють дві основні гілки: західна — власне Кордильєри і східна — Скелясті гори (найвища вершина — гора Елберт — 4 399 м). Ці дві смуги гір розділені високими плато, нагір'ями.

Серед найбільш вражаючих природних об'єктів на метерику слід відзначити: на півночі материка — найбільший у світі острів, Гренландія, на захід від нього — велика група островів, Канадський Арктичний архіпелаг, що є одним із найбільших на планеті; один із найглибших гірських каньйонів у світі (1800 м) — Великий Каньйон, створений рікою Колорадо у середній течії (його протяжність за течією ріки становить 320–340 км, ширина — 8–25 км, а стіни в деяких місцях нагадують різнокольорові бастіони); найдовшу на земній кулі карстову печеру — Флінт-Мамонта, яка утворилась унаслідок розчинення підземними водами вапняка.

Неабиякої уваги серед туристів заслуговують такі визначні природні пам'ятки як: гори Святого Іллі, Скелясті гори (Канада), Гавайські вулкани (згаслі й діючі) та Карлсбадські печери (США). Значною популярністю славляться Білі Піски — унікальний дюнний ландшафт, що виник на білосніжних гіпсових пісках у пустелі Тулароси (Мексика). Приваблює відвідувачів Кораловий острів — найбільший у світі штучно створений кораловий риф із підводною обсерваторією.

Різноманітність форм рельєфу, їх відносні та абсолютні висоти, крутизна схилів, а також генезис і вік атрактивних об'єктів неживої природи сприяють розвитку таких видів рекреаційної діяльності, як спелеотуризм, скелелазіння, маршрутно-пізнавального, дельтапланеризму тощо.

Клімат. Велика протяжність регіону з півночі на південь зумовила зміну кліматичних умов у різних його частинах. Тут можна побувати в місцях із найвищою температурою повітря в західній півкулі, що була зареєстрована в Долині Смерті, і найнижчою — у долині ріки Маккензі, біля Північного полярного кола. Найсприятливіші кліматичні умови для розвитку рекреації (значна кількість сонячних днів із відносною вологістю повітря понад 38%) мають Східний (зокрема Південно-Східний) і Карибський субрегіони. Саме тут функціонують найпопулярніші міжнародні кліматичні курорти Акапулько, Канкуна (Мексика) та інші. А тривала сніжна зима у горах (із значною крутизною схилів гір) сприяє розвитку сноуборду та гірськолижного туризму. Найкращим лижним курортом у Північній Америці та й на Землі є Раслер, Вейл, який заслужено отримав звання «Найулюбленіший курорт Америки». Вейл — це найбільша у США територія, відведена спеціально для занять лижним спортом (21,5 тис. м²). Серед інших розваг можна пограти у хокей чи покататися на собачих упряжках.

Води. Відпочивальників приваблює один із найяскравіших і найпотужніших водоспадів планети — Ніагарський (знаходиться на однойменній річці). Якби водою, що за добу протікає через водоспад, заповнити залізничні цистерни, то утворений ними ланцюг тричі оперезав би земну кулю. Шум падаючої води можна почути на

відстані 25 км, а туристи, які перебувають біля водоспаду, змушені кричати, щоб почути один одного. Водяний піл піднімається на висоту до 100 м. Острів Козинний поділяє водоспад на два потоки: лівий (канадський, 95% обсягу води) має форму підкови, його висота становить 48 м; правий (США) має висоту 51 м.

Світовим об'єктом неживої природи є також найбільше за площею прісноводне озеро тектонічного походження у світі – Верхнє, що було поглиблене льодовиком.

Враховуючи різноманіття водних ресурсів материка, найбільш сприятливими субрегіонами для розвитку рекреації є Східний і Карибський. Зокрема на Карибських островах розвинута мережа морських курортів. Найбільш відомий серед них – Сандалі, де пропонується комплексне обслуговування (all-inclusive). До числа популярних також слід віднести курорти Флориди та Гавайських островів.

Прибережні води світового океану – це найкращі місця для серфінгу. Основними центрами слід вважати Ель-Сальвадор, Каліфорнію та ін.

Флористично-фауністичні комплекси. Різноманітністю найкраще збережених флористично-фауністичних комплексів туристи мають можливість помилуватися в об'єктах ПЗФ, до яких входять національні парки, пам'ятки, резервати. Особливо значущими є власне національні парки, кількість яких постійно зростає. Так, наприкінці 80-х років у США налічувалось 50 національних парків загальною площею 20 млн га, що перевищує площу більшості країн зарубіжної Європи. На сьогодні у Штатах нараховується близько 350 різних паркових зон загальною площею понад 30 млн га (3,2% усієї території країни).

Основне призначення парків – збереження біорізноманіття території та природних ландшафтів, але водночас вони широко використовуються для рекреації і туризму, щорічно приймаючи приблизно 300 млн відвідувачів. Переважна більшість таких парків зосереджена на заході, в гірських і тихоокеан-ських штатах. Найбільш відомі серед них – Єллоустонський, (найстаріший на планеті (1872); тут зосереджені численні гейзери та гарячі мінеральні джерела і з великою кількістю рідкісних тварин), Йосемітський, Глейшер, Секвойє, Гранд-Каньйон, Гранд-Тетон. Каліфорнійський національний парк Йосеміти знаменитий тим, що тут знаходиться найвищий водоспад Північної Америки – Йосеміт-Фол, який падає з висоти 800 м у вигляді каскаду водоспадів. За висотою він поступається тільки каскадам водоспадів Анхель у Венесуелі й Тугела в ПАР. Тут збереглися також гаї секвойї. Гігантська вічнозелена секвойя також росте в парку Секвойє. Це дерево досягає 100 метрів заввишки при товщині 8–9 м. З одного такого дерева можна було б побудувати 25 чотириповерхових будинків.

Декілька національних парків розташовані на плато Колорадо, причому майже всі вони розміщені вздовж течії однойменної ріки. Найвідоміший з них – Гранд-Каньйон Колорадо площею 170 км, розташований в середній течії ріки. Щорічно його відвідують понад 20 млн чол. Як правило, вони милуються красою Великого Каньйону зі спеціальних оглядових майданчиків.

Далі на схід ланцюжком витягнулися парки, пов'язані із системою Скелястих гір. Серед них і Єллоустонський – перший національний парк не тільки в США, але і у світі. Його більша частина розташована в північно-західній частині штату Вайомінг на висоті 2 300 м над рівнем моря. Сам парк займає площу 900 тис. га. Щорічно його відвідують понад 3 млн туристів.

До числа найбільш привабливих об'єктів парку можна віднести такі: озеро Єллоустон – найбільше гірське озеро Північної Америки; річка Єллоустон, що витікає з нього, утворює живописний каньйон і ланцюжок водоспадів; знамениту долину гейзерів, серед яких найбільшою популярністю користується гейзер Олд-Файтфул («Старий служака»), який кожні 65 хвилин викидає на поверхню водяну пару; травертинові тераси в районі Мамонтових гарячих джерел. Тут під охороною знаходяться хвойні ліси, популяції благородного американського оленя-вапіті і білого пелікана, стада лосів, бізонів. На південь від Єллоустонського парку розташований національний парк Гранд-Тетон. Крім того, в північній частині Скелястих гір, на межі з Канадою, знаходиться національний парк Глейшер, а в їх середній частині – парк Рокі-Маунтін із живописним льодовиковим рельєфом. Також тут розташований відомий курортний комплекс Колорадо-Спрінгс.

На східній околиці Скелястих гір, на стику з Великими рівнинами, також розташовані декілька відомих національних парків: у північній частині, в штаті Південна Дакота, – національний парк Бедленд. Його назва стала географічним терміном – «погані землі», сильно розчленовані, з важкопрохідним рельєфом, що зазвичай утворюються там, де пласти стійких порід чергуються з товщами, які піддаються розмиву. У південній частині, у штаті Нью-Мексико, знаходиться широковідомий національний парк у районі Карлсбадських карстових печер, а південніше – парк Біг-Бенд, куточок колишнього «дикого» Техасу.

У східній частині США національних парків значно менше: Айкейдія у Новій Англії; Еверглейд на крайньому півдні, у Флориді, де мешкають рожеві фламінго та зберігається первинна природа субтропіків; Шенатоа. Але найпопулярніший із парків сходу, безумовно, – Грейт-Смокі-Маунтінс, розташований у самому серці Аппалацьких гір, на межі штатів Теннессі і Північна Кароліна.

Національні парки на Алясці стали створюватися порівняно недавно, але до початку 90-х років ХХ ст. їх було вже 8. Як правило, вони вирізняються дуже великими розмірами – наприклад, парк Деналі займає територію площею близько 23 тис. км. Два національні парки розташовані на Гавайських островах, зокрема Гавайський вулканічний парк, на території якого знаходяться активні вулкани Кілауеа і Мануа-Лоа.

Серед об'єктів ПЗФ Північноамериканського макрорегіону значна частка припадає на заповідники, кількість яких досягає 800; найбільшого поширення набули заповідники для мігруючих видів птахів. До об'єктів ПЗФ також відносяться окремі визначні природні пам'ятки – наприклад, знаменита Долина смерті в Каліфорнії та національні резервати (категорія, яка була введена у 1980 р.). Особливість останніх полягає в тому, що в них дозволено полювання.

Кожен національний парк щорічно приймає понад 1 млн туристів. Американці проводять тут відпустки, подорожують, здійснюють ознайомлювальні туристські поїздки, відпочивають на лоні природи. Для цього по території парків прокладені автомобільні дороги, використання яких контролюють федеральні власті. У національних парках є водні маршрути, по яких туристи плавають на байдарках або моторних човнах. Можна здійснити кінні поїздки по відведених для цієї мети гірських стежках. У спеціально виділених для цього місцях влаштовані кемпінги, майданчики для відпочинку з кафетеріями, пунктами прокату, магазинчиками, де

торгують необхідними для подорожі товарами, сувенірами і навіть деревним вугіллям для багать.

Система національних стежок, створена в 1968 р., об'єднує близько 250 об'єктів завдовжки багато тисяч кілометрів. Найбільша із стежок простягнулася на 5,2 тис. км – від штату Нью-Йорк через Північну Дакоту і далі на захід. Створені комплексні парки різноманітної тематики. Наприклад, парк в Огайо задуманий як розважальний центр для сімейного відпочинку. Він розділений на 6 зон: Інтернаціональна вулиця, Перше жовтня, Річкове місто, Ханна-Барбера Ленд, Коні-Молл, Дикі тварини в місці свого існування. Інший приклад – парк «Велика Америка» в Каліфорнії, центр сімейного відпочинку, де на площі 100 акрів розміщені Площа рідного міста, Територія Юкон, Гавань Янки, Сільська ярмарка та Новий Орлеан.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Історичні пам'ятки. У столиці США – Капітолій (приміщення парламенту – конгресу США), Білий Дім (резиденція президента держави), пам'ятник Дж. Вашингтону (висота 152 м), пам'ятник А. Лінкольну (храм у грецькому стилі), Смітсонівський інститут (комплекс науково-дослідних інститутів, музеїв, художніх галерей), бібліотека конгресу, приміщення Верховного суду. На березі р. Потомак навпроти столиці знаходиться Арлінгтонське меморіальне кладовище. У столиці Мексики розташовано безліч культурних та архітектурних пам'яток: кафедральний собор на площі Сокало (1563–1667), Національний палац (16921–1699), численні монастирі XVII ст. У передмісті збереглися давні піраміди ацтеків. Піраміди індіанців майя збереглися у давньому місті Чічен-Іцу. Візитною карткою цього міста можна вважати статую Чак-Моол перед Храмом воїнів.

Музеї. Музеї пластичних мистецтв у Мехіко, музеї штату Халіско у Гвадалахарі. Біосфера (фр. Montreal Biosphère) — музей у Монреалі, Квебек, Канада, що належить Департаменту довкілля Канади та присвячений довкіллю і водним ресурсам. Розташований у парку Жан-Драпо на острові Святої Єлени посеред річки Святого Лаврентія.

Національний поштовий музей (англ. National Postal Museum), розміщений у Вашингтоні в США. У Нассау (Коста-Ріка) знаходиться бібліотека і Національний музей «Багамія», де представлена історія заселення й розвитку Багамських Островів.

Сакральні об'єкти. У 1919 році декілька груп українців в США організували автономну українську православну церкву. У 1924 її прибув очолити єпископ Української автокефальної православної церкви Іван Теодорович. 12 березня 1995 церква відійшла під юрисдикцію Константинопольського патріархата, а в наступному до неї приєдналася менш чисельна УПЦ Америки. Сьогодні УПЦ (англ. Ukrainian Orthodox Church of the USA) — найбільша із православних юрисдикцій українців у США. Привертають увагу туристів також храм св. Андрія, Саут-Баунд-Брук у Гвадалахарі – церкви Сан-Франсиско XVI–XVII ст., Санта-Моніка (1720–1733); в Оагані – собор XVI–XVIII ст., монастир Санто-Домінго (1535) та ін.

Замки та фортеці. Кастелло ди Аморо-са- середньовічний італійський замок, побудований сучасним виноробом в Каліфорнії, який здобув популярність серед

любителів винного туризму. Кастелло ди Амороса знаменитий також своїми підземними лабіринтами з камерами катувань.

Багато років поспіль, туристи, які приїжджають до Мексики відвідують неймовірної краси замок, який підноситься над столицею цієї країни (2325 м над рівнем моря). Будівництво замку розпочалося в 1785 році за наказом віце-короля Бернардо де Гальвес. Йменували замок як пагорб, на якому він споруджувався – Чапультепек. Це місце є й історично унікальне, адже нижче кам'яних підвалів старовинного замку зберігаються свідчення того, що тут було древнє городище цивілізації ацтеків – Теотиуакан – це була їхня столиця, яка була значних розмірів, що ще раз підтвердило статус Мехіко, як музею цивілізації.

Архітектура. У Північноамериканському макрореґіоні розташовані сучасні архітектурні комплекси: Університетське місто (1949–1954), Олімпійський стадіон (1951–1953), Національний музей антропології, Галерея сучасного і давнього мистецтва.

Свого часу іспанське правління вплинуло на релігію, культуру, архітектуру Північної Америки. Багато храмів і будинків тут збудовано в іспанському стилі. У містах збереглися давні церкви, палаци, монастирі, будинки XVI–XVIII ст., зокрема в Мехіко – Національний собор XVI ст., Муніципальний палац (1720), Національний палац (1792), площа Трьох Культур, замок Чапультерек, базиліка св. Діви Гваделупської, у Мериді – собор і будинок Монтехо XVI ст.

Туристів приваблюють казино Лас-Вегаса, атракціони Діснейленду в Каліфорнії, Голлівуд, Статуя Свободи тощо.

Екзотика населення. Поспілкуватися з корінним населенням туристи зможуть на півночі материка, де проживає близько 1 млн осіб, серед яких 5% жителів – ескімоси. Найбільшою агломерацією Північної Америки та світу є Мехіко (20 млн чол.). На материк розташовані країни з різними культурами, мовами й різним рівнем економічного розвитку, проте в минулому вони – європейські колонії. Масово привертає увагу туристів поєднання декількох культур у межах певної території. Приклад – Коста-Ріка, де панує суміш іспанської, індіанських, афро-карибських, північноамериканських та інших культур. Своєрідністю вирізняється культура перуанських індіців та руїни Мачу-Пікчу. У країні популярні карибські й мексиканські мелодії. У Канаді в Онтаріо проводяться Шекспірівський фестиваль, в Оттаві – фестиваль канадських культур. Мерида (Мексика) є центром художніх промислів (тут виготовляють сомбреро та прикраси з панцира черепахи). Канада славиться виробництвом традиційного посуду, сувенірів, різьбою по каменю, кістці, традиційною ескімоською скульптурою і графікою, що мають високий художній рівень. А у США в декоративно-прикладному мистецтві традиційно використовують негритянські та індіанські мотиви.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Розвитку рекреації у Північній Америці сприяє соціально-економічний чинник, зокрема вигідне економіко-географічне положення, високий рівень економічного розвитку та рекреаційної інфраструктури (включаючи всі види транспортних комунікацій і значне насичення транспортними засобами). Регіон знаходиться на перетині важливих морських комунікацій і повітряних трас, має в розпорядженні велику територію з потужним соціально-економічним потенціалом і людськими ресурсами. За показниками

розвитку туризму регіон є другим у світі після Європи. На нього припадає 16% обсягу міжнародного туризму. Тут основними є внутріконтинентальні потоки туристів – між США й Канадою. Також відбувається інтенсивний обмін туристами з країнами Центральної Америки, насамперед із Мексикою. Країни з найрозвинутішою економікою – США і Канада, які отримують від туризму найбільші у світі прибутки. Наприклад, щороку США відвідують до 47 млн рекреантів, які приносять до 60 млрд дол. прибутку, Канаду – відповідно 16 млн осіб, 17 млрд дол. прибутку, Мексику – 20 млн осіб, 10 млрд дол. прибутку. У США найбільша у світі готельна і транспортна індустрія, що є важливою передумовою для розвитку туризму. Кількість місць у готелях і мотелях перевищує 6 млн. У країнах Латинської Америки прибуток від туризму досить часто є основним джерелом валютних надходжень – наприклад, у Коста-Ріці, Кубі. Щороку Коста-Ріку відвідують близько 1,5 млн туристів, які приносять державі майже 900 млн. дол. прибутку. Вона посідає перше місце в Латинській Америці за відвідуванням туристів. До Куби щороку приїжджають близько 1,5 млн туристів, які приносять державі близько 1 млрд доларів прибутку. В основному мандрівники обирають автомобільний транспорт (90%), відчутно менша кількість – авіаційний, дуже мало – залізничний.

Рекреаційна регіоналізація. *У Північній Америці нараховується 5 субрегіонів.*

Північний (США (Аляска), Канадський Арктичний архіпелаг, Північна частина Канади (до 60° пн. ш.) вирізняється суворістю кліматичних умов. Відноситься до перспективних рекреаційних субрегіонів. Приваблює туристів специфічними природними ресурсами, побутом населення, зокрема рибною ловлею (північ Канади) та гірськолижним туризмом (Аляска). Розвивається інфраструктура туризму.

Центральний – найменш привабливий рекреаційний регіон, оскільки більша частина його розміщена в межах Великих рівнин і в основному задіяна в сільському господарстві. Тут немає міських агломерацій і вагомих історико-культурних надбань. Однак туристів приваблюють скотарські ранчо, популярні печери Міннесоти, величезні статуї чотирьох президентів США, висічені у скелях Блек-Хіллс (Південна Дакота), національні парки Вінд-Вейв (печери й екзотична фауна) та Біг-Бенд, а також ярмарки у Канзасі. У штаті Арканзас (США) на базі мінеральних джерел зведено бальнеологічні курорти. Туристична інфраструктура слаборозвинута.

Східний – простягається в основному вздовж узбережжя Атлантики, займаючи східні райони США та Канади. Туристів тут приваблюють комфортні кліматичні умови, облаштованість пляжів, історико-архітектурні пам'ятки, міські агломерації, дуже розвинута туристична інфраструктура, зокрема високий рівень обслуговування клієнтів. Тут зосереджена найбільша кількість заможного населення. У цьому субрегіоні формуються найбільші туристичні потоки, зокрема міжнародні.

У межах субрегіону за неоднорідністю рельєфу можна виокремити менші за рангом *мікрорегіони Великих озер, Аппалацький і Південно-Східний мікрорегіони*. В межах Аппалацького знаходяться визначні природні об'єкти: національні парки, заповідники, туристичні стежки, найдовша у світі печера у карбонатах (вапняках) –

Флінт-Мамонта. Відповідно, мікрорегіон славиться розвинутим спелеологічним та маршрутно-пізнавальним туризмом, що зумовлено пологими схилами старих гір і пейзажністю та оглядовістю території. Відомими пам'ятками у Нью-Йорку є Сіті-Холл (будинок ратуші, 1803–1811), церква Святого Павла (XVIII ст.), артистичний квартал Гринвіч-Вілледж, 102-поверховий хмарочос Емпайр Стейт Білдінг (1930–1931). *Мікрорегіон Великих озер* приваблює туристів мальовничими озерними ландшафтами, зокрема берегами, пляжами Ніагарським водоспадом (шоховилини 450 тис. т води падає з висоти 51 м). У Чикаго знаходяться відомі хмарочоси «Джон Хенкок Центр» і «Сірс і Робак», побудовані у 70-тих роках XX ст. *Південно-східний мікрорегіон* охоплює південну частину Атлантичного узбережжя та береги Мексиканської затоки. Півострів Флорида – один із найбільших курортних центрів (Маямі-Біч).

Західний – у його межах можна виокремити *Кордильєрський мікрорегіон* та *Тихоокеанське узбережжя*, які за природними рекреаційними ресурсами доволі сильно відрізняються. *Кордильєрський* вирізняється незайманими природними ландшафтами, які збереглися у національних парках Канади та США, розвинутою мережею гірськолижних курортів. Тут також розвинутий орнітологічний вид туризму, полювання та ін. Державна політика в туристичній галузі спрямована на лімітованість і зменшення кількості бажаючих відвідати цей мікрорегіон із метою збереження та відтворення біорізноманіття території. Територія *Тихоокеанського узбережжя* за розвитком рекреації поділяється на: *непридатну* (Долина Смерті – у 1933 р. проголошена національною пам'яткою природи. Це міжгірська западина-грабен протяжністю понад 250 км, що розташована на півдні Великого Басейну. Долина Смерті – найнижче місце у Північній Америці й одна з найглибших пустельних і безводних западин на Землі, дно якої знаходиться на 85 м нижче від рівня моря. Свою назву долина отримала у 1849 р. після загибелі кількох золотошукачів від спраги); *малопридатну* (північна частина, островів Королеви Шарлотти, Принца Уельського та ін.: тривалий сухий зимовий період із низькими температурами та коротке прохолодне літо створює несприятливі умови для масового відпочинку); *придатну* (середземноморський клімат, пляжі й морські курорти (Каліфорнія), а також численні історико-культурні пам'ятки (висячі мости Сан-Франциско, хмарочоси, центр кіноіндустрії Голлівуд тощо).

Мексикано-Карибський – охоплює території, які безпосередньо знаходяться в межах Карибського моря (Багамські, Антильські острови) чи займають прибережну територію (Мексика, Панама). Територія популярна завдяки облаштованим пляжам, мережі курортів Акапулько, розвинутій інфраструктурі та загадковим історико-культурним об'єктам (піраміди, пам'ятки тощо). На півострові Юкатан збереглися пам'ятки цивілізації індіанців майя – піраміди, священні колодязі, зразки ієрогліфічної писемності, руїни давніх міст-держав.

3.5. Європейський макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Європа – один із найбільших у світі районів туризму, який став тут важливою високоприбутковою галуззю господарства. Європа розкинулась від цілющих берегів Середземного моря до льодових піків, і від вологих лісів та заболочених місцевостей Атлантичної країни до напіваридних

степів. Вона демонструє значну різноманітність природних ландшафтів. Розвиткові рекреаційної галузі в цьому субрегіоні сприяють природні чинники: багаті й різноманітні природно-рекреаційні ресурси, надзвичайна порізаність берегової лінії і наявність великої кількості бухт, заток, внутрішніх морів, тисячі кілометрів морських пляжів, густа річкова мережа, мозаїчність ландшафтів і поєднання на сусідніх територіях прибережних і гірських пейзажів.

Головними передумовами розвитку рекреаційної галузі у Європі є: рекреаційні можливості Карпат, Криму, Альп, Піреней, узбереж Чорного (болгарські «Золоті піски», «Албена», «Сонячний берег» та ін.), Азовського, Адріатичного (Албанська Рив'єра), Середземного та Балтійського морів; унікальні ландшафти Карелії, озеро Балатон, озерні ландшафти Феноскандії, Білорусії та Польщі; курорти з цілющими водами в Чехії, Угорщині, Литві, Україні; заполярне літо.

Рельєф. Центр Європи покритий горами й невеликими плато із порослими лісом схилами та родючими долинами. Гірські масиви – Альпи, Піреней, італійські Апенніни, Динарські пасма, Карпати, які входять до Альпійської системи і вражають своєю колоритністю на загальному морфологічному фоні земної поверхні цієї частини світу. Ці гірські території є чудовою базою для організації зимового спорту, альпінізму. Першість серед гірських країн у гірськолижному виді рекреаційної діяльності посідають Австрія, Швейцарія, Італія, Україна, Португалія та країни Скандинавії. У французьких Альпах розвинута мережа гірськолижних курортів: всесвітньовідомі курорти французької Рив'єри – Канни, Ніцца, Ментона; екстремальний гірськолижний курорт Арабба; альпіністські табори. Гірськолижні курорти Німеччини: Гарміш-Партенкірхен, район Берхтесгадена. Туристів також приваблюють карстові печери Динарського нагір'я (Словенія), Поділля (Україна), карстові ландшафти з каньйонами, гротами та проваллями, підземними озерами й ріками, а також більш ніж 400 печер в районі Моравського Карсту (Чехія), завдяки яким широку популярність отримав спелеотуризм. До природних чудес можна також віднести гроти Ді Пертоза (Італія), яким близько 35 млн років, печери Альтаміра (Іспанія) з доісторичними малюнками. Культурно-пізнавальний вид рекреаційної діяльності поширений в Англії, основні привабливі місця – базальтові формації Ольстера.

Клімат. У переважній частині цього регіону (центральної та південної) кліматичні умови сприятливі для відпочинку та санаторно-курортного лікування, що визначило світову першість Європи в цій галузі. Найсприятливіший для відпочинку клімат долин Південної Німеччини. Північна Європа характеризується суворим кліматом, однак чисте повітря, незаймана природа, затишні мальовничі озера приваблюють туристів (передусім любителів рибної ловлі, відпочинку в сільській місцевості), кількість яких щороку зростає.

Про вплив клімату на стан здоров'я й особливості перебігу хвороби писав у своїх працях ще Гіппократ. І сьогодні, за правилами курортографії, кліматогеографічна характеристика курорту описується в першу чергу, оскільки клімат виступає універсальним лікувальним фактором на курорті. У залежності від унікальної комбінації клімато-погодних факторів (температура, атмосферний тиск, сонячна радіація і т.д.) у межах певної території визначається профіль курорту.

Найвідоміші кліматичні курорти Європи знаходяться у Словенія (місто Порторож, узбережжя Адріатичного моря), який привертає увагу туристів м'яким середземноморським кліматом. Серед процедур, що супроводжують кліматотерапію - ванни й обгортання з водоростями, масажі, гідротерапія, інгаляції, електротерапія, лікувальна фізкультура, дієтичне харчування.

Кліматичний курорт Біарріц - самий «зоряний» із кліматичних курортів Франції. Цей курорт відрізняється океанською водою, яка насичена мікроелементами, морськими водоростями, цілющими брудом. Серед оздоровчих центрів, що практикують кліматотерапію в Біарріце, самим популярним є Інститут таласотерапії Louison Bobet.

Кліматичні курорти Алушка, Алушта в Україні притягують туристів комфортними умовами для відпочинку, а саме: жарке літо, тепла осінь, м'яка зима, середньорічна температура повітря 12°C, а також сприятливе поєднання морського повітря і повітря гірських лісів.

Вода. Європа багата на рекреаційні водні ресурси. Тут знаходяться джерела цілющих мінеральних вод, найбільша кількість яких зосереджена у Німеччині та Франції. На їх основі функціонують бальнеологічні курорти – Баден-Баден, Бад-Хоннеф. Також Європа відома своїми чудовими пляжами: узбережжя Атлантики (Лазурний берег, Франція); зони відпочинку в Арденнах (Бельгія, Люксембург), долина Рейну, Мозеля; Венеція та її лагуна, озера в Німеччині. Особливою популярністю користуються приморські зони відпочинку з найбільшою кількістю сонячних днів у році (Франція, Італія, Хорватія, Монако та ін.). Середземномор'я – головний район туристсько-рекреаційної діяльності не тільки в Європі, а й у всьому світі. Рекреаційні ресурси Середземномор'я та Атлантики вдало доповнюються вигідним економіко-географічним положенням, зручними шляхами сполучення, численними археологічними, історичними й архітектурними пам'ятками.

Чисельні маленькі озера, ріки й водоспади з чудовими вулканічними ландшафтами є візитною карткою Ісландії. Блакитна Лагуна – унікальне геотермальне озеро, насичене природними солями. В околицях лагуни розкинулись лавові поля, розташована геотермальна електростанція з басейном.

Курортний регіон озера Балатон (найбільше в Центральній Європі) зі 150 мінеральними джерелами, бальнеологічні курорти Будапешта, Шарвара створюють Угорщині славу одного із найяскравіших курортних районів Європи. У напівколі згаслих вулканів неподалік від озера знаходиться Кальський басейн солончакових озер. Береги Сентбеккалайського озера прикрашені кам'яними «бабами» – унікальними вулканічними утвореннями. Північний берег Балатона славиться «органами» – це лавові «труби» давніх згаслих вулканів. До лівого берега р. Тиси прилягає найбільший у Центральній Європі трав'янистий степ – «пуста». Особливості ландшафтного різноманіття та наявність мінеральних вод визначили привілейоване місце Угорщини в бальнеологічній галузі рекреаційної діяльності.

Бад Киссинген – німецький курорт в Баварії з лікувальними мінеральними водами, які позитивно впливають на постопераційну реабілітацію і регенерують функції організму. Найгарячіше бальнеологічне джерело знаходиться на території німецької клініки Швертбад.

Місто-курорт Чехії - Карлові Вари. На його території знаходяться 12 гарячих і 1 холодний лікувальні мінеральні джерела. Саме це, укупі з м'яким кліматом гір і лісів, що оточують місто, дає приголомшливий терапевтичний ефект.

Не поступається по популярності Карловим Варам і інший чеський бальнеологічний курорт Маріанське Лазне. Води в джерелах холодні, розташовані вони в живописному місці, в оточенні лісу і популярних туристичних стежок.

Україна також відома своїми бальнеологічними курортами. Один з найпопулярніших - курорт світового масштабу Трускавець, що прославився різноманіттям мінеральних вод, найвідомішою з яких є "Нафтуся".

Курорти Італії, розміщені на острові Іскья, північна частина Неаполітанської затоки Тірренського моря славляться лікувальними властивостями морської води, гарячих термальних джерел і м'якого середземноморського клімату. На курорті 6 термальних парків — унікальних центрів оздоровлення й релаксації, що перебувають прямо на березі Середземного моря. Головним природно-кліматичним фактором курорту є термальна вода, насичена сульфатами, фосфатами, мінеральними солями, бромом, бікарбонатом.

Флористично-фауністичні комплекси. Баварія (Німеччина) — найбільша та найбільш відвідувана туристами земля Німеччини. Ця територія славиться різноманіттям своєї природи — саме тут простягаються знамениті Баварські Альпи, знаходиться безліч мальовничих озер, лісів та річок. В Баварії розташований унікальний національний парк — Баварський ліс. Загалом у Німеччині понад 1500 резерватів і природних парків, один із найбільших у світі — Берлінський зоопарк, ботанічний сад.

Природні заказники Сребарна й Пірін (Болгарія) внесені до списку ЮНЕСКО. До найвідоміших об'єктів ПЗФ відносяться національні парки Везувіо, Горгано, численні резервати, заказники в Італії, найпівнічніший у світі ботанічний сад Рейк'явіка (Ісландія), Лора-Парк (Іспанія), де знаходиться найбільша у світі колонія папуг і велетенський акваріум. Рожевий фламінго й більше 300 видів перелітних птахів заселяють біосферний заповідник Кагарг (у дельті Рони). Давнє реліктове європейське рослинне угруповання збереглося в Незайманому Лісі Бубин, що відноситься до природного парку Шумава.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Розвитку рекреації в Європі сприяють культурно-історичні чинники: багатство різноманітних історичних і архітектурних пам'яток, високий рівень освіти, давні традиції культурних та інших зв'язків як у межах регіону, так і з іншими великими регіонами світу. Європа насичена цінними в пізнавальному сенсі історичними й архітектурними пам'ятками.

Історичні пам'ятки. Історичний центр Рима, Помпеї та Геркуланума, історичні центри Флоренції, Пізи (Італія); Карловий міст із фігурами святих, Градчанський замок (Чехія).

Визначні пам'ятки в історичних центрах Парижа славляться своєю неповторністю — наприклад Лувр, Тріумфальна арка на площі де Голля з могилою Невідомого Солдата й вічним вогнем, найкрасивіша вулиця світу — Єлісейські поля, Ейфелева вежа (споруджена 1889 р., висота 300 м), Будинок інвалідів із Собором і гробницею Наполеона, Пантеон — храм Слави для поховання великих людей країни

з гробницями Руссо, Кюрі, Вольтера та ін., а також Сорбонна (Паризький університет, 1215 р.) – один із найбільших наукових закладів світу. На території університету знаходиться церква Сорбонни з могилою кардинала Ришельє. Неподалік розташована і найстаріша в'язниця Парижа – Консьєржері.

Афінський Акрополь, руїни Олімпії, Дельфи, середньовічні Родос і Містра, християнські пам'ятки Салонік і Хіоса, піфагорійський Герайон Самоса – найвідоміші історичні пам'ятки Давньої Греції, залишки яких збереглися до наших днів.

Музеї. Найголовніші музеї, архітектурні та історичні пам'ятки, безперечно, знаходяться у Франції (безліч шедеврів світового мистецтва в колишньому королівському палаці Лувр, що має 225 залів), Німеччині (одні з найбагатших у світі музейні колекції художнього мистецтва, які знаходяться в Берліні, Мюнхені, Дрездені, Кельні та інших містах), Великій Британії (найвідоміші музеї – Британський, Національна галерея і Галерея Тейт), Росії (музей Ермітаж, Третьяковська галерея, Великий театр).

На території Києво-Печерської лаври знаходиться музей золота з багатою колекцією дорогоцінностей, у тому числі виробів скіфських майстрів. Серед музеїв і галерей Ватикану виділяються музей єгипетського мистецтва, музей етруського мистецтва, музей Піо Клементіно, музей К'ярамонті.

Архітектура. Острів Сіте (Франція) на р. Сена – історична колиска та центр Парижа. На лівому березі знаходиться Латинський квартал, у якому зосереджені навчальні заклади. Резиденція президента Франції розташована на проспекті Єлисейські поля, а колишня заміська королівська резиденція – у Версалі (найбільшому архітектурному ансамблі XVII ст.). Однією з архітектурних пам'яток країни є церква Св. Андрія в стилі бароко, датована 1744–1753 роками.

Сакральні об'єкти. Церква Санта Марія-делле-Граціє з «Останньою вечерею» Леонардо да Вінчі в Мілані (Італія). На о. Сіте знаходиться Собор Паризької Богоматері (1160 р.) – шедевр готичного мистецтва. Собор вражає своїми прекрасними баштами, дзвіницею, галереями, вітражами та порталами, прикрашеними статуями. Перед собором лежить невеликий круг із позначкою «0 км» – початок відліку відстаней по всій Франції. Святе місто Ватикан і його споруди – грандіозний архітектурний комплекс, де церкви, палаци і захисні споруди співіснують із шедеврами садово-паркового мистецтва. Святковим входом у Ватикан слугує прикрашена колонадами площа святого Петра. Тут же знаходиться собор святого Петра – найбільший католицький костел світу. За собором розташований величний палацовий ансамбль XV–XVI ст.: капела Миколи V, апартаменти Борджія, Сикстинська капела (із фресками Мікеланджело і Ботічеллі), лоджії і станції, розписані Рафаелем та його учнями, палац Бельведера і Сан-Дамаццо, Священні Гроти – усипальниці багатьох пап ранніх віків християнства та трьох останніх пап. У північній частині Ватикану знаходиться вхід у Ватиканський (Папський) палац, де налічується понад 1000 кімнат.

В Україні знаходиться ансамбль Києво-Печерської лаври (1051 р.) – один зі світових центрів православ'я і безцінна пам'ятка архітектури, включена до списку скарбів ЮНЕСКО, з декількома храмами і катакомбами, в яких знаходяться мощі святих.

Археологія. Археологічні розкопки в Бассаї, Вергіні та ін. (Греція); неолітичні наскельні зображення в Альті (Норвегія).

Мистецтво. Серед культурних центрів світового значення слід виокремити картинні галереї (будинок Рембрандта в Амстердамі), концертні зали (Шекспірівський і Ковент-Гарден в Англії), бібліотеки й університети (Британська бібліотека, Оксфордський і Кембриджський університети у Великій Британії).

У Луврі зібрано близько 300 тис. художніх робіт усіх стилів і епох світового мистецтва, починаючи з античності й закінчуючи серединою XIX ст., які об'єднані у сім відділів – живопис, графіка, скульптура, прикладне мистецтво, а також грецька й римська античність, стародавні єгипетські колекції та східне мистецтво. Із найдавніших часів сховищем багатьох шедеврів світового мистецтва у Ватикані є Папський палац, у якому зберігаються давньоєгипетські, сирійські й античні реліквії. Тут бережуть скульптури і полотна епохи Ренесансу, колекцію давніх географічних карт та ін.

Увагу туристів привертає наскельний живопис Танума та поселення вікінгів Бірка і Навгарден у Швеції.

Знаменитий кінофестиваль щороку проходить у курортному місті Канни (Франція).

Побут. У країнах Європи протягом багатьох десятиліть проводять традиційні торгові ярмарки – в Ганновері, Франкфурті-на-Майні, Лейпцизі. У Познані (Польща), Сорочинцях (Україна), Нижньому Новгороді (Росія) традиційні торгові ярмарки водночас є своєрідними етнографічними святами.

Інколи «атракції» (визначні об'єкти, які є метою подорожі) створюються штучно – наприклад, комплекс «Діснейленд» у паризькій приміській зоні.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Розташування Європи посередині суходільної півкулі є одним із максимально ефективних у плані контактів із рештою світу, враховуючи її вигідне розташування, високий рівень урбанізації, значні транспортні зв'язки з іншими країнами тощо. Оскільки туризм – важливе джерело валютних надходжень багатьох країн, то, відповідно, Європа отримує значні надходження від потоку іноземних туристів, оскільки є улюбленим місцем відпочинку й розваг багатьох рекреантів світу та найкрупнішим туристичним центром. Країнами-лідерами міжнародного туризму незмінно виступають Іспанія, Франція та Італія. Наприклад, у Середземномор'ї кількість іноземних туристів, щорічно досягає 130 млн чол., що забезпечує 50,3 млрд дол. чистого прибутку. Францію у 2003 р. відвідали 63,5 млн туристів (перше місце у світі), які витратили приблизно 30 млрд дол., а обслуговувало їх понад 1,5 млн кваліфікованих працівників. У таких мікродержавках, як Андорра, Сан-Марино, Монако обслуговування туристів вже давно стало головним джерелом прибутку. Тут на кожного жителя припадає до ста туристів. До числа найпопулярніших країн відносяться також Великобританія, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Греція, Португалія, Чехія, Угорщина. Лідером за інвестиціями в індустрію розваг є Блекпул (Велика Британія). Розвитку рекреаційної галузі посприяв перехід 25 країн – членів ЄС – на єдину європейську валюту (євро).

Європа здавна була місцем контактів давніх народів і культур. Це батьківщина численних культурно-лінгвістичних груп – не лише великих романо-германської та

слов'янської, а й багатьох менших (фіни, угорці, баски, кельти). Хоча таке етнічне розмаїття привертає увагу рекреантів, сприяє співпраці між народами та обміну досвідом у різних сферах, досить часто воно ставало причиною конфліктів (наприклад, серія терористичних актів у таких великих туристичних центрах, як Мадрид, Лондон).

На розвиток рекреаційної галузі у країнах Європи позитивно впливають такі соціально-економічні передумови:

а) вигідне економіко-географічне положення (межування з азіатськими країнами);

б) високий рівень розвитку більшості країн Європи та високий рівень життя в розвинутих країнах;

в) густа мережа шляхів сполучень і зручні транспортні зв'язки з іншими регіонами світу, наявність великої кількості транспортних засобів і відносно низька вартість проїзду з однієї країни до іншої, відсутність у країнах ЄС прикордонних і митних обмежень;

г) розвинута рекреаційна структура, значний досвід організації рекреаційної діяльності майже у всіх країнах Європи;

г) висока доцільно-економічна ефективність рекреаційного господарства. Наприклад, 1990 р. Європарламент і Рада ЄС оголосили Європейським роком туризму, що значною мірою посприяло його розвитку. У сфері туризму зайнято 35 млн чол., продукується близько 8% ВВП країн Євросоюзу;

д) політичні чинники. До них відносяться, перш за все, тривалий період мирного розвитку регіону, поглиблення процесів не тільки економічної, але певною мірою і політичної інтеграції, спрощення або відміна прикордонного паспортного режиму, формування загальноєвропейських структур, особливо в рамках ЄС.

Рекреаційна регіоналізація. У Європі виділяють 4 субрегіони.

Західна Європа включає такі країни: Австрія, Бельгія, Франція, Голландія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Німеччина, Велика Британія, британські острови каналу Ла-Манш, Швейцарія). Це найпопулярніший туристичний субрегіон з різноманітними природними (Золотий берег Франції, лісові масиви Німеччини) та історико-культурними ресурсами (Ейфелева вежа, годинник Біг-Бен), розвинутою туристичною інфраструктурою у поєднанні із високим рівнем економічного розвитку (найбільший валовий дохід на душу населення).

Північна Європа, до складу якої входять Данія (з о. Гренландія), Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Свальбард (Шпіцберген), острови архіпелагу Норвегія та ін., Швеція, Овечі Острови (Данія). Туристів сюди приваблюють гірські ландшафти, фіорди, озера Феноскандії, заполярне літо, а також історико-культурна спадщина. Розвитку рекреації сприяє багате й освічене населення.

Центрально-Східна Європа охоплює Болгарію, Чехію, Польщу, Словаччину, Румунію, Угорщину, Білорусь, Естонію, Литву, Латвію, Молдову, Росію (до Уралу), Україну. Тут увагу рекреантів привертають природні рекреаційні ресурси (Карлові Вари, Чорно-морсько-Азовське та Балтійське узбережжя тощо) та багата історико-культурна спадщина (сакральні місця в Києві, міста-столиці та ін.).

Південна Європа (Албанія, Андорра, Греція, Іспанія, Мальта, Португалія, Італія, Сан-Марино, Хорватія, Чорногорія, Словенія, Боснія і Герцеговина). Рекреаційній

діяльності сприяють м'який і теплий клімат узбережжя Середземного моря, гірські масиви Карпат, Альп і Піренеїв, багата історико-культурна спадщина субрегіону (Греція, о. Родос, Ватикан тощо).

У Європі у виділенні субрегіонів виразно простежується вплив політичного критерію. Це особливо помітно в Центральній-Східній та Південній субрегіонах.

3.6. Азійський макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Азія – найбільша частина світу, яка займає 1/3 земної поверхні. В Азії сприятливі передумови для розвитку рекреації: гірські системи Гімалаїв, Тянь-Шаню, Алтаю; озера Байкал, Каспій, Балхаш; багаті та екзотичні природні ландшафти Таймиру, Алтаю, Камчатки, Курильських островів. Важливим чинником розвитку рекреаційної діяльності в Азії є її розташування на перетині основних туристичних потоків (Європа, Північна Америка).

Рельєф. Провідним рекреаційним ресурсом макрорегіону є рельєф як всієї Азії, так і окремих її територій. Ця частина світу є найконтрастнішою за абсолютним значенням висот. Наприклад, в Азії знаходиться найвища вершина світу (г. Еверест з абсолютною висотою 8848 м) і найглибші западини, зайняті озерами (озеро Байкал з максимальною глибиною 1620 м і Мертве озеро, яке знаходиться на 392 м нижче рівня Світового океану). Однак найбільшою популярністю у іноземних туристів користуються гірські ландшафти (Гімалаї, Тибет, Тянь-Шань, Каракорум). Неповторний рельєф (серед ідеально плоских низинних рівнин розкидані середньовисотні складчасто-брилові, сформовані гранітами, кристалічними та глинистими сланцями гори) манить туристів до Таїланду. У багатьох країнах Азії сходження туристів на гірські вершини лімітуються закриттям цих вершин для відвідин або необхідністю отримання дозволів та подальшої плати за проходження маршруту. Наприклад, в Індії розвиток міжнародного екотуризму контролюється Індійським гірським фондом (ІГФ). Дозвіл на подорож видається відповідно до списку відкритих для відвідин поточного року гірських районів і вершин. За дозвіл для групи у складі не більше ніж 12 чол. потрібно сплатити: Східний Каракорум – 4 000 дол. США; сходження на вершини заввишки понад 8 000 м – 8 000 дол. США; першопроходження – 16 000 дол. США; сходження на гору Канченджанга – 20 000 дол. США. У 1999 р. для відвідин було відкрито 198 вершин. Найбільш популярні райони Індії: Сикким, Кумаон, Гархвал, Кулу-лахул, Падар, Жанськар, Ладак.

У Непалі міжнародний гірський екотуризм контролюється Гірським відділом Міністерства з туризму і цивільної авіації. Максимальна чисельність групи – не більше 12 чол. Вартість дозволу на подорож складає: Еверест (через Південне сідло) – 70 000 дол. США; Еверест (інші маршрути) – 50 000 дол. США; вершини від 7 501 м до 8 000 м – 4 000 дол. США; від 6 501 м до 7 000 м – 2 000 дол. США; нижче 6 500 м – 1 500 дол. США. Грошова застава (природоохоронний депозит) із метою дотримання групою правил збереження навколишнього середовища (заборонено полювання, збір рослин, мінералів, розпалювання багать і т. д.) необхідна в регіоні льодовика Кхумбу. Станом на 2006 р. для відвідин були відкриті тільки 140 із 1 310 вершин. Періодично влада Непалу закриває для відвідин деякі гірські райони і надає допуск до інших.

У Пакистані гірський туризм контролюється відділом туризму Уряду Пакистану. Для групи з 5 чол. вартість дозволу на гірську подорож складає від 9 000 (вершина К2 (Чогорі)) до 1 200 дол. США (вершини заввишки від 6 до 7 км). Проте через прикордонні конфлікти влада Пакистану закрила найцікавіші райони гірських маршрутів – льодовики Балторо й Сикарду.

Також туристів приваблюють вулкани Камчатки, гори Сиракамі (Японія), гора Брюк-Аррі (Великий Арарат). За біблійними переказами, саме до цього згаслого вулкана (5 165 м над рівнем моря) пристав Ноїв ковчег. Археологічні експедиції продовжують його пошуки, створюючи базу для подальшого розвитку туризму в цій частині Туреччини.

Серед гірських курортів на увагу заслуговує Пахалгам, Гулмарг (Індія). Із Пахалгама туристи відправляються до священної печери Амарнатх, до льодовика Келахої (триденна мандрівка). Гулмарг – справжній рай для любителів гольфу (найбільше поле у світі) та зимових видів туризму з облаштованими лижними трасами.

Однак найбільш привабливим є підземний рельєф. Так, за 12 км від міста Сурсок (Ліван) знаходиться карстова печера Джейта, у якій тече підземна ріка. Відвідувачі, сидячи в човнах, впродовж подорожі двокілометровою ділянкою можуть милуватися фантастичною картиною величних сталактитів і сталагмітів в електричному освітленні.

Клімат. Значна протяжність суходолу, безліч бар'єрів і замкнутих западин визначають різноманітність кліматичних умов. Низька температура повітря на півночі впродовж тривалого зимового періоду і коротке та прохолодне літо, бідний рослинний і тваринний світ, рівнинність території більшу частину Сибіру непридатною для розвитку рекреації, на відміну від півдня та південного сходу, де тривале літо з високими додатними показниками температур і достатньою відносною вологістю повітря (літній мусон) сприяють розвитку пляжно-купального відпочинку. Проте восени поблизу східноазійських берегів нерідко проходять тропічні циклони (тайфуни), які супроводжуються ураганними вітрами та зливами узбережну зону небезпечною для проведення відпочинку у цей період. Некомфортні кліматичні умови для розвитку рекреації в літній період ($t = +30^{\circ}\text{C}$ і більше, відносна вологість менше ніж 30%) у Передній і Середній Азії, пустелях Такла-Макан і Тар.

Отже, географія клімату Азії охоплює майже всі кліматичні пояси, які по-різному використовуються у рекреації. Наприклад, увагу туристів привертає м'який клімат в еміраті Фуджейра, який знаходиться в затоці Омана, що на узбережжі Індійського океану. Значною популярністю користуються комфортні кліматичні умови узбережжя Перської затоки (температура води в влітку $19-33^{\circ}\text{C}$ і вище, взимку на півдні країни Оман вона становить $22-24^{\circ}\text{C}$, а на півночі може опуститися до 16°C) тощо.

Вода. Чудові сонячні пляжі, цілющі масажі з давніх-давен приваблюють туристів до Азії. До найкращих у світі належать піщані пляжі Малабарського узбережжя Корала (південь Індії). Серед найвідоміших і найвідвідуваніших місць – курорти Гагри (Абхазія), Боржомі (Грузія), Арсенія, Лож Базар (Бангладеш) та інші. Чудові морські узбережжя Мальдів, ріки Янцзи і Хуанхе, водоспад Хукоу на р.

Хуанхе, «Три краєвиди» (Японія), затока Кагасіма, о. Байкал (Росія), о. Іссик-Куль (Киргзстан), гарячі джерела Хієраполіс-Памуккале (Туреччина) і протока Босфор, яка своєю красою захоплювала ще античних аргонавтів. Сучасні курорти на Середземному та Червоному морях, унікальне Мертве море формують багату привабливу рекреаційну структуру.

Популярне чисте смарагдове Андаманське море з білосніжними пляжами з дрібного, як мука, м'якого піску у поєднанні з чудовими тінями пальмових гаїв, екзотичною кухнею на о. Пхукет (Тайланд) є ідеальним місцем для відпочинку приїжджих.

Любителів дайвінгу відпочинок на Мальдівах приваблює величезною кількістю дивовижних рибок, казковими коралами, і головне, відмінними дайвінг-центрами. Риболовля подарує вам масу азарту, і можливо багатокілограммовий трофей. Багато готелів на Мальдівах включають відмінно оснащені SPA-центри та масажні кабінети.

Гоа – перлина індійського узбережжя, всесвітньо відомий курорт. Привертає увагу туристів золотими піщаними пляжами, прозорою водою океану і безхмарним небом.

На Сейшельському архіпелазі розташовані найвідоміші екзотичні курорти світу – Мае, Ла Діг, Праслін, Санта Анна та інші прекрасні курорти Індійського океану, серед них СПА курорти, які вважаються одними з найкращих в світі. Тут, у водах Індійського океану також можна зайнятися дайвінгом.

Флористично-фауністичні комплекси. Субекваторіальна частина Азії запам'ятовується туристам дикими джунглями, притулком слонів. Не менш привабливими є й інші регіони: Національний парк Каппадокії, національні парки Казіранга, Манас (Індія), долина Катманду, національні парки Непалу, Тхунгіай-Хуай-Кха-Кхаенг (Таїланд), океанічний парк «Рифи Туббатаха», рисові тераси Філіппінських Кордильєр (Філіппіни), національний парк «Внутрішнє Японське море». Національні парки Японії дуже своєрідні. Тут немає ніякого виключення земель з традиційної експлуатації місцевим населенням, навіть тоді, коли ця експлуатація завдає шкоди природі. Наприклад, половина території національного парку Сато-Найкай (загальна площа – 66 тис. га, а з акваторією – 183 тис. га) знаходиться в приватній власності. Територія парку густо заселена, ведеться інтенсивне сільське господарство, використовуються природні ресурси. В цьому випадку місцеве населення вітає проголошення їхньої території заповідною, оскільки це не несе для них ніяких обмежень, а навпаки, збільшує прибутки за рахунок туризму. На території Західної Азії лише в деяких країнах є невеликі резервати, заказники і національні парки. Десять ділянок охороняються в Туреччині, з них тільки чотири займають площу більше 10 тис. га. В Ірані в останні роки створено 8 національних парків і резерватів на площі від 30 до 25 тис. га. В Ізраїлі є три національні парки загальною площею понад 25 тис. га. Дванадцять резерватів створено в Лівані. В Йорданії створено національний парк Азрак.

Ще один туристичний об'єкт у Бангкоку (Таїланд) – відома крокодилова ферма, де відбуваються екзотичні шоу під назвою «Ловля крокодилів руками». На фермі не лише розводять крокодилів (40 тис. шт.), а й проводять шоу з ними

та зміями. Знаменитий також зоопарк у Сінгапурі (з 1973 р.): тут знаходиться близько 1 400 тварин, з яких 140 видів – рідкісні, птахів – близько 8 тис. видів з усіх континентів світу. Функціонують крокодилові ферми.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Туристів також приваблюють історичні й культурні реліквії та екзотика місцевого способу життя: культурні скарбниці ламаїстських монастирів, індуїзм і йога, індуїстська й монгольська архітектура, монументи буддистів, фестивалі, релігійні свята. В азіатських країнах багато пам'яток минулих епох: мавзолей Тамерлана у Самарканді (найстаріше місто Середньої Азії), датований XV ст., комплекс Ічан-Кала у Хіві, історичний центр Бухари, культурні пам'ятки трьохтисячолітньої історії (археологічні розкопки, печерні буддійські монастирі) релігійні пам'ятки (мінарети, мечеті, середньовічні мавзолеї в Афганістані) тощо. Одним із цікавих культурних об'єктів є місто Сінгапур – великий економічно розвинутий центр із багатою культурною спадщиною. Тут зосереджено ряд цікавих пам'яток: буддійські храми, мусульманські мечеті та християнські церкви. Серед них – Султанська мечеть Тіан Хон-Кенг, індуїстський храм Шрі-Маріамман, англіканський собор св. Андрія.

Культурно-історичні пам'ятки відіграють неабияку роль у розвитку рекреації в Азіатському макрорегіоні. Найвідоміші з них – Великий Китайський мур (IV–V ст. до н. е.) завдовжки понад 4 000 км у Північному Китаї, утворений земляним валом і кам'яною стіною заввишки до 10 м; імператорський палац династії Мін і Цинь у Пекіні (сьогодні державний музей КНР – Гугун: тут налічується близько 100 будівель різної величини, де зберігаються понад 800 тис. експонатів); мавзолей першого імператора Цинь; храм і цвинтар Конфуція (Китай).

Численних туристів манить до Шрі-Ланки багата культурна спадщина – зокрема старовинні міста, палаці, храми, монастирі, пам'ятники й твори мистецтва. У м. Коломбо знаходяться оригінальний форт (стара частина міста), Президентський палац та інші історичні об'єкти.

Архітектура. Найбільша кількість об'єктів пізнавального туризму зосереджена в столиці Таїланду. Особливо приваблює туристів Гран Палас, або великий королівський палац. Ця резиденція королів Сіаму знаходиться в центрі міста. Архітектурний комплекс включає палаці Дусит, Амаринда, Маха Прасад і Чакрі. Тут проходять пишні церемонії коронації королів країни. До ансамблю Гран Паласу входить відомий храм Смарагдового Будди, який нагадує туристам казкове місто.

Значна кількість архітектурних пам'яток зосереджена в Токіо – замок Едо (XV ст.), палацовий комплекс XVII ст.; сучасна архітектура представлена чудовими спортивними спорудами, побудованими для проведення Олімпійських ігор.

Музеї. Познаючися з історією, культурою і побутом сингапурців можна, відвідавши Національний музей, заснований 1887 р. У його експозиції – предмети матеріальної культури народів Сингапура та країн Південно-Східної Азії. У галереї розташовано 20 діорам, що відображають важливі дати в історії країни, представлено понад 100 картин місцевих художників. У Бейруті (Ліван) – музей національної історії мистецтв

Археологія. Місцем археологічного і пізнавального туризму є знаменитий горб Гісарлик поблизу міста Чанаккале (Туреччина). Тут відкопано залишки

всесвітньовідомої Трої, знайдено понад десяток поселень різного віку. Неабияку увагу серед туристів стоянка первісної людини – синантропа – у Китаї. За описами очевидців, у Непалі живе знаменитий еті (снігова людина). Приваблюють туристів і численні руїни фінікійських, римських і візантійських споруд – у Бейруті (столиця Лівану).

Сакральні об'єкти. Азія – найбільший у світі центр паломництва (Єрусалим, Віфлеєм, Назарет, береги Галілейського озера, Хеврон, Багдад, Мекка, Медина). У місті Мекка (Саудівська Аравія), духовному центрі ісламу, священному місті мусульман усього світу, близько 570 р. н. е. народився пророк Мухаммед. Тут знаходиться Священна мечеть Харам (1570 р.) площею 309 тис. м², яка вміщує одночасно до 700 тисяч людей. Дев'ять мінаретів мечеті досягають висоти 95 м. У центрі мечеті знаходиться святилище Кааба («священний дім»), вкрите чорним шовковим покривалом. Двері в Каабу зроблені із чистого золота. У східному куті святилища вмонтований Чорний камінь. Згідно з легендами, цей камінь Бог подарував вигнаному із раю Адаму після його розкаяння. За іншою версією, це метеорит, який упав із неба. Поряд із Каабою знаходиться й інша святиня ісламу – камінь Макам Ібрахім, на якому зберігся відбиток ступні Ібрахіма (Авраам із Біблії). У мечеті також знаходиться священний колодязь Замзам. У Медині (Саудівська Аравія), одній із найвеличчих святинь мусульманського світу, знаходиться мечеть пророка Мухаммеда, в якому стоять його гробниця та гробниці дочки пророка Фатіми й Умара – другого каліфа мусульманської імперії.

Мечеть Джані-аль-Омрі, перебудована 1291 р. із християнської базиліки, мечеть-медресе Буртасія (1324 р) у Бейруті (Ліван).

До культурних визначних пам'яток острова Шрі-Ланки відносяться такі святині: Пік Адамса (2 243 м) – свята гора (за легендою, на цій скелі залишилися відбитки ніг Будди), храм Зуба в Канді (храм зовні схожий на зуб), дерево Бо (за легендою, саме під ним спочивав святий Будда).

В Азії розташовані 27 гір, які є священними для даосистів, 14 – для буддистів, Печерний храм Соккурам (Південна Корея). Цікаві для туристів екзотичний спосіб життя в оазисах, горах, а також сучасна екзотика багатьох «золотих князівств» Перської затоки. Непал також вважається батьківщиною Будди (згідно з переказами, в м. Лумбіні 2600 р. тому народився Будда), тому в країні розташована значна кількість буддистських храмів.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Аналіз розвитку рекреаційної галузі, за даними ВТО, висвітлює значні зміни, які відбулися в прибутках і надходженнях від міжнародного туризму. Якщо частка приїжджих до Європи туристів у 1985–1996 рр. знизилась із 65% до 59%, а частка надходжень від них – із 53% до 51%, то за той самий період країни Східної Азії і Тихоокеанського регіону помітно збільшили ці показники – з 9 до 15% і з 11 до 19,5% відповідно. Це демонструє розвиток економіки, що відбувається в конкурентному середовищі таких країн, як Гонконг, Корея, Сінгапур, Таїланд та ін.

Рекреаційні центри Азії є специфічним ринком для туристськогенеруючих країн. Для багатьох країн Азії туризм став важливим джерелом валютних надходжень (Ізраїль, Кувейт, Бахрейн та ін.). Наприклад, у Непалі джерелом доходу жителів багатьох гімалайських поселень стало обслуговування альпіністів з усього світу.

Туристична інфраструктура в більшості країн Азії знаходиться на етапі розвитку. Однак у цій частині світу зосереджено близько 136 готелів всесвітньовідомої мережі готелів «HILTON» у Тихоокеанському регіоні та 18 – у Китаї. Французька мережа готелів «FCCOR» налічує 180 готелів в Азії, з них 50 – у Китаї.

Основними постачальниками туристів у країни Азії є розвинуті країни Європи (Англія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Бельгія, Скандинавські країни), а також США, Канада, Австралія, Нова Зеландія. Із країн Африки найбільші потоки рекреантів спостерігають під час паломництва в Мекку та Медину.

На розвиток рекреаційної галузі країн Азії позитивно впливають такі передумови:

- а) сусідство з великим рекреаційним ринком Європи;
- б) наймісткіша за кількістю населення територія світу;
- в) наявність довкола території океанів, морів та заток, через які проходять важливі водні комунікації;
- г) надзвичайно різноманітні й багаті природні та культурно-історичні рекреаційні ресурси;
- г) розміщення в межах регіону важливих центрів паломництва;
- д) надзвичайна етнічна строкатість населення.

Однак в Азії спостерігається наявність і деяких негативних для розвитку рекреації чинників:

- а) несприятливі для організації масового відпочинку на великій території природні рекреаційні ресурси (пустелі, високогірні області, важкодоступні райони із джунглями та заболоченими ділянками тощо);
- б) невисокий рівень економічного розвитку більшості країн;
- в) слабкий розвиток транспортних комунікацій і нестабільне внутрішньополітичне становище в багатьох азіатських країнах (Ірано-Іракська війна 1980–1988 рр., індійсько-пакистанський конфлікт і християнсько-мусульманське протистояння в Лівані, уже понад 50 років триває арабо-ізраїльський конфлікт. У 2003 р. розпочалася американсько-англійська інтервенція до Іраку під лозунгом упровадження демократичних свобод тощо).

Рекреаційна регіоналізація. Азіатський макрорегіон поділяється на 4 субрегіони.

Центральна Азія (Таджикистан, Казахстан, Узбекистан, Киргизія, Туркменістан) – останнім часом у країнах субрегіону велика увага приділяється розвитку рекреаційної галузі. Для цього є сприятливі передумови – природні (гірські системи Тянь-Шаню, Казахський дрібносопковик; Аральське, Каспійське моря; озеро Балхаш) та історико-культурні ресурси. Розвиток рекреаційної діяльності тут незначний у зв'язку зі спалахами національно-етнічних конфліктів (Таджикистан) і політичною нестабільністю (Киргизія).

Північна Азія – цей субрегіон відзначається сприятливими природними (гірські системи Тянь-Шаню, Алтаю, Уралу; озера Байкал, Каспій), історико-культурними (пам'ятки минулих епох – центри паломництва, екзотичність корінного населення тощо) рекреаційними ресурсами. Субрегіон можна поділити на Західносибірський, Середносибірський, Східносибірський (Верхоянсько-Черський), Курило-Камчатський, Байкальський і Монгольський мікрорегіони. Проте в окремих

частинах субрегіону слаборозвинута туристична і загальна інфраструктура, що зумовлено бідністю країн (Монголія), а також незначною густотою населення (Сибір).

Азіатсько-Тихоокеанський (Південно-Східний і прибережні острови Тихого океану) – тут одні з найкращих у світі передумов для розвитку рекреації – природні (гірські ландшафти, морські узбережжя та ін.) й історико-культурні (архітектура, пам'ятки Будді тощо) рекреаційні ресурси. Їх доповнює самобутнє театральне мистецтво, характерні види спорту (кендо, айкідо, карате), фестивалі, інститут гейш та різноманітні церемонії. Рекреаційні ресурси через економічну відсталість деяких країн використовуються неповною мірою (Пакистан, Непал). Проте у багатьох країнах субрегіону успішно розвивається внутрішній і міжнародний туризм (Сінгапур, Таїланд, Японія). Приїжджих туристів сюди приваблює не тільки своєрідна природа й історико-культурні пам'ятки, а й розвинута сфера обслуговування, зокрема наукова та фінансова, що сприяє розвитку ділового туризму, а також екзотика населення і традиції різних народів. Ураховуючи значну за площею територію, яку охоплює цей субрегіон, у ньому можна виокремити такі мікрорегіони: Південний (Індогансько-Деканський) охоплює Пакистан, Індію, Непал, Бангладеш, Бутан та острови – Мальдіви, Шрі-Ланка та ін.; Індокитайський (М'янма, Таїланд, В'єтнам, Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Камбоджа, Лаос); Східнокитайський (Тибетський, північна та східна частини Китаю, Тайвань, Північна та Південна Корея, Японія).

Близький Схід (Південно-Західний) – тут сприятливі умови для розвитку рекреації (природні ресурси – гірські ландшафти, цілющі джерела, узбережжя Чорного, Червоного та Середземного морів, оазиси; історико-культурні ресурси – пам'ятки трьохтисячолітньої історії, побут корінного населення (в оазисах, у горах), центри паломництва світового значення). Розвиток туризму в цьому субрегіоні є важливим джерелом валютних надходжень для багатьох країн. У 2005 р. його відвідало 51,4 млн іноземних туристів. Однак слід зазначити, що основним недоліком у розвитку в субрегіоні туристичної індустрії є політична й економічна нестабільність таких країн, як Ізраїль, Афганістан, Ірак, Грузія. Аналогічно до попередніх, цей субрегіон можна поділити на Аравійський (Саудівська Аравія, Ємен, Оман), Індокурдський (Іран, Афганістан, Ірак), Малоазійський (Туреччина, Кіпр, Сирія, Йорданія, Ізраїль, Палестина) та Закавказький (Азербайджан, Вірменія, Грузія) мікрорегіони.

3.7. Південноамериканський макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Південна Америка має сприятливі природні ресурси для розвитку рекреаційної діяльності. Рекреантів приваблює неповторна краса природних ландшафтів (гірські озера з кришталево чистою водою), величні Анди зі сніговими вершинами, пальми й чудові водоспади, пагорбкуваті рівнини й тихі ріки центральної частини, безкраї простори пампи і т. д. Різноманіття природних умов зумовлене розмірами материка, великою протяжністю у меридіальному напрямку (11 тис. км), зокрема гірської системи Анд, наявністю широтної зональності й висотної поясності. Територія розміщена в західній, північній та, більшою частиною, у південній півкулях загальною площею 17,8

млн км². Із заходу материк омивають води Тихого океану, зі сходу – Атлантичного, на півночі – Карибського моря, на півдні – найбільшої у світі протоки Дрейка.

Рельєф. Вражає своєю неповторністю рельєф материка: найвищий на Землі діючий вулкан Котопахі (5 897 м), найсухіша берегова пустеля Атакама, що піднімається схилами Анд до висоти 3 000 м. Особливість Гвіанського плоскогір'я полягає, зокрема, у том, що його центральна частина – плосковершинний масив із майже вертикальними стінками, місцями зруйнованими ерозією, що здаля нагадують середньовічні замки-фортеці. Поверхня порізана глибокими каньйонами та проваллями. Все це сприяє маршрутно-пізнавальному виду рекреаційної діяльності.

Клімат. Сприятливі кліматичні умови приваблюють туристів протягом усього року (амплітуда коливань температурних показників протягом року незначна, оскільки південний тропік перетинає материк майже посередині). Найтеплішим місяцем є січень, а найхолоднішим – липень. Проте материк водночас є найвологішим у світі, але найменше вологи отримує західне та південно-східне узбережжя. Найкомфортніші кліматичні умови (значна кількість сонячних днів, високі додатні температури повітря (більше ніж +23°C) і вод (вище ніж +17°C)) сприяють розвитку рекреації на східному узбережжі материка й у басейні Карибського моря (південна акваторія). Сприятливі кліматичні умови в Чилі також приваблюють туристів цілорічно. Зокрема популярністю користується лижний курорт у Портільйо.

Сприятливі кліматичні умови для рекреації і на острові Маргарита (Венесуела). Тут температура коливається від +27°C в січні і до +32°C у вересні. Сонячних днів у році 320. Дощі тривалістю 1-2 години випадають переважно вночі або зранку, що не впливають на рекреаційну діяльність.

Водні ресурси. Найвищий у світі водоспад Анхель (1 054 м), розташований на горі Буян-Тепуї у національному парку Канайма, входить до визначних природних пам'яток Венесуели. Не менш цікавий для туристів водоспад Ігуасу, який індіанці називають «Велика вода». Маючи не дуже значну висоту, він переносить великі об'єми води. У період дощів вниз зривається понад 6 500 м³ води за секунду. Підраховано, що Ігуану проходить через 270 уступів-каскадів, утворених покарбованою тріщинами й розломами базальтовою товщею. Окремі уступи мають власні назви – «Адам і Єва», «Три Мушкетери». У гірській системі Анд туристів приваблює найбільше високогірне озеро світу тектонічного походження – Тітікака (абс. висота 3812 м); найбільше лагунне озеро у світі – озеро Маракайбо, розміщене на півночі Південної Америки; найбільша у світі Амазонська низовина з однойменною найповноводнішою та найбільшою за площею басейну рікою. Враховуючи довжину берегової лінії (морської та океанічної), а також наявність водних поверхонь на суші і сприятливі кліматичні умови, Південна Америка ідеально підходить для розвитку водного підвиду рекреаційної діяльності, зокрема пляжно-купального. Наприклад, уздовж бухти Гуанабара (Бразилія) розташований мальовничий пляж Копакабана з однотипними готелями та ресторанами, в Аргентині популярними є океанські пляжі Вінья-дель-Мар. Бальнеологічний вид рекреації розвивається на базі мальовничих озер (наприклад, у курортному районі Барілоче), мінеральних і термальних джерел (Аргентина). Пізнавальний та

орнітологічний вид туризму розвивається на південному узбережжі острова Вогняна Земля, де під час морської екскурсії можна побачити лігвище тюленів і фантастично велику колонію бакланів. Острів Вогняна Земля – це Земля кінця світу з головним містом Ушуайя, що означає «затока, що проникає на захід». Це найпівденніше місто світу і ворота в Антарктиду.

Флористично-фауністичні комплекси. Безумовно, туристів також при-ваблює екзотика рослинного і тваринного світів. Безмежний простір сельв – «легенів» планети, що налічує понад 40 тис. видів рослин (найбільше з-поміж усіх лісів планети), серед них – какао, молочне й динне дерево, дивовижне латаття вікторія-регія, листя якої досягає 2 м у діаметрі та витримує масу до 50 кг. Серед різноманітних представників тваринного світу – ягуар, удав анаконда (найдовша у світі змія), найменший птах – колібрі, хижий птах-гарпія (завдовжки 1 м), найкровожерливіша риба – піранья. Сьогодні це район екотуризму, який дає можливість ознайомитися зі світом незайманої природи. Унікальні флористично-фауністичні комплекси переважно зберігаються в гірських системах Анд. Серед гірських національних парків світу, що належать до природної спадщини людства, вирізняється Уаскерон (на висоті 2 500–6 768 м). Гірські відроги в нижніх ярусах національного парку вкриті вічнозеленими лісами (ярус між 3 200–3 900 м представлений чагарниками, окремі з них виростають до шестиметрової висоти). Далі, до снігової лінії, розмістилася високогірна пустеля, вкрита переважно жорсткими травами. Тут росте дерево, яке досягає висоти 12 метрів, не цвіте

впродовж 80–150 років, а потім розкриває суцвіття завдовжки 6–8 м. Після визрівання плодів дерево вмирає. Найвище на схили забираються подушкоподібні рослини. Цими рослинами живиться вікунья – маленька дика сестра ламі. Вона зустрічається в Андах на висоті до 5 500 м. Мешкає тут і очковий ведмідь – вегетаріанець, що належить до найменших видів. У пташиному світі парку багато велетнів, зокрема тут мешкає найбільший у світі колібрі, якого вчені охрестили гігантським гномом.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Історико-культурна спадщина країн Південної Америки відображена в ратуші (1725–1754), невеликих будинки колоніального минулого в Буенос-Айресі.

Музеї. Національний історичний музей в замку Чапультепех, Національний музей антропології, Музей живопису та скульптури «Сан-Карлос», Музей природознавства, музей сучасного мистецтва, Національний та Етнографічний музей у Ріо-де-Жанейро, музей сучасного мистецтва у Сан-Паулу. До найбільших музеїв Аргентини належать Національний музей мистецтв (1895), Етнографічний музей тощо.

Сакральні об'єкти. Визначними історико-культурними пам'ятками Буенос-Айреса є церква Сан-Ігнасіо (1710–1734), Ель Пілар (1716–1732). У Сан-Хосе, столиці Коста-Рики є кафедральний собор XIX ст, собор і церква Мерседес XVIII ст., собор у м. Хередія XVIII ст. та ін. У Чилі особливу увагу заслуговують собором (1541–1619), церквою Сан-Франциско (1618). У Каракасі (столиці Венесуели) на центральній площі знаходиться кафедральний собор, побудований у 1664–1674 роках.

Архітектура. Поєднання сучасної колоніальної архітектури із сучасними будівлями можна побачити столиці Коста-Ріки (Сан-Хосе). Визначними пам'ятками архітектури міста Національний палац, Палац президента, Муніципальний палац, а також лікарня Сан-Хуан-де-Діас (1790) та ін. У Чилі серед значної кількості культурно-архітектурних пам'яток слід відзначити: площа Пласа де Армас із будівлями колоніальної епохи у стилі бароко. На площі Ла Конститусьон знаходиться Монетний двір.

В Ріо-де-Жанейро (Бразилія) є багато світських та релігійних пам'яток архітектури різних стилів та епох, серед них – всесвітньовідомий символ міста: фігура Христа Спасителя з простягнутими руками, що знаходиться на пагорбі Коркова («Цукрова голова»).

Столиця Венесуели Каракас – великий культурний центр країни. Славиться він такими архітектурними об'єктами як: Національний пантеон, де похований Сімон Болівар, президентський палац Мірафлорес, будинок капітолію з позолоченим куполом. У давніх містах Мерида й Валенсія збереглися квартали колоніальної архітектури, а також одна з найбільших на материку арен для кориди.

Археологія. Дуже приваблює численних туристів колишній центр імперії інків, що знаходиться в Перу. Ця територія була завойована іспанськими конкістадорами в XVI ст., і до сьогодні тут, у джунглях на території країни, знаходяться численні храми-піраміди, обсерваторії, палаци, амфітеатри, фортеці – пам'ятки інкської культури. Особливий інтерес викликає острів Пасхи із залишками зниклої культури полінезійців, де збереглося приблизно 600 величезних статуй віком до 1 000 років. Місцеве населення вважає, що ці статуї наділені чарівною силою.

Зайнятися *шопінгом* і насолодитися *нічним життям* туристи зможуть у типовому мегаполісі – столиці Аргентини Буенос-Айресі. У Ріо-де-Жанейро (Бразилія) знаходиться найбільший у світі стадіон «Естадіо Маріо Фільо», що вміщує понад 200 тис. осіб.

Містобудівництво. Містобудування більшості держав Південної Америки формується за такою схемою: у центрі майже всіх великих міст зосереджений діловий район із високими будівлями й залишками давньої іспанської забудови – центральною площею та церквою. Із серцевини міста бере початок комерційна вісь, що оточена з боків елітним житлом. Тут розміщуються не лише високоякісні житлові будівлі, а й парки, майданчики для гри в гольф, зоопарки. Далі починається багате передмістя, яке є продовженням елітного сектора за межами міста. Інші три концентричні зони є місцем розселення менш успішних мешканців міста, яких переважна більшість. У найвіддаленіші околиці знаходяться домівки найбідніших некваліфікованих верств населення.

Культура. Мистецтво Бразилії сформувалося на основі національних традицій, хоча бразильська культура має елементи європейської. Всесвітньовідомий щорічний карнавал, який починається в останню суботу перед Великим постом і триває до пізнього вечора вівторка наступного тижня. Вулиці Ріо-де-Жанейро й Сальвадора наповнюються у цей час піснями й танцями.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Рекреаційна індустрія в Південній Америці є молодого галуззю економіки. На міжнародному рекреаційному ринку вона займає скромне місце, незважаючи на сприятливі передумови для її розвитку у

східному та північному регіонах. Щороку ці регіони приймають понад 12 млн туристів (переважно в сезон карнавалу), що приносить близько 9 млрд. дол. прибутку. У решті країн (південний та західний регіони) туристична галузь розвинута недостатньо, що зумовлено її територіальною віддаленістю від інших регіонів світу, несприятливим кліматом, низьким рівнем економіки, слаборозвинутою туристичною інфраструктурою, бідністю населення. Заселення й освоєння внутрішніх просторів із великими річковими басейнами та масивами тропічних лісів утруднене через спекотний і вологий клімат. До несприятливих факторів впливу на рекреацію слід віднести:

- віддаленість від інших густонаселених регіонів, де формуються значні рекреаційні потоки. Основними іноземними туристами є громадяни із сусідніх держав (переважно Північної Америки) та з європейських країн: Іспанії, Італії, Німеччини, Англії, Франції. Кількість поїздок туристів із Південної Америки в Європу є незначною;

- слабкий розвиток рекреаційної інфраструктури в більшості країн, зокрема слаборозвинуті транспортні комунікації. Основним видом транспорту, який використовується для перевезення туристів, є авіаційний, а на другому місці – автомобільний транспорт. Залізничний вид транспорту в цьому регіоні практично не використовується;

- низький рівень економічного розвитку та важке матеріальне становище населення в окремих країнах регіону;

- політична нестабільність у більшості країн.

Рекреаційна регіоналізація. *Південна Америка поділяється на 4 субрегіони.*

Північний – представлений Орінокською низовиною, Гвіанським плоскогір'ям. Має сприятливі природні (узбережжя Карибського моря, лагунне озеро, ріки, багатий фауністично-флористичний комплекс, сприятливий рельєф, клімат), історико-культурні (містобудування, архітектурні пам'ятки та ін.) і соціально-економічні ресурси. Основні центри розвитку міжнародного туризму – Каракас та ін.

Центрально-східний субрегіон охоплює Амазонську низовину, Бразильське плоскогір'я (Бразилія, Болівія). Субрегіон характеризується багатими й різноманітними природними, історико-культурними ресурсами та при цьому слаборозвинутою інфраструктурою, зокрема туристичною. Основні центри розвитку туризму – Сальвадор, Ресіфі, Кампу-Гранді, Ріо-де-Жанейро. Тут сприятливий клімат, значна за протяжністю берегова лінія з облаштованими пляжами та мережею рекреаційних закладів. Найменш сприятливими для рекреації є центральні частини субрегіону, що обрамляють гірську систему Анд і вирізняються агрокультурним ландшафтом (більша частина території зайнята сільськогосподарськими угіддями), та амазонська низовина, для якої характерні значна заболоченість території, непрохідні твердолисті вологі ліси, велика кількість хижаків тощо. Тут проживає населення з невисоким і середнім достатком. Субрегіон приймає переважно іноземних туристів.

Південний субрегіон займає в основному Ла-Платську низовину. Основні туристичні центри – Буенос-Айрес, Мар-дель-Плата. Його частка у міжнародному

розвитку туризму незначна через віддаленість від розвинутих рекреаційних регіонів та низький рівень розвитку соціально-економічної галузі тощо.

Андський субрегіон вирізняється гірськими ландшафтами, які сприяють розвитку гірсько-лижного виду туризму. У його межах можна виділити *Власне Андський* (Північний, Центральний і Південний) і *Західно-Тихоокеанський* (репрезентує західно-тихоокеанське узбережжя та острівну частину – Галапагоси, о. Пасхи і т. д.) мікрорегіони.

3.8. Африканський макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Розмаїття природних умов – морські узбережжя Сенегалу, Гамбії, Середземного й Червоного морів, численні національні парки з рідкісними видами флори та фауни – зумовлюють привабливість африканського континенту для іноземних туристів. Африка – другий за розмірами материк після Євразії, який майже посередині перетинається екватором і простягається на південь і на північ від нього до субтропічних широт обох півкуль. Найбільшим островом макрорегіону є Мадагаскар, дрібні острови розташовані в Атлантичному й Індійському океанах, що омивають Африку. Середземне море й вузька Гібралтарська протока (макс. Ширина 14 км) відокремлює материк від Європи, Червоне море та Суецький канал – від Азії.

Рельєф материка переважно рівнинний, за винятком крайніх північної та південної його частин та окремих гір. Рекреантів особливо приваблюють Драконові, Капські гори, зокрема відома Столова гора поблизу Кейптауна (біля Мису Доброї Надії), а також найвища точка Африки – Кіліманджаро (Танзанія). На території Атлаських гір набули популярності зимові види спорту й альпінізм.

Спелеотуризм розвивається на основі підземних карстових форм. Наприклад, печера Ану Іффліс (фр. Anou Ifflis, Anu Ifflis т.е. «печера леопарда» або «печера плямистої гієни») — вертикальна карстова форма на півночі Алжиру. Розміщена у південній частині провінції Тизи-Узу, на території національного парку Джурджура. Сформована у вапняках гірського хребта Джурджура, відкрита у 1980 році. Довжина печери 3800 метрів, глибина — 1170 метрів, що дозволяє її віднести до числа найглибших печер Африки.

Клімат. Африка – найспекотніший материк, оскільки значна його частина простягається між тропіками. Середньорічна температура на континенті перевищує +20°C, на півночі +25°C, що загалом сприятливо для рекреації. Однак мала кількість опадів, крім території приекваторіальних широт, обмежує в багатьох країнах можливість розвитку рекреації через малу відносну вологість повітря (сухе й гаряче повітря створює дискомфортні кліматичні умови для відпочивальників). Такі умови характерні, наприклад, для Східної Сахари, пустелі Калахарі, м. Тріполі та ін. Тому основні рекреаційні зони розташовані на узбережжях морів та океанів, а також водосховищ, озер й ін. водних поверхонь. Значна кількість сонячної енергії прогріває водні масиви до дуже сприятливих умов (вище +⁹С майже впродовж року), а наявність вод сприяє підвищенню відносної вологості повітря (через випаровування), що створює комфортні умови для різних видів відпочинку. Вертикальна зміна кліматичних умов і, відповідно, ландшафту також спостерігається на Кіліманджаро, Ефіопському нагір'ї, в Атлаських і Драконових

горах, що створює сприятливі умови для розвитку маршрутно-пізнавального виду рекреації. У ПАР розташований всесвітньовідомий кліматичний курорт Дурман, у Єгипті – Асуан. Ці курорти масово приваблюють відпочивальників.

Водні ресурси. Теплі води морів та океанів, що омивають материк, наявність найбільшого у світі оазису – долини ріки Ніл – і великих рік (Конго, Замбезі тощо), прісних і високогірних озер сприяє розвитку рафтингу, дайвінгу, пляжно-купального виду рекреаційної діяльності тощо. Дайвінг (підводне плавання) набув значного розвитку у прибережних водах Червоного моря. Центр підводного полювання розміщений у Малінді (Кенія) – на узбережжі Індійського океану із чудовими пляжами, дорогими готелями, фешенебельними ресторанами й нічними клубами. Пляжно-купальний вид відпочинку розвинутий на узбережжі Червоного моря (Єгипет) з всесвітньовідомим курортом Хургада.

Також туристів приваблюють водоспади Вікторія на р. Замбезі (ширина 1800 м, висота 120 м), на кордоні Замбезі з Танзанією – водоспад Каламбо (висота 221 м), мальовничі водоспади на Голубому Нілі тощо. Всі ці природні об'єкти визначають атрактивність африканського материка та сприяють розвитку регіону.

Флористично-фауністичні комплекси. Із флористично-фауністичних комплексів найбільшої уваги заслуговують національні парки з різноманітними й багатими, зазвичай ендемічними та реліктовими видами фауни і флори: ботанічний сад Мунда-Ванга, парк Блу-Лагун, Ісангано, Казанка (Замбезі), Рас-Мохаммед, резерват Ваді-Рмираш (Єгипет), Аб'ята-Шала, Аваш, Бале (Ефіопія), Акфаду, Бабор, Белезма, Шреа (Алжир), Вікторія-Фолс (Зімбабве), місто-заповідник Мозамбік – справжній музей просто неба, морський національний парк Базаруту (Мозамбік), заповідники з ендемічними представниками флори й фауни Андрингітра, Андухахела (Македонія); парк Серенгети (Танзанія), де під охороною знаходяться і трав'яні, і хижаків, цікавий тим, що це єдиний парк на земній кулі, де відбувається природна сезонна міграція тварин; природні ландшафти Тенере та національний парк Нігеру (Нігер). До атрактивних природних об'єктів належать флора та фауна національних парків Нігерії, які через ліцензоване полювання на диких тварин (передусім під час сафарі) приваблюють туристів.

Отже, регіони Африки дуже відрізняються природними особливостями: локальною забезпеченістю вологою, специфічністю форм рельєфу, біорізноманіттям рослинного та тваринного світів. Спільним є тільки один елемент – велика кількість тепла. Неприятливі райони для розвитку рекреації – пустелі й екваторіальні ліси.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Історико-культурна спадщина Африки багата й різноманітна. Туристів в основному приваблюють піраміди, руїни міських мурів, споруд різних епох, палаци, сакральні об'єкти тощо. До найбільш відвідуваних місць належать: Місто Мертвих (Каїр) – величезний цвинтар, захоронення на якому датуються II тис. до н. е.; в Ель-Гізі (сучасна назва великого некрополя Латополя) – головні пам'ятки: піраміда Хеопса (висота – 137 м, довжина – 233 м, об'єм – 2 350 000 м³), Хефрена та Мікерина (єдине з 7 чудес світу, що дійшли до наших днів) та Сфінкс – колосальна скульптура лева з людською головою, що уособлює фараона Хефрена (висота – 21 м, довжина – 73 м); у Саккарі – великий некрополь фараонів усіх династій із погребальним комплексом Джокера.

Архітектура. До найважливіших архітектурних об'єктів макрорегіону слід віднести вежу Трояна (130 р.), руїни міських мурів із брамами (XI ст.) у Єгипті; старовинну цитадель Касба, кам'яні брами Баб-аль-Джадід (1276) і Баб-аль-Манара (XIV ст.) – у Тунісі; руїни міських мурів давньоримської та візантійської доби – у Сфаксі; старе місто з мурами (1556 р.), турецьку фортецю (XVI-XIX ст.), палаці Дар Азіс-бей (XVI-XIX ст.) – у столиці Алжиру; палац імператора Менеліка II (1894), Будинок Африки (штаб-квартира Організації африканської єдності (1961) – в Ефіопії.

Сакральні об'єкти. Всесвітньовідомі сакральні об'єкти – це монастир св. Катерини, що знаходиться на Синайському півострові на висоті 1570 м із церквою Неопалимої купини, де Бог з'явився Мойсею; католицький федеральний собор, колишній палац королів Імерина у столиці Мадагаскару Антананаріву; собор святого Георгія (XIX ст.), собор св. Трійці (1941) в Ефіопії; унікальний комплекс із 11 монолітних церков (XII-XIII ст.), вирубаних у вулканічному туфі, розташований у Лалібелі (на півночі Ефіопії).

Музеї. Серед визначних культурно-історичних пам'яток – національні музеї історії, колекції археологічних, палеонтологічних та антропологічних експонатів (ПАР і Ботсвані), давні палаці королів (Мадагаскар, Свазіленд, ПАР); у столиці Алжиру – національний музей старожитностей, первісної історії та етнографії. У музеях Єгипту знаходиться велика колекція експонатів епохи Давнього Єгипту, в тому числі скарби гробниці Тутанхамона.

Побут. Значного поширення в макрорегіоні набули народні промисли – візерункове ткацтво, килимарство, багатокольорова вишиванка, карбування на міді, інкрустація кісткою та перламутром дерев'яних і металевих виробів.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Більшість африканських країн – невеликі, слабкі в економічному відношенні держави з нечисленним населенням і малоосвоєними природними ресурсами. Ці країни здебільшого економічно залежні від своїх колишніх метрополій. Однак економіка окремих країн (ПАР, Єгипет, Марокко) безпосередньо залежить від туристичної галузі, яка розвивається доволі успішно – її частка у внутрішньому валовому продукті (ВВП) країни складає близько 7,4%. Близько 3% місцевого населення зайнято у сфері, безпосередньо пов'язаній з обслуговуванням населення, а в перспективі рекреаційна індустрія може стати потужним інструментом боротьби з безробіттям та основним джерелом валютних надходжень. Наприклад, у 2004 р. ПАР відвідала рекордна кількість іноземних туристів – 6,7 млн (на 2,7% більше, ніж у 2003 р.), що принесло близько 1,8 млрд дол. прибутку. Слід відзначити тенденцію до переважання приїжджих із сусідніх африканських країн (69%) у загальному потоці іноземних туристів (наприклад, у ПАР приїжджають із Мозамбіка, Ботсвани, Зімбабве). За даними організації «Південно-африканський туризм», здалеку приїжджають усього 31% іноземців, причому безперечним лідером у цій сфері є Британія – у 2004 р. кількість британців, які відпочивали в ПАР, сягнула 471 234 осіб. Значні прибутки від туризму дає і спеціально побудований у ПАР центр розваг – місто Спан-Сіті.

Єгипет щорічно відвідують 5,5 млн туристів, що забезпечує державі понад 4,5 млрд дол. прибутку. Крім того, якість обслуговування тут повністю задовільна, ціни помірні, а валютний курс вигідний. У туристичній сфері зайнято понад 1,5 млн

єгиптян. Туризм у Марокко є також важливим джерелом надходження валют. Щороку до країни приїжджає до 6 млн осіб, переважно з Франції.

Слід зазначити, що переважну більшість туристів, які відвідують Африканський материк, приймають країни Північної Африки. У країнах північної, східної та південної частин материка успішно розвивається не тільки пізнавально-розважальний, а й діловий туризм – проведення міжнародних симпозіумів і самітів (наприклад, саміт ООН 2002 р.). Туристів також приваблює значна етнічна розмаїтість населення країн Африки, більшість якого проживає у сільській місцевості.

До негативних факторів впливу на розвиток міжнародного туризму в Африці слід віднести національно-визвольні рухи, військові перевороти, постійну боротьбу між етнічними та релігійними групами, військові конфлікти між країнами, що призводять до політичної нестабільної ситуації та появи в різних районах материка значної кількості біженців. Основною перешкодою для розвитку міжнародної рекреаційної діяльності є високий рівень злочинності. Практика засвідчує, що в Африці туристи, зазвичай є жертвами корисливих пограбувань, на відміну від інших країн, де напади здійснюються на політичному, національному, релігійному, культурному чи расовому ґрунті. Рівень злочинності також залежить від щільності населення, яка в пік сезону різко збільшується. Традиційний масовий туризм призводить до підвищеної концентрації людей на певній території, відповідно, чисельність правопорушень значно зростає. Для окремого типу порушників закону райони накопичення туристів – від популярних курортів до транзитних пунктів – є основними місцями «роботи».

Типовим для африканських країн є низький рівень національного доходу, що відображається у вигляді слаборозвинутої інфраструктури, зокрема мережі шляхів сполучення, особливо у віддалених районах.

Загалом на африканському континенті до негативних чинників, що впливають на розвиток рекреації, відносяться:

а) низький рівень економічного розвитку, слаборозвинута туристична інфраструктура (транспортні комунікації, рекреаційні споруди, зв'язок тощо);

б) несприятливі природні явища в деяких регіонах (нестерпна спека, суховії або надмірна кількість опадів);

в) нестабільність політичного становища та значні правопорушення з боку корінного населення щодо креантів.

Рекреаційна регіоналізація. В Африці виділяють 4 субрегіони.

Південно-східний – вирізняється різноманітними ландшафтами (гірськими, рівнинними – савани, ліси). Активно розвивається такий вид туризму, як сафарі. Туристів приваблюють, в основному, піщані пляжі Маврикію, Реюньйону, Мадагаскару, Сейшельських островів та материкового узбережжя, а також ріки та водоспади. Історико-культурних пам'яток на території регіону збереглося порівняно мало. Субрегіон охоплює Ефіопію, Сомалі, Танзанію, Замбію, Мозамбік, Зімбабве, Ботсвану, ПАР, Намібію та острівну частину Індійського океану. Його природна межа проходить в основному уздовж рифового розлому.

Північний – природні умови сприятливі для розвитку рекреаційної діяльності. Відвідувачів приваблюють курорти субтропічного узбережжя Середземного,

Червоного морів, численні й унікальні історико-культурні пам'ятки – піраміди та палаці арабських халіфів у Тунісі, Марокко, Лівії. Цей субрегіон приймає найбільше туристів (порівняно з материком). До його складу входять: Судан, Єгипет, Лівія, Алжир, Марокко, Західна Сахара, Мавританія та острови – Мадейра і Канарські.

Західний: острови Зеленого Мису, Гвінея, Гамбія, Кот-д'Івуар, Гана, Нігер, Нігерія, Кенія та ін. Розмаїття природних умов, самобутня культура народів і племен, залишки архітектурних пам'яток колоніальної епохи, морські узбережжя Сенегалу, Гамбії, численні природні національні парки з рідкісними видами флори та фауни зумовлюють привабливість субрегіону. Проте, незважаючи на ці сприятливі умови, регіон втрачає перспективи через соціально-економічні проблеми та військово-політичні конфлікти (С'єрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар та ін.).

Центральний: Чад, Камерун, Екваторіальна Гвінея, Габон, Демократична Республіка Конго, Ангола. За рівнем соціально-економічного розвитку в Африці вони є найвідсталішими. Слаборозвинута тут і туристична інфраструктура. Несприятливі природні умови: часті посухи (Чад), опади понад 12 000 мм (узбережжя Гвіанської затоки), непрохідні джунглі. Туристів в основному приваблює екзотика флористично-фауністичних комп-лексів і нечисленні історико-культурні об'єкти. Розвиток туристичної індустрії стримують військово-політичні конфлікти (Ангола, Чад), а також складний санепідеміологічний стан субрегіону (поширення малярії, СНІДу тощо).

3.9. Австралійсько-Океанічний макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Туристи, які хоча б один раз відвідали Австралію або один з островів Океанії, стверджують, що це найпривабливіші землі світу з ідеальними для розвитку рекреації природними умовами.

Рельєф. Туристів найбільше приваблюють схили Блакитних гір, прикрашені малюнками аборигенів, стрімчаки Мотвінги в пустелі, піщані пасма Граміон (біля Мельбурна), давні пустельні гори Гамерслі і Маунт Огюст. На 455 км південно-західніше «столиці пустелі» Аліс-Спрінгс знаходиться найвідоміша пам'ятка материка – червона гора Айерс-Рок, найбільший моноліт у світі – Улуру (348 м заввишки та 9 км в обхваті), який аборигени вважають своєю святинею. Туристів приваблює його міфічне походження. Вздовж північно-східного узбережжя Австралії простягається пасмо островів та атолів протяжністю понад 2 000 км – Великий Бар'єрний риф, який австралійці вважають чудом світу. Понад 150 різновидів коралів усіх форм і кольорів привертають увагу любителів дайвінгу. На сході країни підноситься Великий Вододільний хребет із крутими розчленованими східними схилами й пологими західними. Найвищі південні хребти – Австралійські Альпи з найвищою вершиною г. Косцюшко (2 230 м). Західну частину країни займає плоскогір'я. Його висота – 400–500 м. Тут трапляються хребти та столові гори. Внутрішня частина країни вкрита пустелями й напівпустелями, які мало використовуються в рекреації. Не менш привабливий і рельєф Океанії. Наприклад, острів Фрезер (східне узбережжя Австралії) – найбільший піщаний острів у світі. Він був занесений у список світової спадщини ЮНЕСКО 1992 року. Основними

визначними пам'ятками, які приваблюють сюди туристів, є прісні озера, піщані дюни, тропічні ліси, що ростуть на піску, та багатокілометрові пляжі з білого піску. Більшість відвідувачів проводять тут декілька днів і оглядають острів під час екскурсій на джипах, ночуючи в невеликих готелях.

Клімат. На території Австралії панує клімат пустель і напівпустель. Висока додатна температура повітря впродовж року над пустелями визначає малу відносну вологість повітря, що створює дискомфортні кліматичні умови для відпочивальників. Оскільки материк знаходиться у південній півкулі, липень є найхолоднішим місяцем, а січень – найтеплішим. Середні температури липня коливаються від +12°C до +20°C, січня – від +20°C до понад +30°C. Отже, Австралія – країна постійного літа. На сході в рік випадає до 1500 мм опадів, на заході – 250–300 мм. Враховуючи таку особливість, туристи приїжджають сюди переважно взимку і зосереджуються у східних та північних районах Австралії, де панує вологий і теплий клімат. Південні і західні акваторії – посушливі й більш прохолодні. Сніг улітку можна побачити на о. Тасманія та на г. Косцюшко.

Один з найпрестижніших австралійських кліматичних курортів Хайман-Айленд розміщений на приватному острові. Тут створені всі умови для відпочинку: прекрасна кухня (10 ресторанів), пустельні пляжі, відмінний дайвінг, океанські круїзи. До послуг туристів тут також водні лижі, віндсерфінг, катамарани, парасейлінг, теніс (6 освітлених кортів), бадмінтон, гольф, фітнес-центр, яхти, риболовля і ін.

Голд-Кост ("Золоте Узбережжя") - головний курорт Австралії, один з найкращих і найпопулярніших курортів світу, розташований між Сіднеєм і Брісбеном. М'який тропічний клімат, чудовий 42-х кілометровий пляж із золотим піском і нескінченна кількість розваг роблять Золоте Узбережжя ідеальним місцем для відпочинку, а також одним з найкращих у регіоні місцем для серфінгу. Тут можна отримати насолоду від ласкавого сонця і теплого океану.

Водні ресурси. Австралія все більше приваблює туристів теплими морями, пляжами. Східний берег Австралії омиває Тихий океан, решту берегів – Індійський. Основні курортні міста знаходяться на східному узбережжі, найвідоміше – Голд-Коуст (Золотий Берег) із морським парком (акули, дельфіни), казино. Тут сприятливі умови для серфінгу. Любителям дайвінгу обов'язково варто оцінити підводний світ острова Роттнерт, що нагадує за формою кенгуру. Найповноводніша австралійська ріка – Муррей (Маррі), а найдовша – Дарлінг. Басейн цих річок – найбільший водозбірний басейн. 60% території країни належить до безстічних районів – наприклад, мілке, з непостійними берегами озеро Ер. У більшості річок вода буває лише протягом періоду випадання дощів. Проте країна багата на підземні води, які охоплюють 40% території.

Однак туристів тут приваблює розкішний п'ятизірковий спа-курорт на Бар'єрному рифі Chakra Nauman знаходиться на приватному острові Хаймана (Nauman). Цей курорт не одноразово визнавався найкращим в Австралії. А також узбережжя острова Магнетик-Айленд, що є найкращим на Землі місцем для занять дайвінгом і яхтингом. Тут чудесні пляжі з коралового піску, прекрасні готелі і практично недоторкана дика природа. Не обминає увагу туристів і узбережжя острова Фрейзер, який лежить практично посередині східного узбережжя материка,

- найбільший на Землі піщаний острів, що входить у список Світової Спадщини ООН. Острів славиться своїми піщаними дюнами, прісноводними озерами (само по собі незвичайне явище для піщаного острова, з усіх боків оточеного океаном) і частими зустрічами з китами і дельфінами в прибережних водах.

Флористично-фауністичні комплекси різноманітні й унікальні, що стимулює туристів відвідати ці землі. Із 22 тис. видів рослин Австралії 90% притаманні лише цьому континентові. Більшість рослин вічнозелені. Представлено 500 видів евкаліптів. Окремі дерева сягають висоти 90 м. Близько 70% птахів, 88% рептилій і 94% жаб материка можна зустріти лише тут. Більшість місцевих ссавців – сумчасті (найвідоміший представник – кенгуру).

На найбільш екологічно чистому материка 5% території відведено під національні парки й заповідники, одинадцять з яких віднесені ООН до територій, що мають виняткове значення для людства. Однак найбільшої уваги туристів заслуговують Національні парки Грейт-Вікторія-Дезерт, Какаду, Маунт-Косцюшко, Ройял, Сіднейський, підводний Грін-Айленд та колонія справжніх пінгвінів (на острові Пилипа).

У національному парку Блакитні гори (104 км на схід від Сіднея) збереглися реліктові ліси, де вік окремих дерев сягає 2 000 років. Як розповідають самі австралійці, першим телевізійникам, які летіли туди на гвинтокрилі, зав'язали очі, «щоб вони не дізнались маршруту і не відкрили його для туристів, здатних знищити цю коштовність». Тепер ці місця за рік відвідує понад три мільйони туристів. «Блакитні гори» названі через колір марева, що утворюється над прекрасними евкаліптовими лісами. Особливою популярністю тут, як і в інших подібних парках, користується «бушволкінг» – австралійська назва пішохідного туризму по гірській місцевості. Центром національного парку є невелике містечко Катумба, через яке проходить багато піших маршрутів різного ступеня складності. А найживописніші красиви, яких немає більше ніде у світі, – скелі, що мають назву «Три сестри». Тим, хто не дуже любить ходити по парку, надається унікальна можливість проїхатися найстрімкішою у світі залізницею або скористатися канатною дорогою.

Велика кількість національних парків розташована на крайній півночі Австралії – у тропічній зоні, де різноманітність унікальних видів рослин і тварин вражає уяву. Тут варто відвідати знаменитий національний парк Какаду, розташований на площі 20 тисяч квадратних кілометрів, де мешкає понад 60 видів ссавців, 290 видів птахів і 120 видів рептилій.

Пейзаж національного парку Намбург, розташованого недалеко від Перта, вражає своєю фантастичністю. Неспроста його назвали «Пустелею грішників, що каялися» – поля з піщаних нашарувань навколо викопних рослин справляють неймовірне враження навіть на бувалих мандрівників. Перші дослідники цих місць прийняли кам'яні стели за руїни стародавнього міста.

Не слід забувати, що деякі представники фауни Австралії реально небезпечні для людини. Тут водиться два види крокодилів, один із них – гребеневий – досягає завдовжки 6 м. Є близько сотні видів отруйних змій. У прибережних водах – близько 70 видів акул, зокрема чорна тигрова акула. Водиться австралійська медуза, яку ще називають «морською осою». Контакт із нею може закінчитися летально. Смертельним може бути й укуси морської змії, довжина якої становить 3

м. Перебуваючи в лоні австралійської природи, варто дотримуватися порад гідів та інших обізнаних людей.

Не менш привабливою є й Океанія. Наприклад, острів Тасманія цікавий своєю незвичайною природою – це єдине місце в регіоні, де переважає помірний тип клімату – у Південній півкулі подібне зустрічається лише на півдні Чилі й Аргентини. Практично вся територія острова – це великий заповідник. Майже чверть його території досі не зазнала антропогенного впливу. Тут збереглися непрохідні ліси й джунглі, дивовижні лісові звірі, величезна кількість рідкісних видів птахів, риби в гірських озерах і річках. Один із легендарних мешканців лісів Тасманії – тасманський диявол.

Тасманські джунглі – це фрагменти колосального стародавнього вологого лісу (представник – атротаксис кипарисовий та остистий), що покривав континент Гондвану. Його велика ділянка – парк Крейдл Маунтін-Лейк Сейнт Клейер (Cradle Mountain-Lake Saint Clair) – визнана об'єктом світової природної спадщини. Ці дикі місця розташовані на південному заході острова й тягнуться від побережжя до серця Тасманії, піднімаючись на 1615 м над рівнем моря. У деяких місцях хаші евкаліпта, найвищої рослини у світі, утворюють лісову завісу на висоті 90 м. Однак найбільше привертає увагу туристів північна частина парку – гори Крейдл. Їх зубчаті контури дають уявлення про незаймані первозданні ландшафти. По схилах стікають каскади талих вод, а біля підніжжя блищать водною гладінню льодовикові озера. У горах виростають стародавні дощові ліси, вересові луки, посадки бука, які відкривають багаті можливості для екологічних досліджень. На території парку створений центр зі збереження рідкісних видів тварин і рослин.

У самому серці ділянки Крейдл Маунтін-Лейк Сейнт Клейер знаходиться парк Диких річок. Тут, серед буйної рослинності, протікають два водні потоки – річки Франклін і Гордон. Узбережжя озера Сейнт Клейер (найглибше озеро Австралії, що сформувалося під дією льодовиків протягом останніх 2 млн років) ідеально підходить для прогулянок.

Парк «Стіни Єрусалиму» також розташований на території об'єкта світової природної спадщини. Оскільки він знаходиться далеко від доріг, то є по-справжньому дикий. Для прогулянок цим місцем потрібне хороше спорядження.

Гора Філд – один із найпопулярніших національних парків Тасманії. Парк багатий на живописні місця, дику флору й фауну та пропонує широкий вибір послуг для відвідувачів. Він вирізняється значною різноманітністю екосистем – від болотних до альпійських, наявністю водоспаду, папоротникового лісу, системи озер Добсон, оточених багатою альпійською рослинністю, тощо.

Парк Дуглас-Апслі (Douglas-Apsley) вражає різноманітністю пейзажів. Тут є глибокі річкові долини, водоспади, базальтові плато, сухі евкаліптові ліси, вересові пустки, дощові ліси. Цей парк є одним із небагатьох, де зберігається багатство твердолистих посухостійких рослин, що виростають у східній частині Тасманії.

Парк Бен-Ломонд (Ben Lomond) розташований на схилах однойменного плато. Тут на висоті понад 1 000 м зберігається флора й фауна альпійських ділянок Тасманії. У цій ділянці представлені льодовикові ландшафти, що вважаються національним надбанням.

Парк Фрейсинет (Freycinet) розташований на однойменному півострові. Він складається з ряду гранітних гір, оточених блакитними затоками та пляжами з білого піску. Тут можна здійснювати піші прогулянки в гори, на пляжах, досліджувати дику природу або просто купатися.

Парк у горах Хартц (Hartz) представляє дику природу південно-західної частини острова. Тут можна спостерігати льодовикові форми рельєфу, водоспади, невеликі льодовикові озера. Прогулянка на вершину гори, розташовану на висоті 1255 м, відкриває прекрасний краєвид околиць.

Група островів Кент, що включає 6 великих островів і ряд невеликих острівців, є найпівнічнішим національним парком Тасманії. Загальна площа парку складає 2374 га, а площа найбільшого з островів – 1576 га. На островах збереглися релікти культури аборигенів.

Парк Моул Крік (Mole Creek) був заснований у 1996 р. для охорони однієї з найбільш відвідуваних визначних пам'яток штату – карстових печер. Найбільш вражаючими є Маракупа та печери Царя Соломона. Тут також можна побачити ущелини, підземні річки та джерела.

Парк на горі Вільям (William) – це довгі і безлюдні пляжі, багата дика природа та значна кількість історичних місць. На узбережжі можна купатися, рибалити, займатися орнітологічним видом туризму.

Характерні ландшафти також можна побачити в Тасманському національному парку, на мисі Рокі (Rocky), у парках Шржелецки (Strzelecki) й Наронтапу (Narawntapu), на острові Лай (Bruny). Цей острів обов'язково слід відвідати тим, хто любить споживати екологічно чисті овочі та фрукти – вони вирощуються тут у величезних кількостях. Сезон збору яблук і груш зазвичай триває з лютого по перший тиждень травня, урожай полуниць збирають із листопада до кінця квітня, червона смородина досягає до «Різдвяних» свят. Тут також проводять свято вина на основі «північних» сортів винограду, як їх називають у нас, хоча для Австралії їх слід було б назвати навпаки – «південними». Цінителям вин буде цікаво покуштувати місцеві каберне, шардоне і рислінг, виготовлені з винограду, вирощеного «на іншому краю землі».

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Історико-культурна спадщина Австралії багатогранна й різноманітна.

Сакральні об'єкти. У столиці – кафедральний собор Сент-Кристофер, англійська церква Олл-Сентс, баптистська церква Сент-Джон, пресвітеріанська церква Сент-Ендрю. У Мельбурні – собор Сент-Джеймс (1841р.), собор Сент-Пол (1880р.), собор Сент-Патрик, католицька церква Сент-Френсіс, методистська церква. У Сіднеї – католицький собор Сент-Мері, англійський собор Сент-Ендрю, англійська церква Гаррісона, англійська церква Сент-Джеймс.

Музеї. Порт-Артур – це колишня виправна колонія, яка була відкрита 1830 року, як деревообробна фабрика. У 1833 році вона стала в'язницею для злочинців-чоловіків і швидко отримала репутацію «пекла на землі». У ній сиділи різні злочинці – від дев'ятирічних хлопчаків до рецидивістів, що скоїли десятки злочинів. В'язницю закрили в 1877 році, а колонію переіменували, щоб забулися колишні асоціації, пов'язані з нею. Проте в 1927 році назва Порт-Артур повернулась. Сьогодні в'язниця відкрита для екскурсій, тут знаходиться музей.

У Мельбурні – Національний музей Вікторії, Музей сучасного австралійського мистецтва, Залізничний музей, Музей старої тюрми, У Сідней – музеї Австралії, геологічний і гірництва, морський, прикладних мистецтв і науки, старожитностей, природничої історії, анатомії та антропології, Мельбурнського порту. У Канберра (столиця) – Австралійський військовий меморіал, військовий музей, Австралійська національна галерея.

Туристів приваблюють Сідней, заснований 1788 року, а також Королівський монетний двір у Мельбурні, меморіал Джеймса Кука у парку Фіцрой-Гарденз, Національна художня галерея Вікторії. Багата архітектурна спадщина у поєднанні із зеленими кварталами й піщаними пляжами, серед яких знаходиться відомий Бонді-біч, виводить Сідней у ряд провідних туристичних центрів світу.

Щороку туристи масово приїжджають сюди на відкритий чемпіонат Австралії з тенісу, що входить до серії «Великого шолома» і проводиться у Мельбурні.

Особливу цікавість у туристів викликає культура аборигенів – корінного населення материка, – познайомитися з якою можна в містечку Улуру, що вважається столицею. Тут заборонено будь-яке втручання в традиційний життєвий устрій. Неподалік розташована кам'яна скеля – сакральне місце для аборигенів, які вважають, що тут був створений весь світ і вони самі. Більшість екскурсій у район Улуру організовуються вранці або перед заходом сонця, і це не випадково – саме в променях призахідного сонця або удосвіта моноліт перетворюється в результаті фантастичної гри кольорів на його стінах. В останні роки набули популярності мотоекскурсії навколо скелі, а також вертолітні, у ході яких можна поглянути на святиню аборигенів, вкриту наскельними малюнками, з висоти пташиного польоту. Поклоніння місцевих племен моноліту має багато тисячолітню історію. Також тут іноді можна постежити за стародавніми ритуалами, що у ряді випадків включають жертвопринесення у вигляді вбитих страусів ему.

Цінителям вин і гурманам варто здійснити поїздку в район Маргарет-рівер на південному заході Австралії. Тут виробляється 15% від усього обсягу кращих марочних вин країни, а продегустувати їх можна в десятках спеціально відкритих для цього закладів. Крім того, тут можна оцінити кращі сорти австралійського пива, спробувати вишукані місцеві сири, насолодитися продукцією місцевих кондитерських. Любителям активного відпочинку в перервах між їжею тут запропонують різноманітні види розваг – від риболовлі й альпінізму до прогулянок у каное по самій річці Маргарет, що дала назву регіону.

У Тасманії часто проводяться різні фестивалі, найпопулярнішим з яких є Літній фестиваль – зазвичай він проходить наприкінці грудня – на початку січня. У дні фестивалю, які часто збігаються з новорічними святами, відвідувачі серед безлічі розваг особливу увагу приділяють дегустації вин і різних страв – як місцевої кухні, так і зарубіжних, приготованих «у тасманійському стилі». Цей кулінарний і винний «фестиваль усередині фестивалю» має назву «Смак Тасманії» і є форумом для багатьох представників ресторанного бізнесу. Інша, не менш популярна частина фестивалю, включає виступи величезної кількості вуличних музикантів, які приїжджають на острів щонайменше зі всієї Австралії.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Австралія знаходиться далеко від туристичних ринків, а також від транзитних повітряних і морських ліній. Однак на

материку останнім часом спостерігається швидкий розвиток рекреації. Приїзду туристів в Австралію та Океанію сприяє налаштований сервіс та розвинута інфраструктура (довжина залізниць становить понад 37 тис. км, автошляхів – 800 тис. км, досить великий морський флот (приблизно 4 млн т дедвейту), наявність великих морських портів (Сідней, Мельбурн, Фрімонтл), розвинутий авіаційний транспорт (внутрішні та зовнішні перевезення), проте практично відсутній внутрішній водний транспорт з огляду на природні чинники).

Незважаючи на сприятливі передумови, міжнародний приплив туристів незначний, що зумовлено територіальною віддаленістю макрорегіону від інших регіонів світу. Однак для деяких країн Океанії туристична галузь є пріоритетною, оскільки значні валютні надходження в казну держав є наслідком відвідин іноземних туристів. Наприклад, на Таїті рекреаційна галузь зайняла друге місце (після експорту кокосового горіха) в плані надходження іноземної валюти. На Гавайських островах у цій галузі зайнята більш ніж третина працездатного населення, і галузь більш прибуткова, ніж експорт цукрової тростини або бананів. У більшості туристів викликає інтерес мистецтво та побут аборигенів.

Найбільша кількість туристів відвідує Австралію та Океанію в зимові місяці, коли у Європі та Північній Америці спадає рекреаційна активність. Це, по-перше, сприяє пом'якшенню світових сезонних коливань у сфері відпочинку, а по-друге, відкриває перед Австралією та Океанією широкі можливості для подальшого розвитку рекреаційної галузі. Щороку Австралію відвідує близько 5 млн туристів, які забезпечують понад 8 млрд дол. прибутку.

Рекреаційна регіоналізація. *В Австралії й Океанії нараховується 5 субрегіонів:*

Східний – виокремлюється на основі специфічного унікального рельєфу – Великого Бар'єрного рифу та Великого вододільного хребта. Тут розташовані основні курортні міста Австралії – Таунсвіл, Тусумба і найпопулярніший Золотий Берег із відомим морським парком з акулами й дельфінами, казино та чудовими умовами для серфінгу. У горах (Австралійські Альпи) розташовані гірськокліматичні курорти з добре обладнаними центрами зимових видів спорту. Субрегіон приваблює можливостями відпочинку біля моря, добре розвинутою інфраструктурою. Припливу туристів також сприяють традиційні ярмарки у великих містах.

Північний – приваблює сприятливими природними (кліматичні умови, морські узбережжя), історико-культурними (архітектурні пам'ятки – оперний театр) і соціально-економічними (розвинута туристична інфраструктура) ресурсами.

Південний – приваблює можливістю відпочинку на березі моря, екзотичністю природи зі своєрідним рослинним і тваринним світом (сумчасті, коали, качкодзьоб, собаки дінго та ін.). Припливу туристів сприяють щорічний фестиваль мистецтв і гонки «Формула-1» в Аделаїді, кінні та водні змагання, відкритий чемпіонат Австралії з тенісу, який проходить у Мельбурні.

Центрально-західний – найменш перспективний через несприятливі природні (сухість клімату, пустелі – Велика піщана й Вікторія) та соціально-економічні (слаборозвинута транспортна мережа, рекреаційні заклади і т. д.) ресурси.

Океанія – острівна частина здебільшого Тихого океану (острови Фіджі, Нова Гвінея, Нова Зеландія тощо), де розвинута мережа курортів на узбережжі.

3.10. Антарктичний макрорегіон

Природні рекреаційні ресурси. Материк Антарктида майже повністю знаходиться в межах Південного полярного кола. Від інших материків Антарктида відокремлена холодними течіями Тихого, Атлантичного й Індійського океанів. Таке географічне положення визначило особливості клімату, рельєфу та унікальність флористично-фауністичного комплексів на материку. Антарктика приваблює туристів як місце, де можна здійснювати пошуки метеоритів, відвідувати антарктичні бази тощо.

Рельєф. Рельєф Антарктиди представлений двома ярусами: земним і льодовиковим. Перший знаходиться нижче від рівня моря (1/3 території), що зумовлено тиском льодовика. Решта 2/3 території – гірські системи (старі – Трансантарктичні гори, молоді – продовження Анд Південної Америки) та рівнини. Другий ярус затовшки близько 2 км майже повторює обриси першого і використовується в рекреації для гірськолижного спорту, альпінізму. Тут туристи катаються на аеросанях, подорожують на Південний полюс.

Клімат. Клімат материка суворий: тривалий холодний літній період ($-89,2^{\circ}\text{C}$) із полярними ночами, коли сонце взагалі не сходить, і короткий прохолодний зимовий період із полярними днями. Низькі температури, постійні стічні вітри створюють несприятливі кліматичні умови для масового відпочинку.

Води. Положення материка та суворість кліматичних умов зумовили відсутність вільних водних поверхонь на материку. Проте туристів часто манить до себе Антарктида – регіон постійної міграції айсбергів. Айсберги утворюються внаслідок відламування країв льодовиків, що сповзають до океанів. Спостереження за ними – один із видів рекреації.

Флористично-фауністичні комплекси. Специфічний антарктичний тваринний світ привертає увагу туристів. В основному туристи спостерігають за пінгінами, буревісниками, альбатросами, бакланами, тюленими, а у водах Антарктики – за китами й кашалотами.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Оскільки Антарктида – найхолодніший материк землі, вкритий значною товщею снігу і не заселений постійними мешканцями, кількість історико-культурних об'єктів тут незначна. Однак, враховуючи той факт, що материк є ареною наукових досліджень країн міжнародної співдружності, на увагу приїжджих рекреантів заслуговують законсервовані науково-дослідні станції різних країн, аварійні бази, пам'ятні хрести, меморіальні дошки, уламки суден тощо.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси. Рекреаційна діяльність, поряд із науковими дослідженнями, є єдиною галуззю господарства в Антарктиді. Для покращення рекреаційної діяльності в межах материка створена Міжнародна асоціація антарктичних туроператорів, яка налічує понад 80 компаній. Основна функція туроператорів цих компаній – забезпечення й дотримання умов висадження та правил поведінки на території макрорегіону. Аналізуючи статистичні дані, можна стверджувати, що кількість відвідувачів материка щороку неухильно зростає приблизно на 10–15%. Перевезення туристів здійснюється в основному авіаційним та морським видами транспорту. Авіаційний вид переважає

над круїзним через меншу затрату часу на перевезення, можливість із висоти пташиного польоту оглянути прибережні та внутрішні райони материка. Основні центри-постачальники туристів – Північна Америка, Західна Європа, Австралія.

Рекреаційна регіоналізація. *Антарктида* – єдиний материк, який не поділяється на субрегіони через малу освоєність території та суворість клімату.

3.11. Схеми рекреаційної регіоналізації території України

Рекреаційне районування території України за О. Бейдином

В межах території України виокремлюють такі ресурсно-рекреаційні райони.

Причорноморський (дуже високий рейтинг) об'єднує АР Крим, Одеську, Миколаївську, Херсонську області. Зважаючи на приморське розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзний морський туризм, яхтинг, інтенсифікація використання «актуальної смуги» – її забудова закладами розміщення, а наявність гірських, передгірських (Крим) і річкових (Нижній Дніпро, Південний Буг, Нижній Дунай) ландшафтів сприятиме розширенню мережі маршрутів екотуризму. Завдяки наявності ряду унікальних спелеооб'єктів та значній закарстованості території (41 тис. кв. км) розвиватиметься спелеотуризм.

Карпатсько-Подільський (високий рейтинг) охоплює Закарпат-ську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку області. Враховуючи гірське та передгірське розташування, особливості гідрографічної мережі району, наявність спелеооб'єктів світового значення (печера Оптимістична) і значну закарстованість території (27,4 тис. кв. км), подальшого розвитку набуватимуть пішохідний, спелеотуризм і водні види туризму в літній сезон, гірськолижний – у зимовий; інтенсифікація використання орографічних рекреаційних ресурсів (спорудження підйомників, бугельних трас, закладів розміщення).

Полісько-столичний (середній рейтинг), до складу якого входять Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області. Зважаючи на прирічкове розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзи по Дніпру, яхтинг, водний туризм, реконструкція закладів розміщення та інтенсифікація берегової забудови.

Придніпровсько-Донецький (дуже низький рейтинг) включає Дніпропетровську, Запорізьку, Кіровоградську, Донецьку, Луганську області. Зважаючи на приморське та прирічкове розташування, подальшого розвитку набуватимуть круїзне освоєння Дніпровського «рекреаційного коридору», яхтинг, реконструкція та інтенсифікація берегової забудови (особливо це стосується приморських курортів).

Харківський (низький рейтинг) включає Харківську, Сумську області. Враховуючи незначне забезпечення району рекреаційними ресурсами, прогнозується розвиток оздоровчої рекреації на берегах водосховищ Харківської області, а також помітна міграція рекреантів в інші, більш привабливі в ресурсно-туристському відношенні райони.

Групування регіонів за ресурсно-рекреаційним рейтингом з використанням таких показників, як «дуже високий», «високий», «середній», «низький», показало, що АР Крим має «найвищий» («дуже високий») рейтинг серед регіонів України. Київська, Вінницька, Одеська, Львівська області мають «високий» ресурсно-

рекреаційний рейтинг, їх територія являє собою континуальну S-подібну конфігурацію в центральній частині України та «львівський анклав» на заході. Івано-Франківська та Чернігівська області характеризуються «середнім» ресурсно-рекреаційним рейтингом. «Низький» ресурсно-рекреаційний рейтинг притаманний більшості (14) одиниць АТУ України (7 на заході – Закарпатська, Волинська, Рівненська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська області, 7 на сході – Миколаївська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Харківська, Дніпропетровська, Херсонська області). Це найбільш численна та строката група, яка об'єднує контрастуючі території (степові – приморські, лісові – внутрішньоматерикові, лісостепові – прирічкові та ін.). Останню групу складають Кіровоградська, Запорізька, Донецька, Луганська області, які характеризуються найнижчим рейтингом («дуже низький»).

Таке групування дало можливість простежити певну асиметрію між рівнем забезпеченості РТР західного (Львівського) та східного (Харківсько-Кримського) «крила» території України, які розділяються областями з достатньо високим рівнем ресурсно-рекреаційного актуалу та потенціалу (Чернігівсько-Одеський «гребінь» – центральна S-подібна вісь, у середині якої знаходяться Київська та Вінницька області, а на північній і південній периферії, відповідно, Чернігівська та Одеська області). Таким чином, у центрі ресурсно-рекреаційного спектра України знаходяться Київська та Вінницька області. Західне «крило» має дві області з достатньо високою забезпеченістю РТР (Львівська, Івано-Франківська – відповідно 4 і 3 бали), а східне – АР Крим (5 балів): ці регіони на Заході/Сході умовно врівноважують один одного. Щодо диспропорції, то вона виражається в наявності 6 областей із низьким ресурсно-рекреаційним рейтингом (2 бали) на захід від центральної осі та 11 областей із дуже низьким і низьким ресурсно-рекреаційним рейтингом (1 і 2 бали) на схід від центрального «гребеня».

Якщо ж розглянути Україну як двоєдину територію (відносно дніпровської природної осі – Подніпровського рекреаційного коридору), що складається з Півдня та Лівобережжя, щодо ресурсно-рекреаційного потенціалу, то окреслюється суттєвий дисбаланс з ухилом до Правобережжя як більш забезпеченої ресурсами рекреації та туризму території України. При цьому амплітуда правобережних територіальних ресурсно-рекреаційних розбіжностей є досить суттєвою.

Рекреаційне районування за П. Масляком

1. Південний рекреаційний район. До складу Південного, або Азово-Причорноморського району входять приморські території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей, приморські та гірські частини Криму. У межах цього району можна виокремити три підрайони: західний, кримський і східний.

Західний підрайон. Підрайон включає Одеську, Миколаївську області та західну частину Херсонської. Тут зосередилися природні ресурси і склалися винятково сприятливі природні умови для розвитку рекреації світового значення. Від інших підрайонів Південного рекреаційного району Західний відрізняється більшою кількістю опадів, вищою відносною вологістю повітря, нижчою температурою прибережних морських водних мас. Значний лікувальний ефект тут дає купання в

морській воді, дихання повітряними масами, насиченими ароматами степових трав і соляними випарами моря.

Тут зосереджені найбільші з розвіданих в країні запаси сульфідних мулових грязей солоних озер і лиманів (Куяльницького, Алібей), більша частина яких не використовується, різні типи лікувальних мінеральних вод із переважанням йодобромних, бромних і радонових. Головним рекреаційним центром цього підрайону є місто Одеса з групою санаторно-курортних закладів (Аркадія, Великий Фонтан, Чорноморка тощо).

Кримський підрайон. Кримський підрайон можна чітко поділити на три рекреаційні зони: південноузбережну, західну і східну. *Південноузбережна зона* з її унікальним кліматом середземноморського типу тягнеться вузькою смугою вздовж південного узбережжя Криму – це так звані сухі субтропіки.

Основними в цій зоні є кліматичні та пляжні рекреаційні ресурси. Поєднання морських бризів і повітря, наповненого фітонцидами хвойних дерев, які були завезені сюди з усього світу, створює умови для лікування захворювань нервової та дихальної систем. Найбільшими курортами південноузбережної зони є Ялта та Алушта.

Західна рекреаційна зона має запас мінеральних сульфідних вод без специфічних компонентів. Тут зосереджено понад 26% розвіданих запасів мулових сульфідних грязей, з яких сьогодні використовується лише три родовища.

Найбільшими об'єктами зони є курорти Євпаторія і Саки. Тут здійснюють лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи, гінекологічних захворювань. Крім того, в Саках лікують захворювання органів травлення.

Надзвичайно перспективними є *східна і гірська рекреаційні зони*. Східна зона має єдине в Україні Булганацьке родовище сопкових грязей. У майбутньому тут можливе використання рекреаційних ресурсів Сиваша, особливо його південної частини. Гірська рекреаційна зона придатна для спортивного туризму міжнародного масштабу (альпінізм, лижний туризм, спелеотуризм). Дуже великі перспективи тут у оздоровчо-прогулянкового, природничо-пізнавального, історичного та інших видів туризму.

Східний підрайон. Східний підрайон Південного рекреаційного району сьогодні є найменш освоєним. Він представлений північним узбережжям Азовського моря від Генічеська Херсонської області до кордонів із Росією. Тут чудові піщані пляжі, мілководне й тепле море. У межах підрайону знаходяться Азово-Сиваський природний національний парк і знаменита Асканія Нова. На узбережжі Азовського моря є такі курорти, як Бердянськ, Кирилівка і Маріуполь.

2. Карпатський район. До складу Карпатського району входять території Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей. Тут виокремлюються такі рекреаційні підрайони: Передкарпаття, Карпати, Закарпаття.

Передкарпаття. Рекреаційні системи Передкарпаття представлені гідрокарбонатно-сульфатно-кальцієво-магнієвими, а також сульфатними натрієво-кальцієвими водами світового значення передкарпатської частини Львівської області. Ядрами цих систем є Трускавець і Східниця. Неподалік від Трускавця, у

Моршині, широко використовуються натрієво-магнієво-кальцієві та сульфатно-хлоридні води.

Великий вміст органіки у знаменитій «Нафтусі». Унікальним є вплив цієї води на нирки, захворювання яких вважається світовою проблемою. Запаси «Нафтусі» у Східниці перевищують трускавецькі більш як у 1,5 рази, а використовуються менше ніж 2%. Неабияку рекреаційну цінність мають сульфатні лікувальні води Любена Великого і Немирова. На півночі Івано-Франківської області в с. Черче є також сульфатні води, які доповнюються лікувальними грязями.

Передкарпаття з його чудовими природними умовами і багатими рекреаційними ресурсами, тисячолітньою історією, стародавніми містами з унікальною в Європі та світі архітектурою, художніми промислами Коломиї, Косова та інших міст і сіл, розмаїттям етнографічних пам'яток неминуче має перетворитися на рекреаційно-туристичний комплекс світового значення.

Карпати. Гірська частина Карпатського рекреаційного району, або власне Східні, Українські Карпати, має потужний потенціал для розвитку різноманітних видів туризму. Особливо придатні гори для короткотермінового відпочинку. Сприятливим чинником рекреаційного освоєння Карпатських гір є їх вигідне географічне положення – у центрі Європи – та транспортна доступність. Відновлення вузько-колійних залізничних магістралей у горах, ремонт існуючих шляхів, сполучення їх із вузькоколіяками Румунії, Словаччини і Польщі дасть можливість перетворити Українські Карпати на регіон міжнародного комерційного та ділового туризму.

Характерною особливістю Карпат є сотні родовищ цілющих мінеральних вод різного складу, які майже не використовуються на господарському рівні. Карпатські гори є екологічно найчистішою територією України. Сьогодні цей чинник став головним у рекреаційній привабливості місцевості в усьому світі. Проте слід зазначити, що цей підрайон є однією з екологічно найбезпечніших частин усієї Європи через часті селі, паводки на гірських річках Українських Карпат, зумовлені злочинним вирубуванням лісів.

Для розвитку рекреації в Карпатах доктор географічних наук Р. Іванух цілком слушно пропонує створити на основі природно-історико-етнографічних комплексів рекреаційно-туристичні комплекси «Гуцульщина», «Бойківщина», «Лемківщина», «Закарпаття», «Буковина».

Закарпаття. Закарпатський рекреаційний підрайон має комплекс рекреаційних умов і ресурсів для всебічного розвитку рекреації і туризму. Однак до сьогодні його розвиток переважно ґрунтується на експлуатації значних запасів вуглекислих, сульфідних і хлоридно-натрієвих мінеральних вод. Їх загальний обсяг дає змогу перетворити Закарпаття на потужну міжнародну здравницю.

Закрите з півночі від проникнення холодних повітряних мас, Закарпаття характеризується високими температурами повітря влітку та взимку. У цьому плані підрайон поступається лише Криму, однак тут вища вологість повітря. Закарпатське низькогір'я, Вулканічний хребет, Рахівщина придатні для водного й гірськолижного туризму. Деякі курорти, зокрема Синяк, який лежить майже на межі рівнини й гір і ніби «втоплений» у низькогір'я, є просто ідеальним місцем для тренувань лижварів-початківців, родин із дітьми тощо.

Великі перспективи є у розвитку на Закарпатті пізнавального, ділового, конгресового та інших видів туризму. Міста з унікальними історією та архітектурою (Ужгород, Мукачеве тощо), замки, руїни фортець, етнічне багатоманіття мають стати основою для диверсифікації рекреаційно-туристичного господарства цієї частини Карпатського рекреаційного району.

Інші рекреаційні райони України

Сьогодні в Україні в рекреаційно-туристичному плані найінтенсивніше використовуються Південний і Карпатський рекреаційні райони та великі старовинні міста – Київ, Львів, Чернігів тощо. Разом із тим, інші рекреаційні райони теж повинні розвиватися з урахуванням їхньої природно-ресурсної й історико-культурної специфіки.

3. Полісся. Полісся охоплює північну частину України й у фізико-географічному плані називається зоною мішаних хвойно-широколистяних лісів. Цей рекреаційний район займає близько 20% території України.

Природними особливостями Полісся, які необхідно враховувати під час розвитку тут рекреації і туризму, слід назвати переважання низовинного рельєфу, густу річкову мережу, широкі річкові долини, заболочення, моренні гряди, еолові форми рельєфу, високу лісистість території з переважанням соснових лісів.

Сьогодні найбільш рекреаційно освоєним є Волинське Полісся, яке найменше постраждало від Чорнобильської катастрофи. Унікальні у світі Шацькі озера з природним національним парком, озера Біле, Нобель та інші, знаменита Надслучанська Швейцарія тощо, є природною базою цього району. Тріщинуваті крейдові і гіпсові породи на Волинському Поліссі є основою для розвитку карстових процесів. Карстові печери тут практично зовсім не досліджені і з рекреаційною метою не використовуються.

Тут також знаходяться старовинні замки і монастирі. Полісся викликає зацікавленість і в історичному, етнографічному й архітектурному аспектах.

4. Правобережний височинний лісостеп. За всім комплексом рекреаційних умов і ресурсів цей район посідає за можливостями розвитку рекреації і туризму третє місце після Карпатського та Південного районів. В етнографічному плані сюди входить Поділля, частина Волині й Київщина.

Рельєф тут дуже розчленований і характеризується природною красою. Основу Правобережного лісостепу становлять Волинська, Подільська та Придніпровська височини. Температура повітря, вологість, ґрунтові умови сприятливі для розвитку рекреації. У районі розвідані великі запаси радонових вод різного хімічного складу, а також практично необмежені поклади мінеральних вод типу «Нафтуса» (південь Тернопільської та Хмельницької областей). Поділля має всі умови для перетворення на найбільшу у світі базу розвитку спелеотуризму. Лише в Тернопільській області відкрито 70 печер карстового походження. Тут зосереджені одні з найбільших і найкрасивіших печер світу. Просто ідеальними для розвитку пішохідного, велосипедного і водного видів туризму є Волинська, Подільська та Придніпровська височини.

Правобережний лісостеп належить до територій із найбільшою кількістю пам'яток архітектури. Найбільше їх у Тернопільській, Хмельницькій і Вінницькій областях. У Хмельницькій області знаходиться місто-заповідник Кам'янець-

Подільський, що посідає третє місце в країні за кількістю архітектурних пам'яток (понад 150). Найвідомішою з них є унікальна Стара фортеця (VIII–XIX ст.). Вражають залишки оборонного комплексу міста (XIV–XVIII ст.), а також численні храмові, житлові та цивільні споруди XIII–XIX ст.

В областях Правобережного лісостепу є багато замків (XVI–XVII ст.), особливо виділяються своєю неповторною архітектурою замки Волині й Поділля. Чимало тут архітектурних ансамблів монастирів, серед яких найвідомішою є Почаївська Лавра (XIV–XIX ст.) у Тернопільській області.

У цій частині України, зокрема на Вінниччині, розташовано найбільше палацово-паркових ансамблів. В Антополі, Вороновиці, П'ятничанах і Тульчині збереглися палаци XVIII ст. Ще більше таких ансамблів було створено у XIX ст.: у Верхівці, Котюжанах, Немирові, Мурованих Курилівцях, Старій Прилуці тощо. Чотири палацово-паркові ансамблі збереглися в Хмельницькій області, по два – у Тернопільській і Черкаській областях.

На Правобережжі є багато місць, пов'язаних з життям і діяльністю видатних постатей української і світової історії – М. Коцюбинського, Б. Хмельницького, П. Чайковського, М. Пирогова та ін.

5. Лівобережний лісостеповий район. Відповідно до ландшафту, цей район поділяється на Придніпровську низовину з Полтавським плато і відроги Середньоевропейської височини у Харківській і Сумській областях із різноманітними виявами ерозії. Тут практично немає значних об'єктів природно-заповідного фонду у вигляді національних парків чи біосферних заповідників. Відсутність гір, морів, великих озер, значних лісових масивів, печер, замків і фортець значною мірою компенсується багатими бальнеологічними ресурсами. До них належать мінеральні води Миргорода, Великих Сорочинців, Великої Багачки, а також кременисті води в районі Харкова (Березівські мінеральні води). Лікувальні грязі, або полоїди, у вигляді гіпсових купоросних торфів видобуваються в районі Миргорода.

Спадщину історико-культурних рекреаційних ресурсів становлять Марський монастир XVII–XVIII ст. під Лубнами, палаци в Березовій Рудці й Хомутці (Полтавська обл.), Кияшці (Сумська обл.), Перчику, Люботині та Шарівці (Харківська обл.), Качанівці і Сокиринцях (Чернігівська обл.).

Із метою розвитку пізнавального туризму необхідно широко використовувати місця, пов'язані з народженням і життям видатних синів української нації, на які так багата Полтавщина (М. Гоголь, А. Тесленко, М. Лисенко, І. Котляревський, В. Короленко, Панас Мирний, Є. Гребінка та ін.), перебуванням видатних діячів культури інших народів (А. Чехов, О. Купрін, Д. Гурамшвілі). Потрібно створювати музеї і відкривати пам'ятники геніальним українцям, які прославили Україну й українську націю у світі, зокрема таким особистостям, як О. Духов, А. Люлька тощо.

6. Степовий рекреаційний район. Степовий рекреаційний район займає територію з півдня від кордону з Молдовою і на схід через Велику Михайлівку, Ширяєве, Первомайськ, Новоукраїнку, Кіровоград, Знам'янку, Онуфріївку, через Дніпро вздовж річки Ворскли, через Кобеляки, Нові Санжари, Красноград, Балаклею та вздовж річки Оскіл до кордону з Росією. Південною межею району є вузька

(приблизно 10 км) смуга Азово-Чорноморського узбережжя та Кримські гори, які належать до Південного рекреаційного району.

Степовий рекреаційний район простягнувся із заходу на схід майже на 1 100 км, а з півночі на південь – на 500 км, охоплюючи майже 40% території України. З погляду рекреаційно-туристичного використання степ освоєний найменше. Тут збереглися незаймані ділянки філії Українського степового заповідника – Кам'яна Могила та Хомутівський степ, які мають дуже велику пізнавальну цінність.

З позицій можливого рекреаційного використання степовий рекреаційний район можна поділити на дві зони: низовинну і височинну, яка представлена Донецьким кряжем і Приазовською височиною у східній частині району. Сьогодні у межах району відомі родовища мінеральних вод неспецифічного складу в Миколаївській області (сmt Снігірівка), у районі Слов'янська і Білозерська Донецької області та біля сіл Батієве і Бабанівка в Запорізькій області. Невеликі запаси сульфідних мулових грязей є на Донеччині (озера Сліпне і Ріпне із запасами 0,1 млн куб. м) і в Дніпропетровській області (озеро Солоний Лиман – 0,9 млн куб. м).

Район має найменшу кількість пам'яток історії та архітектури. Серед палацово-паркових ансамблів можна назвати лише палац Потьомкіна в Дніпропетровську (XVIII ст.). Перспективи розвитку рекреаційно-туристичного господарства степу пов'язані з екстремальним туризмом у закритих шахтах Донбасу, відновленням української історії (козаччина, Запорізька Січ та інші козацькі об'єкти, Гуляйполе і вольниця Махна, археологічний і пізнавальний туризм на скіфських могилах, знаменита Кам'яна Могила, облаштування сарматських поховань, розкопки разом з індійськими археологами курганів протоіндійців тощо).

Рекреаційне районування за О. Шаблієм

За О. І. Шаблієм (2003 р.), виділяються 3 ресурсно-рекреаційних угруповання (РРУ):

1. Південно-Західне: Волинська, Рівненська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Одеська області (центри: Львів, Кам'янець-Подільський – внутрішні; Одеса, Білгород-Дністровський – приморські);

2. Південно-Центральне: Житомирська, Київська, Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська, Миколаївська області (центри: Київ, Умань, Канів – внутрішні; Миколаїв, Очаків – приморські);

3. Південно-Східне: Сумська, Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Дніпропетровська, Херсонська області, АР Крим (центри: Харків, Полтава – внутрішні; Севастополь, Ялта – приморські).

Критеріями такого виділення є:

1) укрупнення – наявність трьох РРУ, кожне з яких має об'єднувати не менше ніж 6 одиниць АТУ України (попередні варіанти рекреаційного районування включали 5 і більше складових);

2) меридіональна континуальність (до складу РРУ мають входити північна та причорноморська області);

3) антиподність (наявність у РРУ ресурснадлишкових і ресурсодефіцитних областей).

Рекреаційне районування за А. Мокляком

За А. Мокляком, туристичне районування проводиться з метою регіонального планування, ефективного використання туристичних ресурсів окремих територій і прогнозування розвитку туризму. Воно дозволяє виявити перспективні райони туризму та визначити шляхи їх оптимального розвитку, а у вже сформованих районах допомагає раціоналізувати діючі системи туристичного обслуговування.

Запропонована автором туристична регіоналізація України базується на аналізі різноманітних чинників, що взаємодіють у визначенні туристичних функцій: умови середовища, рівень розвитку туристичної інфраструктури та фактичний розклад туристичного руху, потенційні можливості окремих районів тощо.

Враховуючи зазначені критерії, на території України можна виділити 13 туристичних регіонів (із відповідними підрегіонами):

1. Азовський (Маріупольський і Мелітопольський).
2. Волинський (Луцько-Володимирський і Рівненсько-Кременецький).
3. Дніпровський (Київський і Черкасько-Кременчуцький).
4. Дністровський (Івано-Франківсько-Чернівецький і Кам'янець-ко-Могилівський).
5. Запорізький.
6. Карпатський (Дрогобицький, Коломийський і Закарпатський).
7. Кримський (Керченський, Сімферопольський і Євпаторійсько-Роздольнянський).
8. Подільський (Тернопільський, Хмельницький і Вінницький).
9. Поліський (Ковельський і Сарненський).
10. Розточансько-Гологорський (Розточанський, Гологорський і підрегіон Львова).
11. Слобожанський (Ізюмський, Харківський і Сумський).
12. Чернігівсько-Сіверський.
13. Чорноморський (Одеський, Миколаївський і Херсонський).

Рекреаційне районування за М. Крачилом

На основі відмінностей функціональної спеціалізації, орієнтації на зовнішні або внутрішні рекреаційні потоки і потреби, ступеня розвитку структури рекреаційного обслуговування та рівня освоєності Інститут географії (Москва) на теренах колишнього СРСР провів рекреаційне районування, яке включало 4 зони. У трьох із них за переважанням або сполученням провідних рекреаційних функцій виділено 19 рекреаційних районів, у тому числі 4 – у межах України (Кримський, Одеський, Азовський прибережний, Дніпровсько-Дністровський). Такий поділ був досить узагальнюючим і не відображав дійсного попиту й пропозиції як внутрішнього, так і зовнішнього туристичних ринків. Тому в 1987 році М. Крачило запропонував об'єднати три приморські райони в один – Кримсько-Одесько-Азовський туристичний регіон, а також виділити Карпатський туристичний район. Відповідно, у межах України, за М. Крачилом, існувало три туристичні регіони:

- Карпатський;
- Дніпровсько-Дністровський;
- Кримсько-Одесько-Азовський.

Рекреаційне районування за І. Родичкіним

Проведення рекреаційної регіоналізації території України з урахуванням такого критерію, як розміщення регіональних рекреаційних систем, запропонував І. Д. Родичкін (1978). За його переконаннями, у межах України налічується дев'ять регіональних рекреаційних систем, зокрема:

1. Київсько-Дніпровська.
2. Волинська.
3. Сіверсько-Донецька.
4. Придніпровська.
5. Приазовська.
6. Одесько-Чорноморська.
7. Дністровсько-Бузька.
8. Карпатська.
9. Кримська.

Рекреаційно-кліматичне районування території України

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році географічним факультетом Київського державного університету, налічує шість районів:

1. Західний.
2. Центральний.
3. Східний.
4. Південний.
5. Кримський.
6. Закарпатський.

Також поширене рекреаційне районування із чотирма рекреаційними регіонами: Карпатським, Кримським, Дніпровсько-Дністровським, Азово-Чорноморським. Ці регіони, крім Карпатського, поділені на менші за таксономічним рангом одиниці – рекреаційні райони. Їх нараховується вісім:

- **Азово-Чорноморський регіон** поділяється на два райони: *Одеський, Приазовський*;
- **Кримський регіон** поділяється на три райони: *Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський*;
- **Дніпровсько-Дністровський регіон** поділяється на три райони на: *Придніпровський, Донецький, Придністровський*.

В числі Феодосійського, Ялтинського і Євпаторійського районів виокремлюють ще сім рекреаційних підрайонів:

- у **Феодосійському районі**: *Судацький, Феодосійський*;
- у **Ялтинському районі**: *Ялтинський, Алуштинський*;
- у **Євпаторійському районі**: *Євпаторійський, Чорноморський, Роздольненський*.

3.12. Рекреаційний потенціал України

Природні рекреаційні ресурси.

Рельєф. Рельєф України досить різноманітний, представлений низовинами 70 %, височинами 25, горами 5 %, які всі придатні для розвитку рекреації. Для

науково-пізнавальних цілей – об'єкти неживої природи – ератичні валуни скандинавського походження та глинисто-валунні моренні відклади – німі свідки нижньоплейстоценового материкового зледеніння розміщених на надзаплавних терасах річки Верещиці (Українське Розточчя). Для спелеотуризму – територія Поділля та Криму. Наприклад, у Криму всього близько 800 печер. Всі вони — пам'ятники природи. Занесена до Книги рекордів Гінесса як найдовша в світі гіпсова печера, найдовша печера Євразії та друга за довжиною серед печер світу – Оптимістична. Не менш привабливий для туристів і Дністровський каньйон, утворений рікою Дністер і розташований на межі 4 областей: Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької та Хмельницької. Він починається в районі містечка Нижнів Івано-Франківської області унікальним відслоненням юрського періоду, а закінчується поблизу села Трубчин Борщівського району Тернопільської області найбільшим у світі відслоненням силурійських порід.

Клімат. Для території України характерна зміна пір року, що впливають на види та тривалість рекреаційної діяльності. У зимовий період, з переважно стійким сніговим покривом (від 10 до 1 м і більше у горах) та за середніми багаторічними температурними показниками 0-10°C нижче нуля є сприятливими для західних та північних регіонів зимових видів рекреації. Літній період з величинами 5200 МДж/см² на південному узбережжі Криму впродовж майже 6 місяців є сприятливий для пляжно-купального відпочинку.

Клімат сприяє і покращує лікування та оздоровлення людей. Основним чинником досить часто виступає вологість повітря, яка на північному заході та північному сході становить - 80 %, на південному сході -75 %, на узбережжях Чорного й Азовського морів - 76—78 %, а на південному березі Криму - 67—69 %. Такі показники зволоженості повітря корелюються із кількістю опадів: 650—700 мм - у північно-західній частині, 600 мм - на північному сході, 380—400 мм - на узбережжях Чорного й Азовського морів, що також впливають на розвиток рекреації. В Українських Карпатах, де кількість опадів є найбільша, вони часто обмежують тривалість та період маршрутно-пізнавальних сходжень.

Слід зазначити, що на розвиток рекреації клімат може впливати і негативно. Наприклад, інтенсивні та тривалі дощі можуть призупинити будь-які види рекреаційної діяльності (в окремих випадках крім екстримальних) на невизначений період, або сприяти виникненню стихійних явищ, зокрема повеней.

Вода. Одним з унікальних гідрографічних об'єктів, що приваблює туристів, є Джуринський водоспад, який вважається найбільшим рівнинним водоспадом в Україні (16 метрів). Важко повірити в те, що до його створення долучилися люди: татари під час облоги замку спрямували річку в інше русло. Минули часи - і тепер ми маємо можливість милуватися красою та приймати цілющі водні процедури. Джуринський водоспад сам по собі є каскадним, тому для екстремалів, любителів джакузі, експериментаторів є безліч можливостей. Україна славиться значної кількістю і видовим складом мінеральних вод, наприклад, у межах Українських Карпат (Нафтуса, Свалява, Поляна Квасова та ін.), Українського щита (Хмільник, Миронівка та ін.), Дніпровсько-Донецької западини (Миргород) тощо. Прославлена на всю країну копанська джерельна вода, а село Велика Копаня Виноградівського району Закарпатської області

занесено в Книгу рекордів України. Тут народжується найбільша кількість двійнят і за переказами місцевого населення цьому сприяє джерело Чоргіва.

Привертає увагу туристів і річкова мережа України. Наприклад, Чорний Черемош — одна з найпопулярніших річок серед рафтерів. Причина популяризації рафтингу – розвиток внутрішнього туризму, тому на сьогодні він розвинутий і на рівнинних річках, таких як: Дністер і Південний Буг.

Знамениті Шацькі озера з волинською перлиною “Світязь” упродовж останнього десятиліття є справжніми туристичними “мекками” Волинського регіону, які привертає увагу туристів, починаючи з кінця травня й аж до останніх теплих днів осені.

Флористично-фауністичні комплекси. Урочище Криве — ботанічний заказник загальнодержавного значення. Розташований у межах Заліщицького району Тернопільської області, на південь від села Касперівці. Площа природоохоронної території 56 га. Створений 1978 р. на стрімких лівобережних схилах долини Дністра з дубово-грабовими лісами. Цікавими для туристів є скелясті останці вапнякових порід з химерними формами вивітрювання, поруч з якими на схилах зростає рідкісна скельно-степова флора і реліктові види — мигдаль степовий і ефедра двоколоса, а також горіцвіт весняний.

Унікальний заповідник Асканія-Нова на Херсонщині – єдиний в Європі куточок степу із унікальною рослинністю, яку ніколи не розорювали. Тут створено зоопарк, де зібрано тварин та птахів майже з усього світу. Велику частину займає парк, у якому відтворено різні кліматичні зони землі.

Карпатський національний природний парк є унікальним для Центральної Європи різноманіттям природних ландшафтів, що відзначаються багатим генофондом, наявністю рідкісних пралісових екосистем і значним рекреаційним потенціалом. Тут прокладені еколого-пізнавальні стежки ”Женець – Гук”, ”Петрос” тощо. Не поступається йому своєю величиною і природний національний парк Святі Гори, розміщений вздовж русла Северського Дінця, від Харківської області на північному-заході і до Луганської на сході, в Слов'янському, Краснолиманському і Артемівському районах Донецької області.

Історико-культурні рекреаційні ресурси.

Історичні пам'ятки. Перлиною і життєдайним духовним джерелом України без перебільшення є Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», що знаходиться у Чернігівській області, Бахмацького р-н, Батурин. Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця" охоплює палацово-парковий ансамбль К.Розумовського, Будинок генерального судді В.Кочубея, Музей археології Батурина, Воскресенська церква-усипальниця гетьмана К.Розумовського, парк «Кочубеївський», Миколо-Крупицький монастир, Цитадель Батуринської фортеці, Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 року, Могила П.І.Прокоповича - основоположника вітчизняної науки про бджільництво, винахідника рамкового вулика, інші. Значну кількість туристів до себе привертає Державний історико-архітектурний заповідник "Стара Умань", що включає в себе 156 об'єктів культурної спадщини (переважно – 18 – початку 20 століть), що розташовані на площі 80 гектарів у центральній (старій) частині міста Умань.

Музеї. Офіційна музейна сфера України на сьогодні налічує — 470 музеїв. Серед державних та комунальних музеїв: історичних — 140 і краєзнавчих — 146, художніх — 73, природних — 5, технічних — 2, літературних — 45; етнографічних — 8. У державних і комунальних музеях зберігається майже 12 млн. музейних предметів. Експонується лише 10 частина всіх музейних скарбів.

Набільш відвідувані музеї : Національний музей історії України — провідний історичний музей України. Розташований з 1944 року у м. Києві, на Старокиївській горі. У музеї історії України зберігаються етнографічні, археологічні, твори живопису і скульптури, нумізматичні колекції, стародруки та інші історичні експонати; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років» розміщений на схилах правого берега Дніпра, на Печерську. Він займає площу понад 10 га. До нього входять: музей з монументом «Батьківщина-мати», головна площа з Алеєю міст-героїв і скульптурними композиціями «Форсування Дніпра» й «Передача зброї», галерея героїв фронту і тилу з бронзовими горельєфними композиціями, чаша «Вогонь Слави», виставка бойової техніки і озброєння, окрема споруда, де розгорнуті постійно діючі реліквійні експозиції «Трагедія і доблесть Афгану», «На чужих війнах», відкриті для відвідування екскурсантів літак Лі-2 та гелікоптер Мі-24В.

Головний експозиційний корпус музею — триповерхова споруда з площею перед нею, яка вміщує до 30 тисяч чоловік. Будівля музею є одночасно п'єдесталом для монумента «Батьківщина-мати» з листової нержавіючої сталі, звернутого обличчям до Дніпра; Львівська національна галерея мистецтв (до 4 лютого 1998 — Львівська картинна галерея) — найбільший художній музей України. Знаходиться у Львові. Загальна кількість експонатів становить понад 50 тисяч та інші.

Архітектура. Серед унікальних архітектурних пам'яток України слід відзначити Акерманську фортецю (баштово-стінового типу) — наймогутнішу та найцікавішу на півдні країни. Вона є унікальною пам'яткою оборонної архітектури XIII—XV ст., її прекрасно збережені мури, що височіють на скелястому березі Дністровського лиману на місці Тіри - давньогрецького поліса V — IV ст. до н. е. Неабияку популярність серед туристів має Воронцовський палац в Алуці і нині вражає відвідувачів пишнотою інтер'єрів і красою архітектури Під час його будівництва був настільки майстерно використаний рельєф місцевості, що, здається, ніби палац є продовженням навколишньої природи, зокрема, величної гори Ай-Петрі. Палац будувався з 1828 по 1848 роки за проектом англійського архітектора Едуарда Блора — «батька» Вестмінстерського абатства та частини фасадів Букінгемського палацу. Не поступається своєю величиною на півночі України серед архітектурних шедеврів і Луцький Верхній замок, який є центральною спорудою Луцького державного історико-культурного заповідника «Старе місто». Зведений останнім великим князем Галицько-Волинського князівства Дмитром Любартом у 1340–1383 рр. Верхнього замку включає в себе В'їзну, Владичу та Стирову башти, сполучені мурами; будинок шляхетських судів XVIII ст.; повітову скарбницю поч. XIX ст., а також залишки соборної церкви Іоанна Богослова XII ст. та князівського палацу XIV–XVI ст. Найвизначніший шедевр архітектури Західної України — колишня

резиденція митрополитів Буковини і Далмації була збудована за проектом відомого чеського архітектора Йозефа Главки у 1862-1882 рр. Споруда створена у мавритансько-візантійському стилі.

Сакральні об'єкти. Біля залізничнодорожньої площі в м. Одеса красується храм з п'ятьма золотими куполами та високою дзвіницею – храм св. Іллі. У храмі знаходились святині — хрестоподібна частина древа Животворящего Хреста Господнього, ліва стопа св. ап. Андрія Першозванного, чудотворна ікона Богоматері «Млекогодувальниця». На правому березі Сіверського Дінця на білих гострих крейдяних скелях в обіймах зелені виблискує православна перлина - Святогірська Успенська Лавра – одна з найбільших і найшановніших святинь східної України.

Археологія. Археологічні пам'ятки — основне джерело для вивчення минулого нашого краю. На території Броварів і Броварського району зосереджені чисельні археологічні пам'ятки — поселення, городища, стоянки, могильники, кургани та курганні групи, що належать до різних історичних епох, починаючи з нового кам'яного віку (6 — 3 тис. років до н.е.) і закінчуючи пізнім середньовіччям. Увага туристів прикута також до археологічних знахідок у Михайлівському Золотоверхому монастирі. У числі різних речей домонгольського часу виявлено шліфований мініатюрний кам'яний топірець приблизно IV тисячоліття до Різдва Христового. Цікаво, що обидві сторони виробу прикрашені зображеннями Богоматері Великої Панагії і первомученика архідиякона Стефана, бездоганними за малюнку.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси.

Україна - європейська країна, розташована в південно-східній Європі. Вона граничить із 7 країнами світу та має вихід до морів, через які здійснюються зовнішньоекономічні зв'язки. Особливістю України є її територіальна близькість до розвинених і густонаселених районів Азії й країн Центральної й Західної Європи та перетин її транзитними залізничними й автомобільними магістралями. Україна належить до числа великих індустріально середньорозвинених країн Європи й світу. Вона займає 5-е місце в Європі по кількості населення (близько 47 млн.чол.) після ФРН, Великобританії, Італії й Франції. Сприяє розвитку рекреації і уповільнення інфляції в річному вимірі – до 5,3 % у березні 2012 року з 6,9 % у грудні минулого року. Приріст індексу споживчих цін у березні 2012 року знизився до 1,9 % з 4,6 % у грудні минулого року. В I кварталі 2012 року реальний ВВП зріс на 1,8 % порівняно з відповідним періодом попереднього року. Основним фактором, що підтримував економічне зростання був високий внутрішній споживчий попит. Підвищення соціальних стандартів забезпечило зростання заробітної плати (на 14,7 % за I квартал 2012 року порівняно з відповідним періодом 2011 року).

За даними Черніної І.В., у туристсько-рекреаційні регіони України щорічно приїждять до 8 млн. туристів, загальний обсяг надходження валюти складає 791 млн. доларів США. Відповідно до прогнозів Державного комітету України з туризму цілком реальним може стати прибуток від цієї галузі рівний 1,6 млрд. доларів США. Тільки у вигляді податків туризм міг би щороку приносити в державну скарбницю до 4 млрд. дол. Проте реальні показники свідчать, що за

січень–листопад 2012 року всіма видами транспорту в цілому тільки по Донецькій області перевезено на комерційній основі 128,1 млн.т вантажів, що становило 95,8% від обсягу перевезень вантажів за січень–листопад 2011 року. Вантажооборот зменшився на 0,2%. За січень–листопад 2012 року перевезено 807,9 млн. пасажирів, що склало 96,7% від кількості пасажирів, перевезених за січень–листопад 2011 року. Залізничним транспортом відправлено 37,5 млн. пасажирів, автомобільним – 466 млн., міським електротранспортом – 304,4 мільйона. Слід звернути увагу на те, що нині рекреаційний комплекс реалізує свої можливості на третину. За оцінками фахівців, за останні 4 роки наші можливості щодо прийому іноземних туристів використані на 10 %, від чого ми втратили 80 % валютних надходжень. Отже, будьмо реалістами - “буму” іноземних туристів в найближчі роки очікувати не варто про що свідчать дані Державної служби туризму і курортів України (табл. 1-2).

Таблиця 1

Туристичні потоки, осіб (за даними Державної служби туризму і курортів України)

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України – усього	Із загальної кількості туристів:			Внутрішні туристи
		Кількість екскурсантів	іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	
Івано-Франківська область					
2010	53333	646465	4528	8509	40296
2011	60448	342704	3428	9092	47928
Черкаська область					
2010	36289	24524	712	8260	27317
2011	25147	14747	696	6440	18011
Донецька область					
2010	138833	30852	3078	60497	75258
2011	152463	17869	1734	84013	66716
Київська область					
2010	30088	446	19247	10395	3573
2011	27282	1775	15142	10365	4645
Луганська область					
2010	35880	162	13304	22414	20062
2011	–	–	–	–	–
Дніпропетровська область					
2010	105413	25812	1122	48788	55503
2011	46962	7605	694	19197	27071
Автономна Республіка Крим					
2010	248750	414789	97562	7061	144127
2011	239891	506633	87984	10927	140980

Таблиця 2

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади

Роки	Санаторії та пансіонати з	Санаторії-профілакторії	Будинки і пансіонати	Бази та інші заклади	Дитячі оздоровчі
------	---------------------------	-------------------------	----------------------	----------------------	------------------

	лікуванням				відпочинку		відпочинку		табори	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.
Донецька область										
2010	17	3,4	41	3,2	50	10,2	237	30,4	983	23,2
2011	17	3,3	40	3,2	49	9,7	224	27,3	996	22,3
Черкаська область										
2010	9	1,8	4	0,3	–	–	45	3,9	1004	3,4
2011	9	1,7	4	0,3	–	–	45	4,6	1026	3,5
Київська область										
2010	13	2,3	5	0,5	2	0,2	60	8,5	522	4,1
2011	13	2,2	5	0,5	1	0,1	60	8,0	553	4,4
Луганська область										
2010	12	1,0	25	1,8	–	–	44	2,7	880	10,8
2011	12	1,1	22	1,7	–	–	39	1,9	786	10,8
Дніпропетровська область										
2010	17	2,0	29	2,8	4	0,8	74	11,9	922	7,0
2011	17	2,0	28	2,6	3	0,8	83	12,4	999	6,7
Автономна республіка Крим										
2010	144	56,0	2	0,3	129	28,4	273	35,7	598	34,0
2011	143	56,3	2	0,3	126	28,1	273	35,5	723	33,5
Івано-Франківська область										
2010	15	2,3	6	0,5	3	0,2	6	0,6	768	3,9
2011	15	2,4	6	0,5	2	0,1	6	0,6	782	3,5

Не зважаючи на позитивні тенденції розвитку туристичної сфери України існують значні проблеми та недоліки функціонування. За Мігущенко Ю. (2009) до основних перешкод розвитку туристичного господарства доцільно віднести: недостатню кількість закладів розміщення, зокрема економічного класу, невідповідність цін рівню якості наданих послуг, у більшості випадків некваліфікованість кадрів, обмеженість практики та майже цілковита відсутність новітніх технологій у процесі здійснення обслуговування в закладах розміщення та їх непристосованість до потреб неповносправних людей, а також нерозвиненість мережі туристичних інформаційних центрів, вказівників, інформаційного облаштування вздовж автомагістралей, що стримує розвиток не лише в'їзного, але й внутрішнього туризму, відсутність туристичних представництв України за кордоном.

3.13. Тестові завдання до тем розділу 3 «Рекреаційна географія світу»

1. Австралійська назва пішохідного туризму по гірській місцевості:

- а) скайсерфінг; в) сафарі;
- б) дайвінг; г) бушволкінг.

2. Перевезення туристів до Антарктиди здійснюється в основному таким видом транспорту:

- а) авіаційним; в) кінним;
- б) залізничним; г) автомобільним.

3. Назва національного парку в Східній Азії:

- а) Внутрішнє Японське море;
- б) Внутрішнє Чорне море;
- в) Зовнішнє Саргасове море;
- г) Внутрішнє Південно-Китайське море.

4. Колишня виправна колонія в Австралії, зараз – музей:

- а) Маргарет-рівер;
- б) Порт-Артур;
- в) Сент-Ендрю;
- г) Сент-Джеймс.

5. Місце з обмеженою площею, яке використовується для відпочинку – озеро, лісова галявина, пам'ятка природи і т. д. – це:

- а) рекреаційний центр;
- б) суперточка-тур;
- в) рекреаційна територія;
- г) рекреаційний об'єкт.

6. Гірський національний парк в Андах, що належить до природної спадщини людства:

- а) Атакама;
- б) Уаскерон;
- в) Вікунья;
- г) Ушуайя.

7. Історія заселення й розвитку Багамських Островів представлена в Національному музеї:

- а) Чапультепек;
- б) Сан-Ігнасіо;
- в) Багамія;
- г) Мачу-Пікчу.

8. Світовий центр паломництва:

- а) Сінгапур;
- б) Багдад;
- в) Єрусалим;
- г) Баку.

9. Сукупність рекреаційних об'єктів, центрів, вузлів, які спільно використовують певну територію, і розташованих на цій території інфраструктурних об'єктів творять:

- а) рекреаційний центр;
- б) рекреаційний район;
- в) рекреаційну територію;
- г) рекреаційний об'єкт.

10. Центр виробництва марочних вин, де можна продегустувати їх у відкритих для цього закладах:

- а) Сент-Ендрю;
- б) Сент-Джеймс;
- в) Порт-Артур;
- г) Маргарет-рівер.

11. Гробниця пророка Мухаммеда знаходиться в:

- а) Медині;
- б) Єрусалимі;
- в) Назареті;
- г) Лумбінах.

12. Національний парк в Австралії, який назвали «Пустелею грішників, що каялися»:

- а) Наронтапу;
- б) Фрейсинет;
- в) Намбург;
- г) Дуглас-Апслі.

13. Монастир Св. Катерини (на висоті 1570 м над рівнем моря) із церквою Неопалимої купини, де Бог з'явився Мойсею, знаходиться на півострові:

- а) Синайському;
- б) Лабрадор;
- в) Сомалі;
- г) Кримському.

14. Піраміди індіанців майя збереглися у:

- а) Мехіко; б) Чічен-Іцу; в) Оагані; г) Мериді.
- 15. Традиційні торгові ярмарки у Німеччині проводяться в:**
а) Лейпцизі; в) Нижньому Новгороді;
б) Познані; г) Сорочинцях.
- 16. Найбільший католицький костел світу:**
а) капела Миколи V; в) Сикстинська капела;
б) собор Святого Петра; г) Священні Гроти.
- 17. Перший національний парк у світі:**
а) Айкейдія; б) Йосеміті; в) Єллоустон; г) Бедленд.
- 18. Базиліка св. Діви Гваделупської знаходиться в:**
а) Мехіко; б) Чічен-Іцу; в) Оагані; г) Мериді.
- 19. Розвиток туристичної індустрії в Африці стримують такі чинники:**
а) воєнно-політичні конфлікти;
б) слаборозвинута туристична інфраструктура;
в) складний санепідеміологічний стан;
г) усі вищезазначені.

Питання для самоконтролю

- Охарактеризуйте природні рекреаційні ресурси Північної Америки.
- Проведіть порівняльну характеристику Кордильєрського та Андського субрегіонів.
- Зазначте основні критерії проведення рекреаційної регіоналізації.
- Проведіть порівняльну характеристику Північного субрегіону Африки та Південного субрегіону Європи.
- Вкажіть на особливості культури австралійських аборигенів та зазначте їх роль у розвитку рекреаційної діяльності.
- Охарактеризуйте бальнеологічні ресурси Європи.
- Назвіть атрактивні історико-культурні ресурси Південної Америки.
- Проаналізуйте перспективи розвитку Близькосхідного рекреаційного субрегіону

3.14. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 7 чудес України. – Режим доступу. – <http://7chudes.in.ua/content/akkermanska-bilgorod-dnistrovska-fortetsya>
- 7 чудес України. – Режим доступу. – <http://7chudes.in.ua/content/alupkinskii-vorontsovskii-palats>
- Александрова А. Ю. Международный туризм: учеб. пособ. / А. Ю. Александрова. – М.: Аспект пресс, 2001. – 463 с.
- Безуглий В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. вищих навч. зак. / В. Безуглий – К.: Академія, 2005. – 704 с.
- Безуглий В. Регіональна економіка та соціальна географія світу: посібник. / В. Безуглий, С. Козинець – К.: Академія, 2003. – 688 с.
- Г. де Блій. Географія: світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Міллер: пер. з англ.; передм. та розділ «Україна» О. Шаблій – К.: Либідь, 2004. – 740 с.

7. Дахно І. Країни світу: енциклопедичний довідник. / Дахно І., Тимофіїв С. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
8. Державний історико-архітектурний заповідник "Стара Умань". – Режим доступу. – <http://www.autotourist.net.ua/musei/istorychni-zapovidnyky/item/1721.html>
9. Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця". – Режим доступу. — <http://www.baturin-capital.gov.ua/>
10. Замки Північної Америки – Режим доступу: <http://allcastle.info/amerika/usa>).
11. Історико-культурні пам'ятки України. – Режим доступу. — <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/15/odesa-ilia.php>
12. Луцишин. Економіка і організація міжнародного туризму: навч. посіб. / Н. П. Луцишин, П. В. Луцишин – Луцьк: Вежа, Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 230с.
13. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П. О. Масляк – К.: Знання, 2008. – 343 с.
14. Мігущенко Ю. Матеріали круглого столу "Вплив Євро-2012 на активізацію
15. Музеї України. – Режим доступу. — http://uk.wikipedia.org/wiki/Львівська_галерея_мистецтв
16. Музеї України. – Режим доступу. – http://uk.wikipedia.org/wiki/Музеї_України
17. Музеї України. – Режим доступу. — Режим доступу. — http://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_музей_історії_Великої_Вітчизняної_війни_1941–1945_років
18. Музеї України. – Режим доступу. – http://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_музей_історії_України
19. Нежива природа. – Режим доступу. – http://www.yavoriv-park.com.ua/n_pruroda.html
20. Святині України. – Режим доступу. — <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/04/svyatogirsk.php>
21. Соціально-економічна географія світу: загальна частина /за ред. С. Кузика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – С. 56–99.
22. Хорошев О. Страны мира: справочник-путеводитель. / О. Хорошев – Серия «Страны и народы мира». – Ростов н\Д: Феникс, 2004. – 256 с.
23. Чернина И.В. Основные направления развития международного туризма в Украине / И.В. Чернина // Менеджер . – 1998. – № 2. – С. 72–78.

РОЗДІЛ 4

РИНОК РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНДУСТРІЇ

4.1. Формування міжнародних туристичних потоків

Мотивація дій і причини певного вибору території для туристів залишається недостатньо вивченою сферою. Мотив і мета тісно пов'язані між собою. Мотиви поїздки залежать від потреб і бажань клієнта. Потреби у людини бувають: основні (їжа, повітря, вода), соціальні (любов, дружба), індивідуальні (самоповага, статус). Деякі з них є вродженими (біологічні, інстинктивні), а деякі – набутими. Процес перетворення потреб у мотивацію відбувається, коли збігаються: потреби клієнта, його уявлення про способи задоволення цих потреб та про ступінь привабливості території і її реальна атрактивність. Мотивація виражається у двох різних формах: індивідуальній і загальній.

В умовах посилення міжнародних і транскордонних зв'язків європейської інтеграції великого значення набуває міжнародний туризм і встановлення основних закономірностей процесів, що відбуваються в міжнародному туристичному русі. Міжнародний туризм – це подорож, яка здійснюється за межі своєї країни. Це відносно молода галузь у світі, хоча бере початок із давніх часів. Значення туристичного бізнесу постійно зростає, оскільки туризм набирає все більшого значення для міжнародних зв'язків, є стимулом для пожвавлення економічного стану країн і окремих регіонів. Міжнародний туризм є постійним джерелом для поповнення валютних надходжень до державного бюджету. Туризм виступає стабілізатором налагодження та укріплення стосунків між країнами, дійовим фактором підвищення престижу країни в міжнародному співтоваристві, ділових колах.

Надання туристичних послуг є вигідним для держави з точки зору використання рекреаційних ресурсів: іноземний турист платить за туристичні послуги, при цьому не вивозячи рекреаційні ресурси за межі країни. Країна отримує прибутки, зберігаючи свої природні та культурно-історичні цінності.

Для деяких слаборозвинутих країн туризм є єдиним рушієм економічного зростання – наприклад, Кенія, Танзанія, Єгипет, Марокко, Туніс, Мадагаскар та інші країни, уряди яких стимулюють розвиток туристичної галузі, оскільки туризм – це єдине джерело надходження капіталу та іноземних інвестицій.

Враховуючи можливості й особисті уподобання, турист обирає певний маршрут транзиту і місце прибуття. Перелік місць відпочинку, які протягом багатьох років обирають туристи, дає можливість визначити основні центри локалізації рекреантів, а маршрути їх переміщення – напрям туристичних потоків.

Показником туристичних потоків є кількість прибуттів і тривалість перебування. Під кількістю прибуттів (прибуваючих) розуміють кількість зареєстрованих туристів, що прибули в ту чи іншу країну (або вибули з неї) за певний період часу – зазвичай, за календарний рік.

Всесвітньою туристичною організацією на основі виокремлених туристичних макрорегіонів і субрегіонів визначено основні напрями міжнародних туристичних потоків у масштабах світу. У розвинутих туристичних регіонах знаходяться центри формування туристичних потоків. Найбільш розвинутими туристичними регіонами

світу є Європа та Північна Америка, найменш розвинутим – Антарктида, що зумовлено віддаленістю від густонаселених регіонів, особливостями кліматичних умов, тривалістю та вартістю подорожі (затрати часу на переїзд) тощо. На частку Європи та Північної Америки припадає 4/5 усіх надходжень від іноземного туризму та 2/3 платежів.

Динаміка міжнародного туризму по регіонах світу показує, що при збільшенні туристичних потоків у Європі та Північній і Центральній Америці за останні роки швидше розвиваються молоді туристичні регіони – Азіатський та Африканський. За останні десятиріччя найбільш динамічним виявився Азіатсько-Тихоокеанський регіон, в якому темпи приросту кількості прибуттів у 9 разів випереджали середньосвітові.

Африканський континент і Близький Схід, відвідуваність яких швидко зростає при низьких абсолютних значеннях показника прибуттів, чинять слабкий вплив на світову динаміку туризму.

4.2. Закономірності й тенденції розвитку туристичних регіонів

У розрізі туристичних потоків світу простежуються певні закономірності. Головні туристичні потоки зазвичай направляються із розвинутих країн світу. Це пояснюється відносно високим середнім життєвим рівнем населення в цих країнах, розвинутою туристичною інфраструктурою, високою насиченістю транспортними засобами, прагненням населення відпочити вдалині від промислових центрів. Помітна тенденція інтенсифікації туристичних потоків між країнами з подібними мовами. У Великобританії, наприклад, 60% доходів від туризму становлять надходження від гостей з англomовних країн. Така тенденція, хоч і меншою мірою, притаманна Франції і Бельгії, Австрії та Німеччині.

У міжконтинентальних туристичних зв'язках переважають потоки туристів між Північною Америкою та Європою, хоча в їх межах внутріконтинентальні туристичні потоки переважають над міжконтинентальними. Для Європи та Північної Америки характерна сезонна концентрація туристів у трьох приморських зонах – Середземноморській, Чорноморській і Карибській. Переміщення жителів північних країн на відпочинок у південні приморські акваторії зумовлює меридіональний характер туристичних потоків у Європі, меншою мірою – у Північній Америці.

Виїзний туристський потік відноситься до категорії міжнародних туристських витрат, а в'їзний – до надходжень від міжнародного туризму. Витрати відвідувача країни визначаються вартістю товарів і послуг, що були отримані для задоволення потреб (від послуг з переміщення, розміщення та харчування до туристичних товарів і сувенірів). 1998 року міжнародні туристські витрати (без транспортних перевезень) склали 400 млрд американських доларів. Більша їх частина припадає на Європу, яка генерує понад половину всіх туристських потоків у світі. Європейці витрачають на подорожі стільки, скільки туристи всіх регіонів світу разом узяті. На другому місці знаходиться Америка. Останнім часом до неї наближається Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Основні витрати на міжнародний туризм, за даними ВТО, припадають на населення індустріально розвинутих країн (США, Німеччина, Великобританія, Японія). Крім них, значну роль у формуванні

міжнародних туристичних витрат відіграють інші члени «великої сімки» – Франція, Італія, Канада.

У більшості туристів викликають цікавість мистецтво та побут аборигенів. Найбільша кількість туристів відвідує Австралію в місяці, коли у Європі та Північній Америці відбувається спад туристичної активності. Це, по-перше, дозволяє згладити сезонні коливання в міжнародному туризмі в загалом, а по-друге, відкриває перед регіоном широкі можливості подальшого розвитку міжнародного туризму.

Взагалі надходження від міжнародного туризму концентруються в групі розвинених країн Північної Америки (США, Канада) і Західної Європи (Франція, Великобританія, Німеччина), середзем-номорських (Італія, Іспанія) та альпійських (Австрія, Швейцарія) країнах. Список найприбутковіших туристичних країн очолюють США. Друге місце посідає Франція, далі – Італія, Іспанія. На сьомому місці – Китай.

Основним видом транспорту, який використовується для перевезення туристів, є авіаційний, на другому місці – автомобільний транспорт. Залізничний транспорт у цьому регіоні практично не використовується.

Упродовж ХХІ століття територіальна структура міжнародного туризму буде надалі змінюватися при збереженні колишніх тенденцій розвитку, а саме: Європа буде утримувати домінуючі (хоча й послаблені) позиції (717 млн прибуттів); Азіатсько-Тихоокеанський субрегіон вийде на друге місце (438 млн прибуттів). Північна й Центральна Америка переміститься на сходинку нижче та буде замикати трійку лідерів (284 млн прибуттів).

Для оцінки інтенсивності туристичних обмінів кількість прибуттів розраховується на 100 чоловік населення у вигляді відносної величини. За даними ВТО, на 100 чоловік у середньому припадає 10 поїздок. В окремих регіонах значення цього показника значно відрізняється від середньосвітового. Так, у Центральній Африці, Південній Азії (1995 р.) реєструвалось 0,5 прибуттів на 100 чоловік, а в Карибському басейні й Океанії – близько 40. Найвища активність відмічається в Європі – тут кількість прибуттів із розрахунку на 100 чоловік перевищує середньосвітовий рівень. Максимальне значення показник прибуттів має у Південній і Західній Європі – більш ніж 60 прибуттів на 100 чоловік; показник поїздок за кордон у Північній та Західній Європі – понад 70 виїздів на 100 чоловік.

У другій половині 90-х років у групу країн зі значними витратами на міжнародний туризм входили Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія), деякі західноєвропейські країни (Австрія, Швейцарія, країни Бенілюксу), нові індустріальні країни Латинської Америки (Бразилія, Аргентина, Венесуела), а з країн Азії – Китай, Сингапур, Малайзія.

Частка країн Центральної та Східної Європи в загальному обсязі міжнародних туристських витрат поки що невелика. Австралія й Океанія займає незначні позиції на світовому туристичному ринку. Цей регіон знаходиться далеко від туристичних ринків, а також від транзитних повітряних і морських ліній, проте за показником витрат на одну поїздку за кордон Австралія є лідером (внаслідок віддаленості регіону від основних центрів туризму). Однак останнім часом у цьому регіоні спостерігається швидкий розвиток рекреаційної діяльності. За останнє десятиліття

потік туристів збільшився більш ніж у два рази. З кожним роком туристична індустрія перетворюється на дедалі більш прибуткову діяльність. На Таїті рекреаційно-туристична галузь зайняла друге місце після експорту кокосового горіха щодо надходження іноземної валюти. На Гавайських островах у цій галузі зайнято понад третину працездатного населення, і вона є більш прибутковою, ніж експорт цукрової тростини або бананів.

Отже, найбільш розвиненими туристичними регіонами світу є Європа та Північна Америка. У цих регіонах знаходяться центри формування туристичних потоків. Динаміка міжнародного туризму показує швидкий розвиток молодих туристичних регіонів – Азіатсько-Тихоокеанського, Близькосхідного та Африканського.

4.3. Міжнародний туристичний ринок

Індустрія туризму є однією із найважливіших у світі. Сьогодні її частка в загальному обсязі світового валового продукту складає мінімум 6%, а крім того, галузь забезпечує роботою близько 127 млн чоловік на планеті (кожного п'ятнадцятого). Щороку кількість туристів, які виїжджають за кордон, безупинно зростає (2003 р. – 690,9 млн, 2004 р. – 763,0 млн чол.), що також впливає на рівень доходів міжнародного туристичного ринку (2003 р. – 524 млрд, 2004 р. – 622 млрд дол.), без урахування прибутку від міжнародних перевезень. Прогнози щодо подальшого прогресивного розвитку туристичної галузі оптимістичні, незважаючи на здійснення деякими країнами контролю за міжнародними переїздами громадян.

Найбільше любителів міжнародного туризму серед європейців, північноамериканців та японців – і все завдяки низьким цінам, регулярним рейсам повітряного транспорту, значній кількості жителів і порівняно високому рівню життя. Поряд із цим, зростає прагнення населення цих країн до підвищення якості відпочинку. До числа лідерів-постачальників туристів станом на 2003 р. увійшли Німеччина, США, Англія, Японія, Франція та Італія. Нещодавно сьоме місце посів Китай. З цієї країни щорічно виїжджають за кордон близько 20 млн китайців (переважно в сусідні країни). Щодо частки туристів із країн Східної Європи, то вона міжнародному русі незначна і в основному зорієнтована на сусідні країни. Однак, у порівнянні з минулими роками (1980–1990 рр.) ця частка значно зросла, що пояснюється здобуттям суверенності багатьма країнами (Україна, Білорусія, Латвія та ін.), зростанням рівня життя населення, вступом деяких країн до ЄС.

До списку лідерів, які залишають (витрачають) найбільше грошей за кордоном, входять туристи Австралії, Таїланду, Сінгапуру. Багато витрачають і американці, проте слід відзначити, що до 2003 р. більшість населення США фактично не мала паспортів. Тому вони надавали перевагу відпочинку в межах своєї чи в сусідніх країни, де не вимагали документів. Крім того, значна за протяжністю, площею, біорізноманіттям і т. п., Північна Америка повністю задовольняє туристів і стимулює відпочивати на батьківщині.

Питання міжнародних поїздок на відпочинок для населення Європи тривіальне. Найбільш схильне до таких поїздок населення північних країн – наприклад, скандинави. Це зумовлено тривалістю зимового періоду і, відповідно, дефіцитом теплих сонячних днів. Ситуація відрізняється у країнах півдня – наприклад, італійці

не люблять новизни (половина з них може щорічно повертатися на одне й те ж місце відпочинку впродовж багатьох років), і міжнародний туризм підтримує тільки $\frac{1}{4}$ населення Італії.

Вибір міжнародних поїздок зумовлюється рядом факторів: вартістю поїздки, доходом клієнта тощо. Вартість надаваних послуг, безперечно, знижується у місцях, які характеризуються значним попитом та високим рівнем заповненості рекреаційних об'єктів клієнтами (вартість дороги та проживання ділиться на кількість туристів, що зробили замовлення), тож виникає пряма залежність між вартістю, ціною та попитом. Тому кількість клієнтів впливає на ціноутворення в туристичній сфері.

4.4. Сегментація туристичного ринку

На сегментацію туристичного ринку впливають чотири групи змінних величин: географічна, демографічна, психологічна та естетична.

Географічна група визначається місцем проживання клієнта. Це може бути континент (Євразія, Африка, Австралія та Океанія тощо), країна (Великобританія, Франція, Україна, Японія) або регіон (Скандинавія, Причорномор'я тощо). Таке розмежування має сенс тільки в тому випадку, коли на тій чи іншій території у населення виникла потреба у споживанні туристичної продукції. Очевидно, що вибір вказаного туристичного місця буде залежати від відстані, умов і вартості проїзду. Наприклад, європейцям вигідніше відпочивати на Середземномор'ї, американцям – на Карибах, австралійцям – в Океанії (Тихоокеанські острови – Фіджі, Балі). Такий вибір визначається, перш за все, тривалістю поїздки, вартістю путівки, комфортністю кліматичних умов території відпочинку.

Демографічна група включає такі характеристики, як вік, стать, сімейний стан, рівень доходу, рід занять, освіта, етнічне походження. Крім того, велике значення має зміна в демографічній структурі суспільства: зменшення та старіння населення, збільшення кількості одиноких людей тощо. Диференціація за родом занять – один із найпоширеніших способів класифікації покупців, оскільки професія є одним із показників реального доходу клієнта, що визначає соціальний статус відпочивальника.

Психологічна група допомагає визначити, як відображаються на поведінці клієнта його бажання та стиль життя. На покупця значний вплив має безпосереднє оточення, а також авторитетні особи, яким ми прагнемо подібатися.

Естетична група дозволяє сегментувати ринок залежно від використання продукту. Вплив на клієнта визначається через частоту, обсяг, способи покупок та якість того чи іншого продукту. Наприклад, подорож до високогірного озера може мотивуватися різними причинами: дехто хоче усамітнитися і споглядати красу природи, яка знімає втому, стрес, захоплює художників, фотографів; хтось любить походи, ще хтось бажає зустрітися і поспілкуватися з однодумцями і т. д.

Іншим важливим критерієм сегментації ринку, на який слід звернути увагу, є поділ світу за рівнем економічного розвитку. Вирізняють три групи держав:

- розвинуті (перший світ);
- держави, що розвиваються (третій світ);

– інші (другий світ). У цю групу входять колишні соціалістичні країни разом із Китаєм, Монголією та В'єтнамом.

4.5. Виробництво туристичного продукту

Будь-яке сучасне виробництво потребує одночасно наявності певних факторів, засобів і технологій, які забезпечують початок виробничого процесу та створення конкурентноспроможного продукту, що користується попитом на ринку товарів і послуг:

Фактори виробництва – певні визначені ресурси (природні, капітал, трудові), наявність яких дозволяє організувати процес виробництва і створити всі необхідні для нього умови. Виробництво туристичного продукту можливе тільки при наявності трьох основних факторів – туристичних ресурсів, капіталу та трудових ресурсів. До туристичних ресурсів можна віднести практично будь-який об'єкт, комплекс об'єктів, образ чи ідею, які спроможні викликати туристичну зацікавленість, тобто свідоме прагнення індивіда до безпосереднього знайомства, за яке останній готовий пожертвувати певною кількістю матеріальних благ (грошей) і своїм вільним часом.

Засоби виробництва туристичного продукту – це предмети матеріального або нематеріального світу, організації, об'єднання або інформація, які дозволяють ефективно здійснювати виробництво туристичного продукту. До складу засобів виробництва туристичного продукту можна віднести три основні складові – інфраструктуру, супраструктуру туристичної індустрії та інформаційне поле.

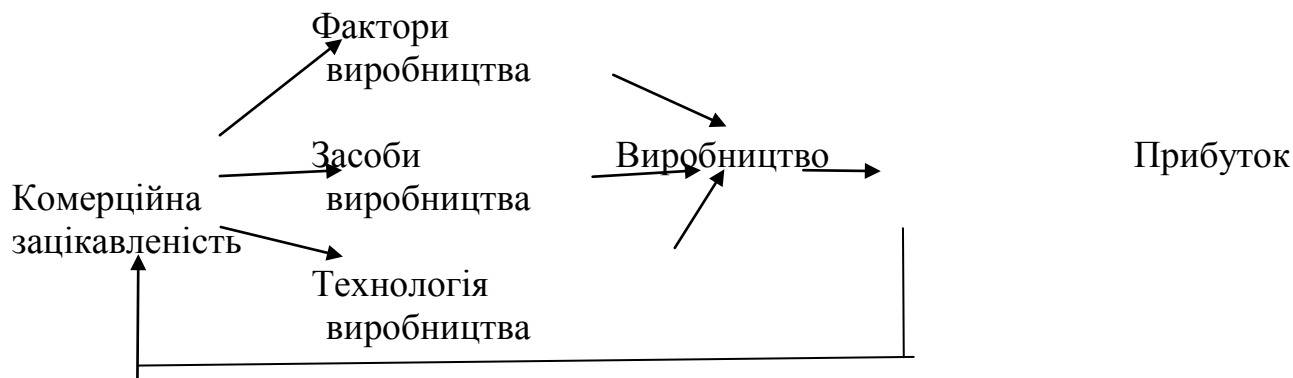

Рис. 2. Виробничий процес створення продукту

Інфраструктура туризму – це складова частина економічної системи, яка забезпечує нормальну й ефективну діяльність туристичної індустрії та безпосередньо використовується в процесі виробництва, просування та продажу туристичного продукту й залежить від стану розвитку туризму в регіоні.

Елементами інфраструктури туризму виступають: матеріальна база спеціалізованих суб'єктів господарювання (туристичних операторів, агентів, виробництво товарів туристичного вжитку, екскурсійні бюро); системи державних органів, які сприяють створенню правової бази, контролю та регулюванню туризму в регіоні (відповідні державні підприємства, організації, заклади); система некомерційних і комерційних організацій, підприємств і закладів, які функціонують

з метою підтримки й розвитку туризму в регіоні (туристичні біржі, виставки, ярмарки і т. д.).

Супраструктура туризму – це частина економічної системи, яка також забезпечує ефективне функціонування туристичної індустрії, виробництво якісного і привабливого туристичного продукту, але призначена для задоволення потреб як туристів, так і інших споживачів на ринку, і тому опосередковано залежить від стану розвитку туризму в регіоні.

Елементами супраструктури туризму виступають: матеріально-технічна база ряду суб'єктів (готелі, транспортні компанії, житлово-комунальний комплекс, заклади громадського харчування і т. д.); державні структури або організації (зв'язок, дороги тощо); зарубіжні державні заклади, консульства (консульські служби та ін.).

Інформаційне поле як засіб виробництва туристичного продукту являє собою сукупність засобів і способів передачі туристичної або ділової інформації на відстані. Умовно туристичну інформацію можна класифікувати на вхідну, яка представляє інтерес самого виробника туристичного продукту (дані про прибуття туристів, маркетингові дослідження споживачів туристичного ринку та ін.), і вихідну, яка відображає інтереси виробництва турпродукту (дані про туристичні ресурси та конкурентні переваги туристичного продукту, реклама тощо).

Технології виробництва туристичного продукту являють собою сукупність знань, досвіду й методик, систематизованих, алгоритмізованих, придатних для використання в процесі виробництва туристичного продукту. Залежно від авторства, технології можуть бути власними (авторськими, фірмовими) або запозиченими. Також вони можуть бути стандартними та креативними. Максимально ефективні технології виробництва туристичного продукту повинні бути: адекватними щодо специфіки місцевого туристичного бізнесу, потреб партнерів і вимог потенційних клієнтів; гнучкими відносно змін ринкової кон'юнктури; відповідними до виробництва та виробничих факторів.

Таким чином, виробництво туристичного продукту – процес створення на основі факторів виробництва (туристичних ресурсів, капіталу і трудових ресурсів) і засобів виробництва (інфраструктури, супраструктури, інформаційного поля) за допомогою технологій готового до споживання потенційними туристами комплексу туристичних послуг.

4.6. Попит туристичного ринку

Попит на туристичному ринку визначається двома групами факторів. По-перше, це ті фактори, які не можна передбачити або спрогнозувати, проте вони підтверджують значний вплив на ринкові тенденції (зазвичай починають діяти раптово). Друга група факторів – це культурні, соціальні і технологічні зрушення, які відбуваються в суспільстві, більшість із яких можна передбачити і, відповідно, адаптувати свій туристичний продукт до нових вимог та очікувань.

До першої категорії необхідно віднести економічні та політичні умови, кліматичні зміни і природні або техногенні катастрофи. Безумовно, найбільшу загрозу для міжнародного туризму в другій половині ХХ ст. становили воєнні конфлікти, які мали місце в різних регіонах планети. У 80-х роках мільйони

туристів щорічно їхали в колишню Югославію, але в 90-х, із початком війни, цей туристичний ринок було практично ліквідовано. Через війну у В'єтнамі та її наслідки протягом 60–70-х рр. Південно-Східна Азія не мала особливого попиту у туристів. Численні близькосхідні конфлікти відштовхнули значну частину подорожуючих. Громадянські війни і сутички на етнічному підґрунті тривалий час перешкоджали нормальному розвитку туризму в багатьох країнах Африки, Азії. Наприклад, фактором, що сповільнює розвиток глобального туристичного ринку, є війна в Іраку (2003 р.), а також подальша дестабілізація ситуації в країні, пов'язана з окупацією.

Із останніх подій, що негативно вплинули на розвиток глобального туризму, можна виділити загрозу тероризму – уявну або вигадану: мається на меті як небажання європейців відвідувати мусульманські країни, так і страх перед поїздками в міста, які стали жертвами терористичних актів ісламських екстремалів.

Не менш серйозною проблемою для міжнародного туризму є загроза поширення на планетарному рівні небезпечних захворювань. Наприклад, країни Азії у 2003 р., країни Європи 2009 р. пережили спалахи епідемії пневмонії, в Африці і Азії з'явилися нові, сильніші і стійкіші до вакцини віруси малярії, в Англії – коров'ячий сказ, у Китаї і В'єтнамі – пташиний грип і т.д.

Кліматичні зміни є однією з причин стихійних явищ, які завдають значної шкоди інфраструктурі туристичної галузі й самим відпочивальникам, – наприклад, цунамі на Далекому Сході й ураган над Новим Орлеаном та узбережжям Мексиканської затоки у 2005 р.

Значний вплив на туристичний ринок має і збільшення кількості активних людей похилого віку, які мають достатньо коштів, люблять новизну й подорожі. Це близько третини заможних людей у віці від 50 років. За прогнозами, у 2020 р. кількість туристів похилого віку, які щорічно відправлятимуться в подорож, збільшиться на 5 мільйонів.

Сьогодні спостерігається тенденція до захоплення туристичного ринку шляхом зниження цін і надання дешевих послуг, проте у таких випадках якість продукту не завжди відповідає очікуванням клієнта. Тому зараз політика відповідності цін і якості зазнає змін, хоча значні знижки залишаються важливим елементом туристичної діяльності. Слід також зазначити, що значна кількість людей віддає перевагу самообслуговуванню (економія коштів), через що збільшилася популярність оренди окремих квартир, вілл і апартаментів. По можливості відпочивальники намагаються придбати вторинне житло. Однак не слід забувати про популярність подорожей за системою «все включено». Крім того, досить швидко розширюється ринок короткотермінових подорожей (до трьох ночівель), які зазвичай є доповненням до головного відпочинку. Завдяки зростанню доходів населення та постійному зниженню тарифів на повітряні перевезення продовжується збільшення пропозицій на далекі подорожі.

4.7. Роль туризму в розвитку економіки

Рекреаційна діяльність визнана сьогодні пріоритетним напрямом розвитку господарства як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, оскільки рекреація належить до найбільш високорентабельних галузей. Для її економічної

ефективності необхідно враховувати велику кількість складових: забезпечення надходжень до бюджету різних рівнів, вплив на розвиток національного господарства й окремих його складових, створення нових робочих місць, збереження здоров'я та задоволення соціальних потреб населення і т. ін. Однак головним критерієм ефективності використання рекреаційних ресурсів можна вважати зростання продуктивності праці внаслідок покращення загального самопочуття відпочиваючих.

Міжнародний туризм впливає на економіку через відповідні базові зони – регіони, країни, тобто місця призначення або територію, що приймає. Багато з них потрапляють у залежність від потоку туристів, які приносять левову частку прибутку. Значною мірою це стосується країн, що розвиваються, економіка яких практично повністю базується на туризмі.

На даний час індустрія туризму є однією з форм міжнародної торгівлі послугами, що динамічно розвиваються. За останні 20 років середньорічні темпи зростання кількості прибулих іноземних туристів у світі склали 5,1%, валютних надходжень – 14%. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, у 2000 році у світі було зареєстровано 776 млн прибулих туристів, надходження від міжнародного туризму склали 572 млрд доларів (без урахування надходжень від міжнародного транспорту). Згідно з дослідженням, яке проводиться щорічно, тільки у Луврі – одному з найбільших художніх музеїв світу – в 2011 році побувало близько 8,9 мільйона осіб. Це майже на 5% більше ніж за рік до цього (за даними газети Art Newspaper). У цілому обсяги валютних надходжень у світі від туризму за період з 1950 по 2000 рік виросли в 144 рази.

Всесвітня організація з туризму виокремила країни, що є переважно постачальниками туристів (США, Бельгія, Данія, Німеччина, Голландія, Нова Зеландія, Швеція, Канада, Англія), і ті країни, що є переважно приймаючою стороною (Австралія, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Мексика, Туреччина, Португалія, Франція, Швейцарія).

Регіони, з яких приїжджають туристи, називають генеруючими. Подорожуючі привозять із собою гроші й витрачають їх на місці відпочинку, в результаті чого генеруючі країни зазнають збитків, а приймаючі отримують прибутки. Переміщення туристів між генеруючими та приймаючими зонами позначаються на чотирьох основних сферах: надходженнях капіталу, зайнятості населення, платіжному балансі, залученні інвестицій на розвиток приймаючих країн.

Джерелом надходжень є заробітна плата, рента й дохід. Орієнтовний рівень доходу світового туристичного ринку складає 622 млрд дол (524 млрд у 2003 р.), і це без урахування прибутку від міжнародних перевезень. Найбільше прихильників міжнародного туризму серед європейців, північноамериканців і японців. У країнах із найбільшим рівнем доходу на душу населення і ціни найвищі – це Швеція, Данія, Японія. Найбільший дохід держава отримує від відвідувачів розвинутих країн із численним населенням. Завдяки високому рівню життя населення невеликі країни, де живе багато заможних людей (Швейцарія, Люксембург), починають відігравати ключову роль у міжнародному туризмі.

Частка індустрії туризму і подорожей у загальному обсязі світового валового продукту складала у 2003 р. 6%, а у 2006 – 8,3%. Вона забезпечує робочими

місцями 127 млн чоловік на планеті (тобто кожного п'ятнадцятого). Наприклад, на Карибах 25% усіх робочих місць пов'язані із цією галуззю. Десять держав, які стали членами Євросоюзу у 2004 році, завдяки розвитку туризму отримали близько 3 млн нових робочих місць, більшість із яких припадає на Польщу та Угорщину. Перш за все, це туристичні агентства, туроператори та інші посередники, які продають послуги туристам як у генеруючі, так і в приймаючі країни. Транспортним компаніям також потрібний значний штат, який обслуговує туристів. Найбільша кількість робочих місць забезпечується на курортах (від менеджера до офіціантки), але така зайнятість має тимчасовий або сезонний характер.

На міжнародному рівні туризм може значною мірою впливати на платіжний баланс певної країни. Приймаюча країна імпортує грошову одиницю, коли турист ввозить її з-за кордону з метою придбання товарів і послуг за місцем відпочинку. Генеруюча країна експортує валюту, коли турист вивозить її в приймаючу країну і там же витрачає на придбання товарів і послуг за місцем відпочинку. Платіжний баланс індустрії туризму є частиною невидимих статей платіжного балансу країни. При правильній політиці кожна держава прагне мати додатне сальдо, що пов'язане із перевищенням кількості в'їздів над кількістю виїздів туристів та/або із розвитком внутрішнього (безвиїзного) туризму. Такі країни, як Іспанія та Італія, характеризуються додатним сальдо (прибутки від туристичної галузі значно перевищують витрати капіталу, що зумовлено значною популярністю місцевих курортів серед місцевих і приїжджих відпочивальників). Країни, що розвиваються, вирішують цю проблему через обмеження виїзду за кордон або вивозу валюти. Країни з дефіцитом балансу у сфері туризму (Німеччина, Японія) здатні компенсувати його промисловим експортом (вивозячи свої товари). Станом на 2004 р. кількість подорожей за кордон у всьому світі досягнула 763 млн мандрівок (у 2003 р. цей показник склав лише 691 млн).

Одним із ключових критеріїв, який дозволяє визначити рівень успішності туристичної галузі в окремо взятому регіоні, є рівень інвестицій. Однак інвестори не хочуть ризикувати, поки не переконаються в популярності курорту, а туристи, у свою чергу, не поїдуть на курорт, поки там не з'явиться якісна інфраструктура. Коли ж успіх є очевидним, то з'являється інтерес до подальшого інвестування. Одним із негативних моментів є нерівномірний розвиток туризму й економіки цього регіону в цілому.

Отже, рекреаційна діяльність, незважаючи на вплив економічної і політичної ситуацій різних масштабів, має тенденцію до розвитку, зокрема через надходження капіталу туристичних компаній на іноземні ринки. Конкуренція серед регіонів у сфері залучення туристів, якості товарів і виробництва послуг у туризмі невинно зростає.

4.8. Тестові завдання до тем розділу 4 «Ринок рекреаційної індустрії»

1. Центри формування туристичних потоків знаходяться у:

- а) Північній і Центральній Америці;
- в) Європі та Північній Америці;
- б) Північній Америці й Азії;
- г) Європі та Північній Африці.

2. Під кількістю прибуттів (прибуваючих) розуміють:

- а) кількість зареєстрованих туристів, що прибули в ту чи іншу країну (або вибули з неї) за певний період часу – зазвичай, календарний рік;
- б) кількість туристів, що прибули в ту чи іншу країну (або вибули з неї) за певний період часу – зазвичай, календарний рік;
- в) кількість туристів, що прибули в ту чи іншу країну за сезон;
- г) кількість зареєстрованих туристів, що вибули з тої чи іншої країни за певний період часу – зазвичай, календарний рік.

3. Витрати відвідувача країни визначаються:

- а) вартістю товарів і послуг, що були отримані для задоволення потреб;
- б) вартістю товарів і послуг, що були отримані з метою переміщення;
- в) вартістю товарів і послуг, що були отримані з метою розміщення;
- г) вартістю товарів і послуг, що були отримані для забезпечення харчування.

4. Інтенсивність туристичних обмінів визначається:

- а) вибором місць відпочинку рекреантами;
- б) кількістю прибуттів у розрахунку на 100 чоловік населення у вигляді відносної величини;
- в) кількістю туристів, що проявляють цікавість до мистецтва та побуту аборигенів;
- г) кількістю прибуттів і тривалістю перебування.

5. Показником туристичних потоків є:

- а) вибір місць відпочинку рекреантами;
- б) кількість прибуттів у розрахунку на 100 чоловік населення у вигляді відносної величини;
- в) кількість туристів, що проявляють цікавість до мистецтва та побуту аборигенів;
- г) кількість прибуттів і тривалість перебування.

6. На сегментацію туристичного ринку впливають такі групи змінних величин:

- а) географічні;
- б) демографічні;
- в) психологічні й естетичні;
- г) усі вищезазначені.

7. Географічну величину визначає:

- а) місце проживання клієнта;
- б) рівень доходу, рід занять;
- в) вік, стать, сімейний стан;
- г) освіта, етнічне походження.

8. Демографічна величина включає:

- а) місце проживання клієнта;
- б) рівень доходу, рід занять;
- в) вік, стать, сімейний стан;
- г) освіта, етнічне походження.

9. Попит на туристичному ринку визначається:

- а) факторами, які не можна передбачити або спрогнозувати;
- б) факторами, які відбуваються в суспільстві і більшість з яких можна передбачити та, відповідно, адаптувати свій туристичний продукт до нових вимог і очікувань (культурні, соціальні й технологічні зрушення та ін.);
- в) воєнними конфліктами;
- г) збільшенням кількості активних людей похилого віку.

Питання для самоконтролю

1. Джерела надходжень для туристичної галузі.
2. Платіжний баланс туристичної галузі.
3. Зайнятість в індустрії туризму.
4. Фактори, що сповільнюють розвиток глобального туристичного ринку.
5. Ринок короткотермінових подорожей.
6. Сегментація туристичного ринку.
7. Основні напрями туристичних потоків.
8. Значення міжнародного туризму для економіки країни.
9. Центри формування туристичних потоків.
10. Закономірності розвитку міжнародного туризму.
11. Тенденції розвитку рекреаційних субрегіонів.

4.9. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафанова Л., Агафанова О. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання. / Л. Агафанова, О. Агафанова – К.: Знання, 2002. – 234 с.
2. Балабанов И. Экономика туризма: учеб. пособ. / И. Балабанов, А. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 1999. – 300 с.
3. Квартальнов В. Иностранный туризм. / В. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 342 с.
4. Мацкевич Н. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туристичного руху / Н. Мацкевич // Педагогіка. Психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2006. – №7. – С. 68 –70.
5. Немоляева М. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. / М. Немоляева, Л. Хадорков – М.: Международные отношения, 1985. – 240 с.
6. Панирян Г. Международные экономические отношения: экономика туризма. / Г. Панирян – М.: Финансы и статистика, 2000. – 267 с.
7. Пузаков Е. Международный туристический бизнес. / Е. Пузаков, Честикова В. – М.: Экспертное бюро, 1997. – 540 с.
8. Холловой Дж. К. Туристический бизнес. / Холловой Дж.К., Тейлор Н.; пер. с 7-го англ. изд. – К.: Знання, 2007. – С. 743 –752. – ISBN 966-346-299-X (рос.), ISBN 978-0-273-70161-3 (англ.).

РОЗДІЛ 5

РЕКРЕАЦІЯ ТА ДОВКІЛЛЯ

5.1. Екологія і рекреація

Одна із дуже важливих постійних проблем і дослідних тем у рекреаційній географії пов'язана з екологією найбільш популярних рекреаційних районів. Ситуація склалася так, що невеликі мікро-регіони приймають значну кількість клієнтів. Туристи залишаються в них на певний час і ведуть дуже активний спосіб життя, що впливає на екологічний стан території. Крім того, як правило, ці території унікальні в природному відношенні. Проте така ситуація досить часто двозначна. З одного боку, відбувається зміна природних ландшафтів відповідно до стандартів рекреаційного сервісу; з іншого – природні та історико-культурні об'єкти охороняються від рекреантів. При зменшенні потоку туристів район стає неефективним з точки зору його основної функції, інвестиції в нього не дають віддачі і в результаті країна зазнає економічних збитків. Проте діяльність значної кількості відпочивальників негативно впливає на екологію і тим самим підриває основи існування самої рекреаційної сфери в даному регіоні.

Розвиток рекреації в певному регіоні – це тільки один зі шляхів освоєння території, тобто перетворення природи. При цьому рекреаційний регіон завжди сприймається в ширшому контексті, ніж промисловість і сільське господарство. Інтенсивне освоєння території відбувається через її різке перетворення, що впливає на екологічний стан довкілля – це природний результат освоєння, який певною мірою стосується й рекреації. Коли рекреаційне освоєння території досягає високого рівня і регіон стабільно відвідує значна кількість туристів, збільшується загроза рекреаційної екологічної кризи. Рекреація у розвинутій формі знищує сама себе. Межею, за якою починається деградація рекреаційної території внаслідок її власного розвитку, є певний рівень освоєності території. Рекреаційні регіони, досягнувши високого рівня освоєності, стають поліфункціональними. У такому випадку вони втрачають свою первинну спеціалізацію, що спонукає до пошуку інших місць для її розвитку та освоєння нових територій.

При оцінюванні екологічного стану території доцільно враховувати весь спектр причин, що призводять до порушення її стійкості, тобто виникнення екологічної кризи. Для запобігання деградації довкілля слід дотримуватися вимог щодо викиду забруднюючих речовин (зокрема неподалік від рекреаційних територій) відповідно до міжнародних норм.

Неабияку увагу туристів ХХІ ст. через малу освоєність і первозданність недоторканих природних ресурсів привертають найвіддаленіші куточки нашої планети. Сьогодні навіть Антарктида стала об'єктом масового туризму. Круїзні лайнери (місткістю 600 чол.) досягають Скотт Бейс і Льодовика Шеклтона. Тут навіть є готель на 100 чол. (чилійський). У 1991 р. Антарктиду відвідало 4 800 осіб, у 2001 р. – 15 325, у 2006 р. – 26 000 осіб. Туристи катаються на аеросанях, спостерігають за пінгвінами, відвідують Південний полюс. Допитливі туристи відвідують деякі колонії пінгвінів по кілька разів на день та підгодовують тварин, що негативно впливає на їх поведінку та розмноження, а також сприяє появі захворювань, притаманних домашній птиці. З метою запобігти такому впливу на

довкілля антарктичні туроператори розробили норми для мінімізації впливу відвідувачів: обмежили кількість пасажирів, які можуть одночасно зійти на берег (до 100 чол.); збільшили дистанції наближення до пінгвінів. Крім того, льодовики досить крихкі, і коли вони знаходяться у легкодоступних місцях, то їх поверхню можна пошкодити (льодовик Колумбія-Айзфілд у національному парку «Банфф», Канада). Політика регулювання напливу туристів в екологічно нестійких регіонах також здійснюється на Галапагоських островах, Коста-Ріці, Белзі. Наприклад, Галапагоські острови у 1974 р. відвідало 12 000 осіб, у 80-х – 40 000, а у 2004 – 100 000 туристів.

Сьогодні рекреанта цікавлять не лише кількісні, а й якісні показники території, передусім їх екологічний стан, оскільки він суттєво впливає на розвиток рекреаційної діяльності. Наприклад, часті стихійні явища, забруднення води і повітря, поширення інфекційних хвороб, наявність отруйних комах тощо, різко знижує кількість відвідувачів. Тому вимоги до якості довкілля, стану природних умов у рекреації набагато вищі, ніж в усіх інших сферах господарської діяльності. Якщо в цілому кількісною характеристикою природних умов для життя людей є рівень гранично допустимих концентрацій певних шкідливих елементів у довкіллі, у рекреації ця норма реально набагато нижча. Зокрема це стосується більшості літніх видів рекреації, пов'язаних з використанням акваторій, де особливу увагу потрібно приділяти забезпеченню належної якості води. Гігієнічні норми регламентують якість води в зонах рекреації з урахуванням органолептичних, хімічних і бактеріологічних показників. Зокрема нормами передбачена відсутність на поверхні води плаваючих плівок, плям мінеральних масел і накопичень інших домішок; також вода не повинна мати присмаків та запахів, а водяний стовпчик заввишки 10 см повинен зберігати прозорість. Крім того, у воді повинен зберігатися нормативно визначений рівень концентрації водневих іонів, розчиненого кисню, біохімічного споживання кисню, токсичних хімічних речовин та бактеріального забруднення. Директивою Європейської економічної ради встановлена тільки межа забруднення води кишковими паличками в зоні пляжу – 5 000 мікробних клітин в одному кубічному дециметрі. Особливо небезпечно для здоров'я відпочивальників бактеріальне забруднення води на ділянці пляжу. Так, вивчення інфекційних захворювань, пов'язаних з мікробним насінням води на морських пляжах, показало, що при купанні діти протягом дня можуть поглинати близько 120 мл води, з якою в організм потрапляє до декількох десятків ентеропатогенних бактерій сальмонели.

Якість рекреаційного використання водних об'єктів значною мірою залежить від впливу антропогенних чинників, серед яких, перш за все, забруднення водних об'єктів неочищеними і недостатньо очищеними стічними водами із промислових та сільськогосподарських підприємств. Залежно від розміщення водної поверхні, співвідношення придатних і непридатних для масового рекреаційного освоєння прибережних акваторій і берегових зон відрізняється для різних типів водних об'єктів (озер, річок, водосховищ, морів, океанів) і становить у середньому 40–70% від загальної протяжності берегової лінії. У зоні великих міських агломерацій це співвідношення менше і становить, як правило, 10–20%.

У переважній більшості наукових і проектних робіт, присвячених перспективному розвитку рекреації, основну увагу зазвичай приділяють відповідності природних умов і ресурсів до прогностичного рекреаційного попиту. Очевидно, враховуючи масштаби сучасних використовуваних для рекреації територій, не меншу увагу слід приділити й тому, як рекреаційна діяльність у цілому та її різні види впливають на природне середовище. Для водної рекреації врахування цього положення набуває принципового значення. Якщо одні автори вважають, що зони відпочинку є тільки фактором ризику щодо забруднення водних об'єктів, то інші відносять рекреацію до групи основних антропогенних факторів, які негативно впливають на санітарний стан водойм. Пряма дія – це безпосереднє забруднення води в результаті надходження мікрофлори з тіла людини, витоків нафтопродуктів і вихлопних викидів від суднових моторів, внесення корму для риби тощо. Побічний вплив – погіршення якості природних вод унаслідок кількісних і якісних змін поверхневого й підземного стоку з територій рекреаційного водокористування. Слід зауважити, що ступінь негативної дії масового відпочинку населення на довкілля значною мірою залежить від культури природокористування. Особливо негативно впливає на природні компоненти водойм масовий неорганізований відпочинок. Це зумовлено:

- масштабною розвинутою неорганізованою відпочинку. Так, за наявними оцінками, потік коротко-часто відпочиваючих у 10 разів перевищує чисельність тривало відпочиваючих;
- значною концентрацією рекреантів на обмежених мальовничих ділянках узбережжя із надзвичайною перевантаженістю природних комплексів;
- підвищеною епідемічною небезпекою для рекреантів через відсутність медичного обслуговування та умов для організації водопостачання, харчування, дотримання правил особистої гігієни, збору та знешкодження відходів;
- безконтрольним і некерованим використанням екваторіально-територіальних комплексів для різних видів відпочинку з більш вираженим забрудненням і порушенням прибережного ландшафту порівняно із зонами організованої рекреації;
- підвищеною небезпекою забруднення водойм у місцях неорганізованого відпочинку патогенною мікрофлорою та яйцями гельмінтів.

Крім того, при купанні з тіла людини змивається значна кількість різних мікробів – стафілококів, стрептококів, сарцин, кишкових паличок та інших бактерій. За даними бактеріологічних досліджень, протягом десятихвилинного купання людина приносить у воду понад три мільярди сапрофітних бактерій і від 100 тис. до 20 млн кишкових паличок. Дослідження, проведені на ряді водойм, показують, що в зонах пляжів бактерій у воді в 10 – 100 разів більше, ніж на інших ділянках акваторій. Крім мікробного забруднення, кожна людина приносить у водойму в середньому 75 міліграмів фосфору й до 700 міліграмів азоту, які є найважливішими біогенними елементами і невеликі концентрації яких визначають основні умови масового розвитку синьо-зелених водоростей, «цвітіння води» (при швидкості водних течій менше 0,2 м/с і температурі вище +17°C).

У зонах інтенсивного рекреаційного використання відбуваються зміни ґрунтово-рослинного покриву через ущільнення ґрунту з подальшим погіршенням його структури, зменшенням водо- та повітропроникності й корисної життєдіяльності

грунтових мікро-організмів, що зазвичай призводить до погіршення мікробіологічної активності ґрунту у 2-3 рази, а відповідно, і до порушення процесів його самоочищення.

5.2. Вплив рекреації на навколишнє середовище

Виокремлюють два типи забруднення території рекреантами: хімічне та фізичне. Хімічне забруднення проявляється опосередковано, через використання транспортних засобів при здійсненні перевезень туристів. Зокрема, забруднюють атмосферу оксиди азоту та вуглекислий газ (600 млн т) – 3,5% усіх парникових газів в результаті здійснення перевезень рекреантів (зокрема повітряним шляхом). За даними Міжнародної комісії зі зміни клімату, повітряні перевезення відповідають за 9% глобального потепління, а у 2050 р., тільки над Англією авіація викине дві третини усіх викидів парникових газів. Різке збільшення кількості недорогих перельотів на коротку дистанцію значно збільшує відсоток забруднення, оскільки одна п'ята пального згорає при злеті й посадці.

Інші види туристичного транспорту також забруднюють навколишнє середовище. Сьогодні 300 пасажирських кораблів здійснюють довкола світні подорожі. Щорічно вони перевозять понад 10 млн туристів. Американська організація «Охорона океану» підрахувала, що, крім спалювання палива, кожний корабель викидає понад 7 тонн сміття, що негативно впливає на підводну фауну.

Одним із поширених видів рекреації є відпочинок із використанням моторних суден. Від одного судна за навігацію у воду надходить до 10 кілограмів нафтопродуктів важких фракцій і значна кількість канцерогенних речовин. Кількість забруднюючих речовин, які надходять у воду від суден у результаті так званого підводного вихлопу, не постійна і залежить від потужності мотора, типу всмоктуючого і вихлопного пристрою, обертів двигуна і, звичайно, від його технічного стану. Небезпеку становлять канцерогенні викиди суднових моторів – перш за все, бензопірену. Експериментально встановлено, що за одну годину роботи моторів різних типів у воду надходить до 600 мікрограмів бензопірену, а за навігаційний період – близько 80 міліграмів. Дослідження на ділянці водойми, де розміщена база малолітражного флоту на 1500 суден, показують приблизно у 10 разів більший вміст бензопірену в донних відкладах, ніж на контрольній ділянці акваторії, віддалені від бази. У пробах води відмічено збільшення концентрації бензопірену в 4,5 рази.

Особливо негативно впливають на прибережний ландшафт автомобілі та мотоцикли. У місцях відпочинку з використанням мото-транспорту значно погіршуються деякі властивості ґрунту: збільшується більш ніж на 10% його щільність, приблизно на 80% зменшується здатність до інфільтрації та на 16% – вологість. Використання автотранспорту в берегових зонах також призводить до забруднення повітря, ґрунтів і води нафтопродуктами, свинцем і канцерогенними речовинами.

Автомобілі, морський і повітряний транспорт значно підвищують рівень шуму, зокрема в зонах відпочинку. Основні заходи на попередження цієї ситуації – введення в експлуатацію літаків із 85% зниженням шуму, зокрема у нічний період,

обмеження кількості гідравлічних і водних мотоциклів на курортах, зокрема в Середземномор'ї.

Венеція щорічно приймає до 7 млн туристів. Багато з них користуються водним транспортом. Прогулянка на гондолі – дорога, але популярна екскурсія. Та, на жаль, місто поступово тоне, а його пішохідні доріжки часто затоплюються водою. Громадський транспорт, що курсує каналами, в основному моторизований, а викликані ним хвилі призводять до руйнування фундаментів старовинних споруд. Італійський уряд надав венеціанській владі право лімітувати кількість моторного транспорту, вводити обмеження швидкості й знімати з туристичних катерів збір, а також встановлювати «голубі зони», у які можуть заходити тільки гондоли та веслові човни.

Популярність спортивних всюдиходів також завдає шкоди екології довкілля. Цей спорт особливо популярний серед американських туристів, і деяким ділянкам незайманої природи загрожує реальною небезпекою. Роликові ковзани, на яких катаються по траві, і 4-колісні гоночні машини (найпоширеніші в Європі) також небезпечні для довкілля, оскільки призводять до винищення наземної фауни та флори. Альпам невинуватної шкоди завдає спортивний зимовий туризм, зокрема збільшення кількості підйомників, будівництво шале, вирубка лісів, ерозія ґрунту, велика кількість транспорту, кислотні дощі, велике скупчення туристів (у 60-х роках пропускна спроможність 41 000 гірськолижних трас становила 1,5 млн гірськолижників у годину).

Фізичне забруднення довкілля (сміття) становить основну загрозу для розвитку туризму. Зокрема найбільшого впливу зазнають прибережні курорти, де забруднення пляжів і вод не тільки помітне візуально, але й може загрожувати життю самих відпочивальників. Ще одна форма візуального забруднення – це графіті (написи) на будинках. Графіті стало поширеною проблемою західного світу. Туристи оскверняють стародавні пам'ятки, розпилюючи на них фарбу з балончиків, видряпуючи чи висікаючи написи.

5.3. Рекреаційне навантаження

Безупинне залучення все більшого числа рекреантів у цикли рекреаційних занять зумовлює постійне розширення територій, так чи інакше охоплених рекреаційною діяльністю. Ще більш швидкими темпами розвивається процес інтенсифікації використання території, що веде до підвищення рівня впливу рекреантів на рекреаційні об'єкти, зокрема природні. У цьому випадку виникає потреба оптимізації рекреаційних навантажень на рекреаційні об'єкти з метою запобігання їхній деградації та збереження комфортних умов рекреаційної діяльності. Суть цієї проблеми зводиться до обґрунтування екологічного навантаження на природні об'єкти (без перевищення межі здатності системи до самозбереження й самовідновлення) шляхом встановлення норм рекреаційного впливу на них. Наприклад, норма пляжної території на одного рекреанта повинна становити 5–15 м². У той же час на багатолюдних курортах на одного відпочивальника найчастіше припадає менше 1 м².

Проте різні об'єкти істотно різняться за показниками стійкості до рекреаційних навантажень. Під стійкістю розуміють здатність протидіяти рекреаційним

навантаженням до межі, за якою об'єкт втрачає здатність до самовідновлення. Навантаження, що викликають незворотні дії в системі, називаються критичними.

Стихийне рекреаційне освоєння може призвести до повної втрати окремими елементами ПТК або комплексу в цілому його лікувальних чи інших, цінних із точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву **рекреаційної дигресії**. Н. Казанська виділяє 5 стадій дигресії рекреаційних територій на основі таких критеріїв, як кількісна і якісна зміна фіто- та педосфер, зокрема: незмінні, малозмінені, помірно змінені, сильно змінені та деградовані. Запобігання деградації можливе за рахунок відповідного облаштування території, створення нових туристичних закладів або центрів, перерозподілу туристичних потоків тощо.

Подолання суперечності між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони найбільш цінних природно-територіальних комплексів (ПТК) вимагає, перш за все, наукового обґрунтування поняття рекреаційної ємності ПТК. Рекреаційна ємність території – показник, що виражається кількістю рекреантів, які протягом певного періоду можуть перебувати на певній території, не спричиняючи її дигресії. У науковій літературі розрізняють максимальну, оптимальну та прогнозовану природну рекреаційну ємність. Максимальна рекреаційна ємність – це добуток припустимого рекреаційного навантаження та площі рекреаційної території.

В. Ханбекова пропонує визначати рекреаційну ємність як суму припустимих навантажень окремих рекреаційних зон. За В. Стафійчуком (2006), рекреаційна ємність Карпат дозволяє щороку приймати 8–9,5 млн туристів і передбачає їх тривале перебування, у т. ч. оздоровлення й лікування – 2,2 млн, а також 12 млн екскурсантів вихідного дня. Рекреаційні можливості Карпатського рекреаційного району реалізуються далеко не повністю: вони дозволяють оздоровити в 6–7 разів більше рекреантів порівняно з сьогодишньою їх кількістю; санаторно-курортний потенціал регіону використується на неповних 10%. Разова ємність рекреаційних ландшафтів району складає 1434,7 тис. чол., а розвіданих запасів самих лише лікувальних мінеральних вод вистачає для оздоровлення 7 млн чол. При максимальній річній місткості здравниць Криму 1,6 млн чол. сюди щороку приїздить близько 1,5 млн чол., що за сучасного рівня розвитку матеріально-технічної бази вже може розглядатися як загрозливий фактор.

Однак найбільша проблема масового відпочинку – перевантаження на психологічному та фізичному рівнях. Фізичний рівень визначається можливістю території поглинути туристів: наявні парковки, пляжі, гірськолижні траси тощо, можуть умістити тільки певну кількість приїжджих за певний відрізок часу. За В. Мацолою, економічно припустимі показники рекреаційних навантажень на низовинні території – 80–120 чол./км² влітку та 16–48 взимку; горбисті території, височини – відповідно 100–150 і 30–50 чол./км²; гірські території – 120–200 і 50–100 чол./км².

Під час масового проходження туристами певної території відбуваються зміни у мікрорельєфі й рослинному та тваринному світі. Наприклад, у США багато піщаних дюн зруйновано пляжними кабріолетами; в Англії на дюнах винищені цілі ділянки трави унаслідок проведення мотоциклетних ралі; в Австралії пошкоджені коралові рифи в результаті дайвінгу (відламування на сувеніри), опускання якорів лодок; в

Арїзонї масове вирїзання кактусів впливає на екологїю пустелї. Навїть окремі архїтектурнї спорудження потребують проведення цїленаправлених заходів їз забезпечення та зменшення доступу до них. Наприклад, галереї Уффїцї й Академїї витончених шедеврїв, де зберїгається статуя Давида роботи Мїкеланджело, у Флоренцї стали настїльки численними, що мїсцева влада тимчасово закрила їх. Мїнїмалїзацїю щоденного доступу туристїв до давно загубленого мїста їнкїв Мачу-Пїкчу (Перу) ввела органїзацїя ЮНЕСКО з метою збереження як довкїлля, так ї самої пам'ятки. Акрополь в Афїнах частково закритий для туристїв з метою запобїгання зносу й пошкодженню пїдлоги старовинних споруд, а дерев'яна пїдлога ї сходова будинку у Стратфорді-на-Ейвонї, у якому народився Шекспїр, пошкодженї туристами. Ще один пошкоджений внаслїдок власної популярностї туристичний об'єкт – Тадж-Махал в Індїї. З метою його збереження уряд країни неодноразово пїднїмав плату за вхїд.

Психологїчний рївень мїсцевостї – та мїра перенавантаження, яку турист погоджується терпїти до того, як мїсцевїсть починає втрачати свою привабливїсть (природнї умови, мїсцевий контингент).

Проведення в межах даної територїї будь-яких рекреацїйних занятї їз певною кїлькїстю людей без шкоди для їхнього психїчного здоров'я забезпечує їх психофїзїологїчний комфорт. Він визначається не лише тривалїстю перебування в данїй мїсцевостї рекреантїв, їх органїзованїстю, благоустроєм територїї тощо, а й можливїстю одночасного забезпечити основнї гїгїєнїчнї потреби. Так, наприклад, для спокїйного вїдпочинку гїгїєнїсти рекомендують забезпечити площу 500–800 м² лїсопарку на одну людину; для активного – 100–130 м²/чол., для купання в морї – 100–200 чол./га. Важливе значення має ї так званий показник гостинностї – припустиме спїввїдношення кїлькостї туристїв ї постїйних мешканцїв, при якому зберїгається атмосфера гостинностї. Оптимальним є спїввїдношення 1:3.

Отже, рекреацїйне навантаження – це агрегатний показник безпосереднього впливу рекреантїв ї функцїонування рекреацїйного господарства на природно-територїальнї комплекси. Воно визначається кїлькїстю рекреантїв, що вїдвїдали певну дїлянку ТРС за одиницю часу. Розрїзняють критичне (викликає незворотнї змїни у природно-територїальному комплексї) та припустиме (визначається максимальною кїлькїстю рекреантїв, перебування яких не призводить до деградацїї ПТК) навантаження. Якїсна оцїнка рекреацїйного навантаження має таку градацїю: низьке, середнє та високе.

5.4. Охорона природи на рекреацїйних територїях

Історично взаємовїдносини суспїльства ї природи розвивались у мїру накопичення знань ї досвїду вїд пасивної охорони природних об'єктїв до рацїонального природокористування, яке включає охо-рону й вїдновлення природних ресурсїв та їншї заходи. Природнї рекреацїйнї ресурси є незамїнною умовою ї матерїальною базою розвитку рекреацїйного природокористування, а їх охорона вїд забруднення та руйнування – найважливїшим завданням суспїльства. Охорона природи важлива не тїльки в економїчному планї, але ї як засїб захисту здоров'я людини. Ступїнь задоволення рекреацїйних потреб залежить вїд якостї навколишнього середовища в тому чи їншому рїгонї.

Основні екологічні цілі рекреаційного природокористування включають:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної;
- забезпечення функціонування та збереження екосистем рекреаційного комплексу, підтримання сталого гідрологічного режиму, оптимальної лісистості, сприятливого існування курортних, заповідних територій і регулювання антропогенних навантажень, які не будуть перевищувати гранично допустимі, з метою відновлення природних рекреаційних ресурсів;
- збереження максимальної різноманітності екосистем. Це одна з важливих умов стійкості біотопів у межах природних рекреаційних комплексів.

Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційно-туристичної галузі у збереженні навколишнього середовища. Рекреаційні вимоги до стану довкілля повністю збігаються з екологічними потребами кожної людини. Разом із тим, масовий і неконтрольований розвиток рекреації і туризму останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів і супутньої інфраструктури; безпосередній вплив на довкілля рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); тех-нологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів. Шлях до розв'язання цього комплексу проблем лежить через розробку адекватної концепції рекреаційного природокористування. Отже, рекреаційне природоко-ристування – це раціональне використання природних багатств для задоволення рекреаційних потреб людини.

Рекреаційне природокористування виконує такі функції: соціаль-на (задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізич-ного й духовного здоров'я суспільства); економічна (відновлення робочої сили; розширення сфери застосування праці та прискорений розвиток соціальної та виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування); природоохоронна (попередження деградації природних рекреаційних комплексів внаслідок антропогенної діяльності).

5.5. Тестові завдання до тем розділу 5 «Рекреація та довкілля»

1. Норми для мінімалізації впливу відвідувачів на довкілля:

- а) обмежена кількість клієнтів; в) споглядання на відстані;
- б) обмежений транспорт; г) усі вищезазначені.

2. Екологічно нестійкі регіони:

- а) Галапагоські острови; б) Белз; в) Коста-Ріка; г) інші.

3. Фізичне забруднення – це:

- а) сміття, графіті на будинках; в) кислотні дощі;
- б) споруди; г) викиди газів.

4. Психологічний рівень місцевості – це:

- а) міра перевантаження, яку турист згідний терпіти до того, як місцевість починає втрачати свою привабливість (природні умови, місцевий контингент);
- б) здатність території переносити фізичне навантаження;
- в) візуальне забруднення туристами затишних місць для відпочинку;
- г) межа впливу відвідувачів на рекреаційну територію.

5. Фізичне навантаження туриста на територію визначається:

- а) забезпеченістю і зменшенням доступу до архітектурних споруд;
- б) утратою пейзажності ландшафту;
- в) привабливістю місцевого контингенту;
- г) платою за вхід.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть вплив транспортних засобів на екологію.
2. Назвіть приклади фізичного забруднення довкілля.
3. Вкажіть основні екологічні цілі рекреаційного природокористування.
4. Зазначте суть фізичного рівня навантаження на рекреаційну територію.
5. Охарактеризуйте психологічний рівень навантаження.
6. Зазначте негативний вплив масового неорганізованого відпочинку на природні компоненти водойм.

5.6. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брайон А., Гордецкий А. Словарь-справочник./А. Брайон, А. Гордецкий – К.: Надра, 1994. – 668 с.
2. Веденик Ю. Динамика территориальных рекреационных систем. Природные аспекты рекреационного использования леса./ Ю. Веденик – М.: Наука, 1987. – 166 с.
3. Дахно І. Країни світу: енциклопедичний довідник./І. Дахно, С. Тимофіїв – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
4. Нефедова В. Рекреационное использование территории и охрана лесов. /[В. Нефедова, Е. Смирнова, В. Чижова и др.]. – М.: Лесная пром-сть, 1980. – 184 с.
5. Николаенко Д. Рекреационная география: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. /Д. Николаенко – М.: ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
6. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха /под. ред. В. Чижова – М.: Лесная промышленность, 1977. – 48 с.
7. Хорошев О. Страны мира: справочник-путеводитель. – Серия «Страны и народы мира». – /О. Хорошев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 256 с.
8. Холловей Дж.К. Туристический бизнес. / Дж. К. Холловей, Н. Тейлор: пер. с 7-го англ. изд. – К.: Знання, 2007. – С. 743 –752.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафанова Л. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання / Л.Агафанова, О.Агафанова – К.: Знання, 2002. – 234 с.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм: учеб. пособ. / А. Ю. Александрова. – М.: Аспект пресс, 2001. – 463 с.
3. Балабанов И. Экономика туризма: учеб. пособ. / И. Балабанов, А. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 1999. – 300 с.
4. Безуглий В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. Безуглий – К.: Академія, 2005. – 704 с.
5. Безуглий В. Регіональна економіка та соціальна географія світу: посібник. / В. Безуглий, С. Козинець – К.: Академія, 2003. – 688 с.
6. Бейдик О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. / О. Бейдик – К.: КНУ, 2002. – 234 с.
7. Бейдик О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. / О. Бейдик – К.: Палітра, 1997. – 234 с.
8. Брайон А. Словарь-справочник. / А. Брайон, А. Гордецкий – К.: Надра, 1994. – 668 с.
9. Веденик Ю. Динамика территориальных рекреационных систем. Природные аспекты рекреационного использования леса. / Ю. Веденик – М.: Наука, 1987. – 166 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В'ячеслав Тимофійович Бусел. – К.: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с. – ISBN 966-569-013-2.
11. Г. де Блій. Географія: світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Міллер: пер. з англ.; передм. та розділ «Україна» О. Шаблій – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
12. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / [М. П. Булгаков, В. К. Гаврик, В. В. Глушкота ін.; за ред. О. М. Маринич. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989 – 1993. – Т.3. – П–Я. – 480 с. – ISBN 5-88500-020-4.
13. Данильчук В. Методология оценки рекреационных территорий. / В. Данильчук – Донецк, 2003. – 321 с.
14. Дахно І. Країни світу: енциклопедичний довідник. / Дахно І., Тимофіїв С. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
15. Квартальнов В. Иностранный туризм. / В. Квартальнов – М.: Финансы и статистика, 1999. – 342 с.
16. Луцишин. Економіка і організація міжнародного туризму: навч. посіб. / Н. П. Луцишин, П. В. Луцишин – Луцьк: Вежа, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2003. – 230с.
17. Любіцева О. Рекреаційна географія і розвиток туризму / О. Любіцева //Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: Міжнародна науково-практична конференція, КНУКІМ, 4–6 червня 2004 р. – К., 2004. – С. 56–61.
18. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. – / М. П. Сальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с. – ISBN 978-966-364-834-7.

19. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. /П. О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с. – ISBN 978-966-346-510-4.
20. Мацкевич Н. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туристичного руху / Н. Мацкевич //Педагогіка. Психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2006. – №7. – С.68 –70.
21. Мокляк А. В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків). : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02/А. В. Мокляк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 17 с.
22. Немоляева М. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. / М. Немоляева, Л. Хадорков – М.: Международные отношения, 1985. – 240 с.
23. Нефедова В. Рекреационное использование территории и охрана лесов. /[В. Нефедова, Е. Смирнова, В. Чиждова и др.]. – М.: Лесная промышленность, 1980. – 184 с.
24. Николаенко Д. Рекреационная география: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Дмитрий Васильевич Николаенко. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с. – ISBN 5-891-00683-5.
25. Панирян Г. Международные экономические отношения: экономика туризма. / Г. Панирян – М.: Финансы и статистика, 2000. – 267 с.
26. Пузаков Е., Честикова В. Международный туристический бизнес. / Е. Пузаков, В. Частикова. – М.: Экспертное бюро – М., 1997. – 540 с.
27. Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов: Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. / Дж. К. Райт: пер. с англ. – М.: Наука, 1988. – 365 с.
28. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха /под. ред. В. Чиждова – М.: Лесная промышленность, 1977. – 48 с.
29. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навчальний посібник / [І. М. Школи, Т. М. Ореховська, О. П. Корольчук та ін.]; за ред. І. Школи. – Чернівці: Книги ХХІ, 2007. – 292 с. – ISBN 978-966-8653-92-6.
30. Рутинський М. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці: Книги ХХІ, 2008. – 440 с. – ISBN 978-966-214-24-7.
31. Сапожникова Е. Страноведение: теория и методика туристического изучения стран: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Е. Н. Сапожникова. – М.: Изд. Центр Академия, 2004. – 240 с. – ISBN 5-7695-1482-5.
32. Смаль І. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять / І. Смаль, В. Смаль //Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: Міжнародна науково-практична конференція. – К.: КНУКІМ, 4–6 червня 2004 р. – К., 2004. – С. 105–114.
33. Соціально-економічна географія світу: загальна частина /за ред. С. Кузика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – С. 56–99.
34. Стафійчук В. Рекреалогія: навч. посіб. /В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с. – ISBN 966-542-286-3.
35. Сударева Н. С. Оздоровчий напрям у професійній підготовці майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму. / Н. С. Сударева // Педагогіка,

психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, ХДАДМ (XXIII), 2006. – №4. – С. 179 –181.

36. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: підручн. для студ. географ. спеціальн. вищ. навч. закладів / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с. – ISBN 978-966-190-104-8.

37. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібн. /Наталія Володимирівна Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с. – ISBN 966-364-362-5.

38. Холлоуей Дж. К. Туристичекий бізнес. /Холлоуей Дж.К., Тейлор Н.; пер. с 7-го англ. изд. – К.: Знання, 2007. – С. 743 –752. – ISBN 966-346-299-X (рос.), ISBN 978-0-273-70161-3 (англ.).

39. Хорошев О. Страны мира:/справочник-путеводитель. – Серия «Страны и народы мира». – /О. Хорошев. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 256 с.

40. Царик Л. Природні рекреаційні ресурси. Методи оцінки і аналізу: підручник-посібник. / Л. Царик, Г. Чернюк – Тернопіль, 2001. – 231 с.

41. Swarbrooke J. The Development and Management of Visitor Attractions. / J. Swarbrooke – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1995.- pp. 1–3.

ДОДАТКИ

РЕКРЕАЦІЙНА ОЦІНКА КЛІМАТУ У МЕЖАХ ГАЛИЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Клімат є одним з провідних ресурсів, що зумовлює просторову організацію відпочинку. Проте рекреаційна оцінка клімату є однією із теоретико-методологічною проблем рекреалогії. За В.І.Стафійчуком (2006), його оцінка повинна проводитись на основі медико-біологічного підходу, враховуючи сприятливість впливу на організм рекреанта. П.Царфіс встановив, що оцінку клімату для розвитку рекреації слід проводити на основі виокремлених класів комфортності, яких налічував вісім. Найбільш сприятливими вчені визначають умови теплового комфорту, тобто у межах +17-+20°C. П.Масляк (2008) визначив, що найсприятливіші умови для рекреації – тепле літо і не дуже холодна зима зі стійким сніговим покривом, а також жарке тривале літо і нетривала зима без стійкого снігового покриву. І.Кондор провів фізіологічно-кліматичну типізацію погод холодної та теплої пір року у залежності від швидкості вітру, температури повітря при певній теплоізоляції одягу та вивчив взаємозв'язок між температурою шкіри людини, її фізіологічним станом і типом погоди. Розробкою критеріїв взаємозв'язку метеоумов й самопочуттям людини, зокрема виявленням впливу на стан людини добових змін атмосферного тиску, коливань температури тощо займалися В.Богуцький, І.Григор'єв, В.Русанов та інші вчені.

При оцінці кліматичних умов території Галицького національного природного парку (ГНПП) було взято до уваги їх комфортність до відпочиваючого, а саме: систему ефективних температур повітря, відносну вологість, інтенсивність і кількість опадів, швидкість вітру тощо. Першочергово оцінку кліматичних ресурсів визначає температура повітря. Аналізуючи середньорічні та середньодобові температурні показники, визначено, що найсприятливішим у межах ГНПП є теплий комфортний період, який визначає можливості розвитку більшості видів рекреаційної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Рекреаційна оцінка температурних показників повітря у межах ГНПП

Бали	Теплий період, t (°C)	Холодний період, t (°C)	Кількість днів, всього	Стан комфортності
5	+ 17 - +23	-5-10	100	дуже комфортний
4	+23 - +28	0-5	100	комфортний
3	+12-+17	-10-15	80	мало комфортний
2	+7+12; > +28	-15-25	50	не комфортний
1	0- +7	< -25	36	не придатний

Територія ГНПП розміщена у зоні ультрафіолетового комфорту, тобто УФВ надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період з травня по жовтень. Тривалість сонячного сяйва, тобто світлового часу, на протязі якого можливе проведення різних видів рекреаційної діяльності триває 2500 год/рік.

Річна амплітуда атмосферного тиску визначається пануванням західного переносу повітряних мас і залежить від пір року. На території ГНПП 130–135 днів на рік панують циклони, що несприятливо впливають на окремі види рекреації через зміну тиску, температури, вологості повітря і т.і. Такі зміни визначають дискомфортні умови для території. Вітровий режим впливає через зміну повітряного режиму на організм людини. Умови для розвитку рекреації такі: штиль – 5 балів (46 днів), слабодинамічний (< 1 м/с) – 4 балів (131 днів); середньо- (1–4 м/с) – 3 бали (156 днів); сильнодинамічний (> 4 м/с) – 2 бали (27 днів); при швидкості вітру 7 м/с не рекомендується проведення рекреації – 1 бал (до 5 днів).

Циркуляція атмосфери визначає кількість та інтенсивність випадання опадів. Аналізуючи кількість, період випадання і вид опадів у межах парку встановлено, що для розвитку рекреації найбільш придатний літній мало дощовий період (табл. 2). Зима, на відміну від літа, характеризується дещо гіршими показниками, зокрема: недостатня висота снігового покриву (1–50 мм) впродовж 1,5 місяця обмежує розвиток зимових видів відпочинку.

Таблиця 2

Рекреаційна оцінка атмосферних опадів у межах ГНПП

Бали	Теплий період, мм	Період, днів	Висота снігового покриву, мм	Тривалість снігового покриву, днів	Стан комфортності
5	без опадів	160	10–50	8	дуже комфортний
4	0–10	62	1–10	43	комфортний
3	10–25	26	>50	–	мало комфортний
2	25–50	6	місцями	4	не комфортний
1	> 50	–	відсутній	56	не придатний

При характеристиці кліматичних показників береться до уваги також відносна вологість повітря. Нормальні показники відносної вологості повітря – 40–60 % оцінюються у 5 балів, при значеннях 30–40, 60–70 % – 4 бали, 70–80, 20–30 % – 3 бали, 80–90, 10–20 % – 2 бали, 90–100, 0–10 % – 1 бал. На території ГНПП переважають показники відносної вологості, яка оцінюється у 5 і 4 бали. Протягом року найбільша вологість повітря (у середньому, близько 65 %) приурочена до осінньо-зимового періоду (вересень – березень). Підвищена вологість спостерігається вночі (близько 70–80 %), а вдень – до 40 %. Влітку, в окремі дні вологість знижується менше 30 %: впродовж 2007 р. зафіксовано 6

випадків (табл. 3). При різних показниках вологості повітря відзначається мінливість температурних показників: при збільшенні вологості температурні показники знижуються і навпаки.

Таблиця 3

Число днів з вологістю повітря менше 30 % станом на 2007–08 рр.

Пункт	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Галич	–	–	–	1	2	1	1	1	–	–	–	–

Під час відпочинкового періоду співвідношення метеопоказників інколи може виходити за межі комфорту, що негативно впливає на рекреанта. Наприклад, катастрофічно дощовий липень, в якому спостерігалось 16 днів з опадами, за які випало 324,7 мм (2007). Така значна кількість опадів зумовила різке підняття рівня води у ріках, і, відповідно, появи катастрофічного паводку. Аномально сухе і жарке літо 2008 р., коли температура повітря сягала +3°C і вище.

Клімат впливає як позитивно, так і негативно на організм людини. Позитивний вплив використовується для рекреаційної діяльності, зокрема для кліматолікування. Слід також зазначити, що при зміні кліматичних умов організм людини зазнає значних адаптивних навантажень, яких в цілому потрібно уникати і при організації відпочинку обов'язково враховувати і вибирати сезон, коли рівень адаптаційного навантаження організму буде найменшим (зміна температури на 6°C, тиску на 5 мб на добу).

Отже, кліматичні рекреаційні ресурси у межах території ГНПН є сприятливі для різних форм відпочинку, зокрема у теплий період. Починаючи з травня в межах парку складаються комфортні умови для організації відпочинку на повітрі (прийняття сонячних ванн, тривалі прогулянки тощо). У цілому, територія парку володіє усіма умовами для перетворення її у спортивно-оздоровчий та відпочинковий рекреаційний комплекс.

Рекреаційна оцінка рельєфу території Галицького національного природного парку

Оцінка рекреаційних ресурсів, як зазначає В. Преображенський, є складним і не до кінця вивченим процесом. Ця складність обумовлена багатьма факторами, серед яких відсутність чітко розроблених методик, рівень забезпеченістю інформацією про якість і кількість рекреаційних ресурсів, «невидимість» ефекту використання ресурсів, суб'єктивність оцінок тощо. Однак, з огляду на значну різноманітність морфогенетичних типів рельєфу, зокрема, на межі Передкарпаття та Поділля, проблематика оцінки рельєфу для рекреаційних цілей досить актуальна. Аналіз згаданої проблеми, її практична значимість і водночас відсутність чітко розроблених методик із застосуванням на регіональному та локальному рівнях, зумовили вибір теми і завдання статті. Рекреаційна оцінка і аналіз рельєфу неможливі без проведення комплексу спеціалізованих польових обстежень, аналізу картографічного матеріалу, з використанням методів бальної оцінки, експертного, порівняльно-географічного, моделювання тощо. Власне такий підхід є основою визначення придатності рельєфу території дослідження для різних видів рекреаційної діяльності, зокрема у межах Галицького району. Детальне вивчення геоморфології території Галицького району з метою використання її у рекреаційних цілях і присвячена ця стаття. Об'єктом дослідження є рельєф території Галицького парку з метою проведення рекреаційної оцінки.

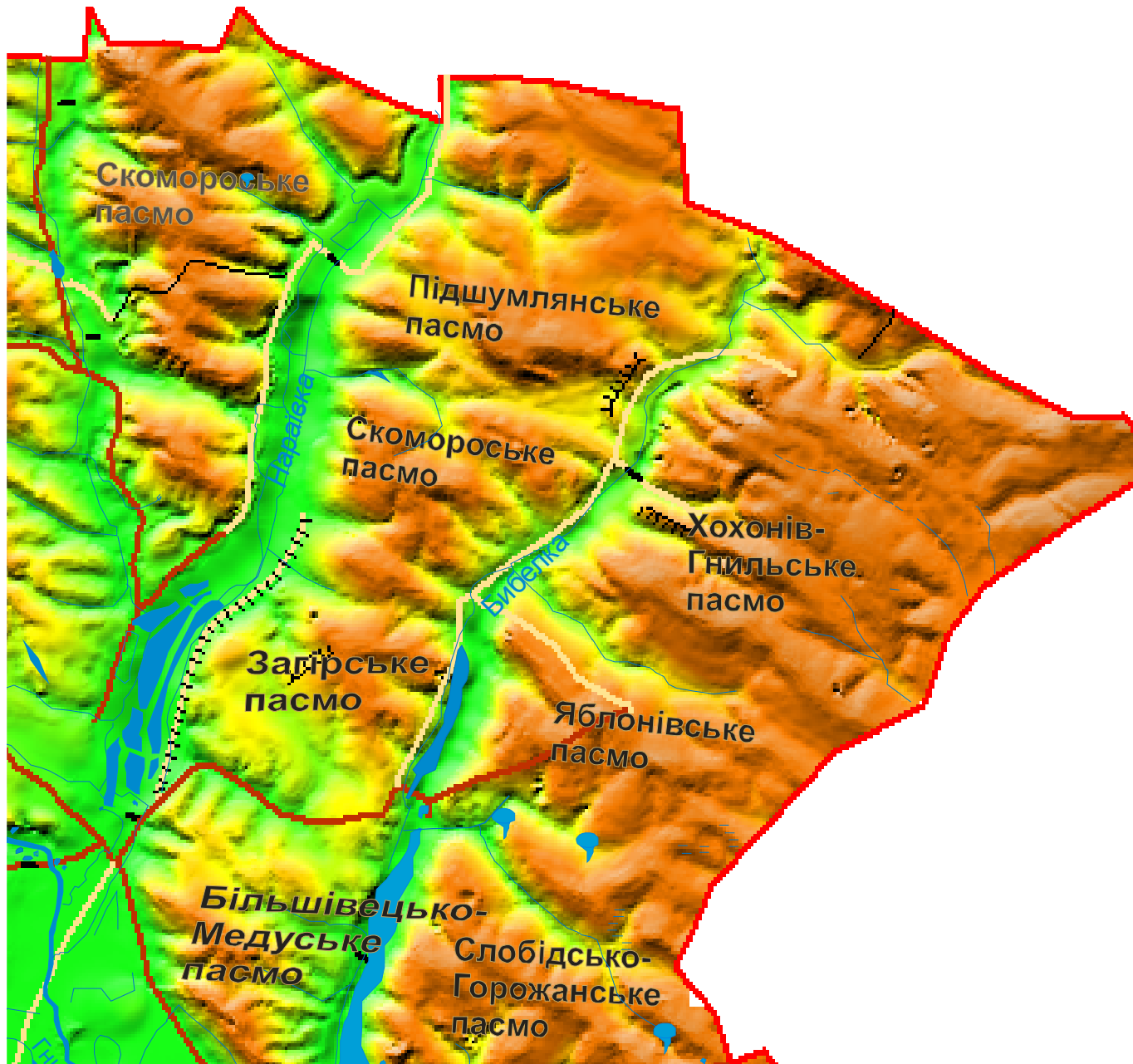
Методика проведення рекреаційної оцінки рельєфу запропонована у працях Н. Карпенко, П. Горішного, Ю. Зінька (2005), а також С. Генсирюка, М. Нижник, Р.Возняка (1987), Тищенко П. (1988), Тішкова Х. (1984), Симонова Ю, Кружали В. (1989), Кравчука Я. (1991), Карпенко Н. (1996, 2002). Оцінка рельєфу, з метою визначення загальної і функціональної придатності рельєфу окремо або в комплексі з іншими характеристиками природного середовища, на аналізі морфометричних показників, для потреб рекреації подана у роботах Елисеєва (1993), Анисимова В., Заседатєлева Ю. (1993). Історія досліджень рельєфу

Галицького регіону свідчить, що дослідники, головню, звертали увагу на науково пізнавальну цінність та унікальність певних форм рельєфу (карстових, серій терас Дністра та численні геологічні відслонення кайнозой-, мезозойських порід).

Геоморфологічна характеристика території першочергова для оцінки перспектив розвитку у ній рекреації, перш за все через те, що характеристики рельєфу безпосередньо визначають особливості клімату, рослинного і тваринного світів та ін. Зокрема, екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості, визначає різні аспекти рекреаційного використання території (пляжного, гірськолижного, екстремального, зеленого тощо). Рекреаційні властивості передгірських та рівнинних територій з урахуванням таких показників як: абсолютна та відносна висоти, крутизна та експозиція схилів, доступність, оглядовість, розчленованість території, наявність і різноманітність мезо- та мікроформ рельєфу, відкритість горизонту, безумовно, визначають придатність території для рекреаційної діяльності.

Територія Галицького району, згідно із геоморфологічною регіоналізацією, знаходиться у межах двох областей: Волино-Подільської височини та Прикарпаття (П.Цись, 1962). Природною межею між двома фізико-географічними областями є ріка Дністер. Для Подільської частини характерне чергування пасм, переважно південних експозицій і широких асиметричних долин лівих допливів Дністра – річок Гнила Липа, Нараївка, Бибелка північно-західного напрямку, які ще розділені пасмами зорієнтованих з північного заходу на південний схід (рис. 1). Абсолютні висоти цього району коливаються в межах 240-385 м. Для Передкарпатської частини характерні глибоко врізані, у північно-східному напрямку, майже паралельні долини правих допливів Дністра, що чергуються з широкими вирівняними межиріччями. Межиріччя Лімниці-Лукви, Лукви-Бистриці з абсолютними відмітками 360 м мають помітний загальний нахил у бік ріки Дністер. Максимальні підвищення спостерігаються у південно-західній – 365 м (урочище Глиняний ліс біля с. Височанка). Мінімальні абсолютні висоти простежуються вздовж русел Дністра та його допливів (220 м). Великі та широкі перші надзаплавні тераси та високі заплави рік слугують для розвитку пляжного

відпочинку. Найбільш придатні береги Лімниці та Дністра, складені гравійно-галечниковим матеріалом, та Бурштинського водосховища (з боку м. Бурштин). Слід відзначити чистоту вод та незначну глибину русла Лімниці (у середньому 1 м), а також прогрівання її у теплий період до 20°C і більше, що робить відпочинок комфортнішим.

Умовні позначення:

Рис. 1 Фрагмент карти рельєфу території Галицького НПП

Найбільш використовуваний рельєф у рекреаційній галузі при поєднанні різних його типів, наприклад, горбисті берега, які обривається біля річок Лімниці та Лукви. Такі різкі рельєфні відмінності формують високу естетичну значущість рекреації. Так, з оглядового майданчика “Сокільські скелі” відкривається мальовничий краєвид долини р. Лімниця.

До середньовисотного, прирічкового і приозерного рельєфу приурочені, в основному, рекреаційні території Галицького району. Низькогірний рельєф (до 500 м) може використовуватися для гірськолижного, альпінізму і ін. видів рекреаційної діяльності. Приозерні та прирічкові території крім пляжно-купального впродовж теплого періоду можуть використовуватися для рибальства (впродовж року) та орнітологічного (під час весняно-осінніх міграційних рухів) видів рекреаційної діяльності.

Ресурсами спелеотуризму є карстовий рельєф. Він має кластерний характер у межах району. Найбільш презентабельні підземні форми – печери ур “Блюдники”, “Поділля” та ін. Це малі за розмірами утворення. Вони можуть бути використані для науково-пізнавальних (ознайомлення з генезисом, морфологією та віком карстових форм) тематичних маршрутів. Найкраще вони представлені на пішохідному туристичному маршруті “До Галичинських печер”.

До унікальних об’єктів неживої природи у межах парку слід віднести гіпсові останці, арки, колодязі, геологічні відслонення (туронські вапняки, мергелі – верхня крейда, гіпсоангідритові відклади та малопотужні ратинські вапняки – неоген), які приваблюють допитливих туристів.

Щодо експозиції схилів, то для Передкарпаття у межах району переважає східна, південно-східна, південна експозиції, зокрема у межах межиріччя Лімниці-Лукви переважають південно-східна та північно-східна експозиції. Частково охоплена територія між Луквою і Бистрицею характеризуються південно-східною та північно-західною експозиціями. Для Поділля характерна південно-західна, південна та південно-східна експозиції. Рівнинні території, в основному, приурочені до долин річок, проте для рекреаційних потреб використовується мало, оскільки більша їх площа зайнята під сільськогосподарські угіддя.

Крутизна схилів визначає розвиток таких видів рекреаційної діяльності як альпінізм та маршрутно-пізнавальний. Крутизна схилів 20-25° – вздовж правого та лівого берегів Лімниці, зокрема, у пригирловій частині та фрагментарно вздовж правого берега Лукви визначає розвиток альпінізму. Розвиток маршрутно-пізнавального туризму приурочений до схилів крутизною 13-20°, урочища “Блюдники” та “Помярки” і т.д. Ділянки з крутизною до 13-5° приурочені до надзаплавних терас Дністра, Лімниці, Лукви та Бистриці. Схили крутизною 5-1° – приурочені до заплав та перших надзаплавних терас рік.

Аналізуючи карту горизонтального розчленування Галицького району, визначено, що максимальне значення спостерігається у верхній течії р. Дністер (в околицях сіл Німшин, Різдяне, Старий Мартинів, Новий Мартинів), Гнилої Липи (Куропатники, Куничі та у її пригирловій частині) – 4,0 і більше км/км². Середнє значення 2,0-3,9 км/км² – околиці Бурштина, лівобережжя Лукви (коло сіл Бринь, Комарів, Сапотів, Крилос) та правобережжя Луквиці – до їх злиття й лівобережжя Лімниці (біля Блюдники, Мединя). Мінімальне – у басейні рік Бибелка, Нараївка, Тумир, Горожанка тощо – до 1,9 м/км².

Вертикальне розчленування – максимальне значення вздовж Галицько-Угринівської височини, Боднарів-Мединського, Блюдниківського та Поморського пасм (на Передкарпатті) та у північно-східній частині Подільської височини, середнє значення – на півночі району (межиріччі Гнила Липа – Нараївка, Нараївка – Бибелка, Колоколин-Бурштинське пасмо), мінімальне – у центральній

частині району (вздовж русла Дністра та його допливів, зокрема, у їх пригирловій частині).

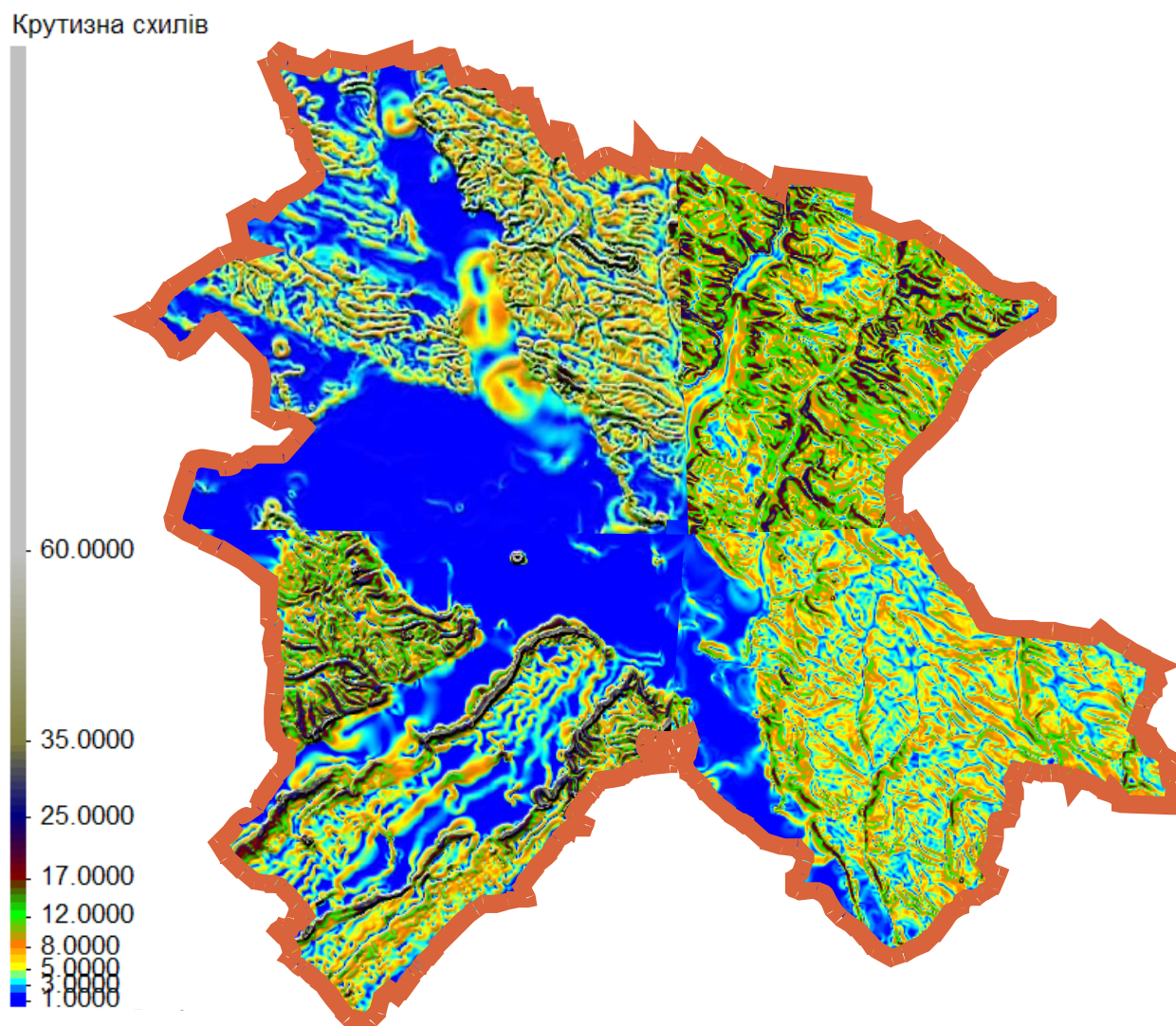

Рис. 2. Картосхема критизни схилів території Галицького району

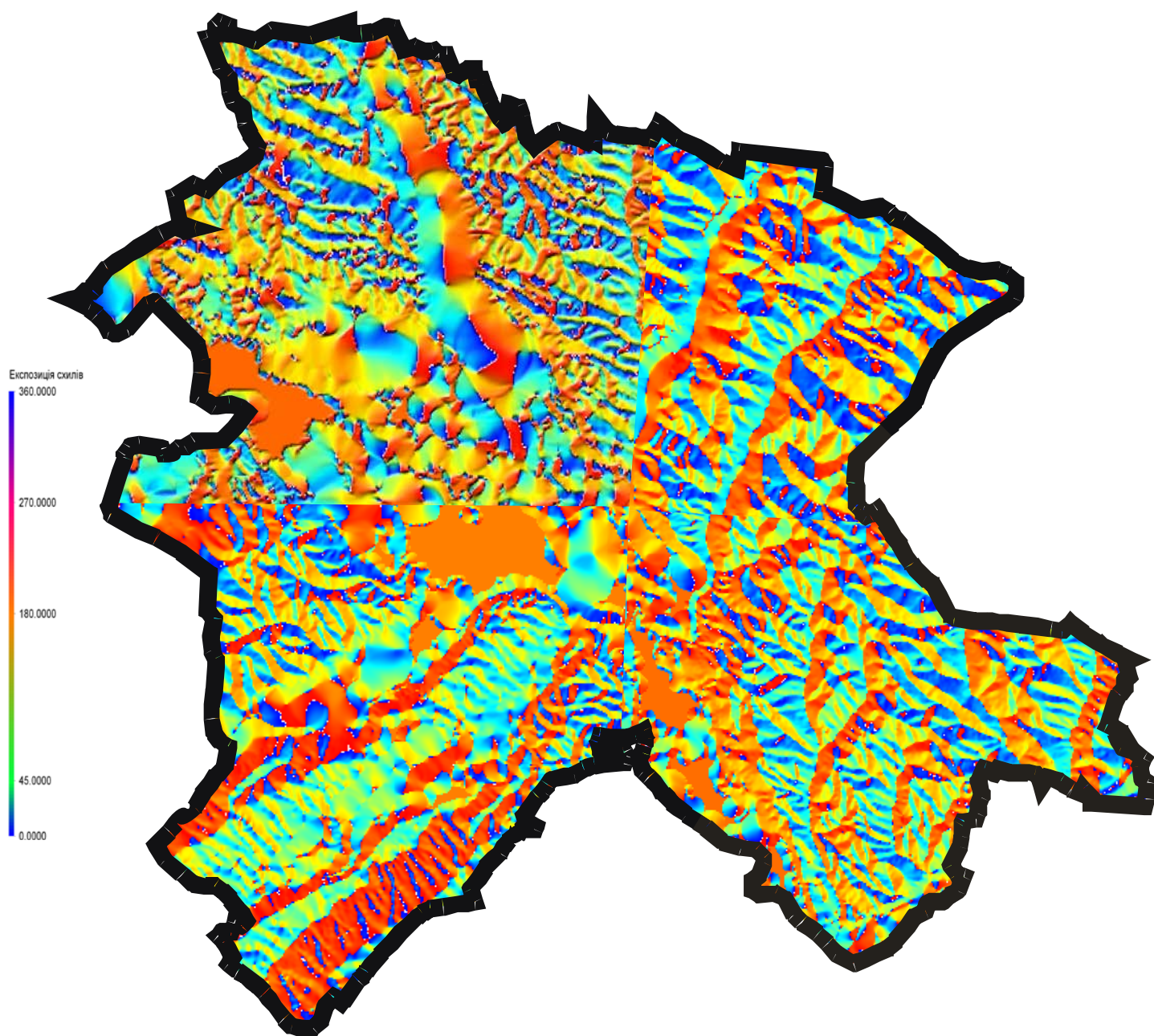
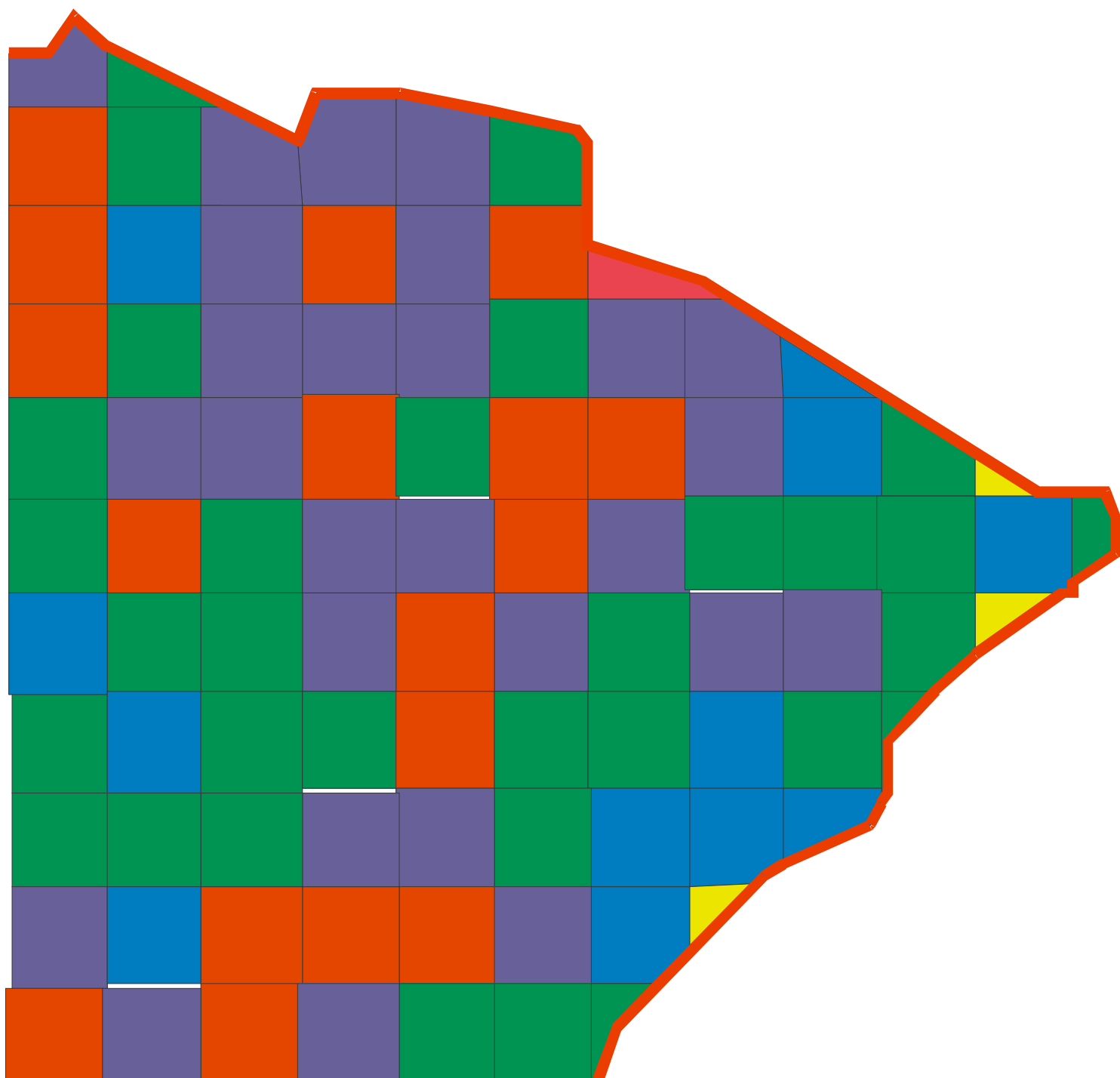
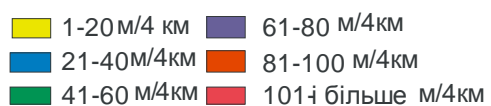

Рис. 3. Картосхема експозиції схилів території Галицького району

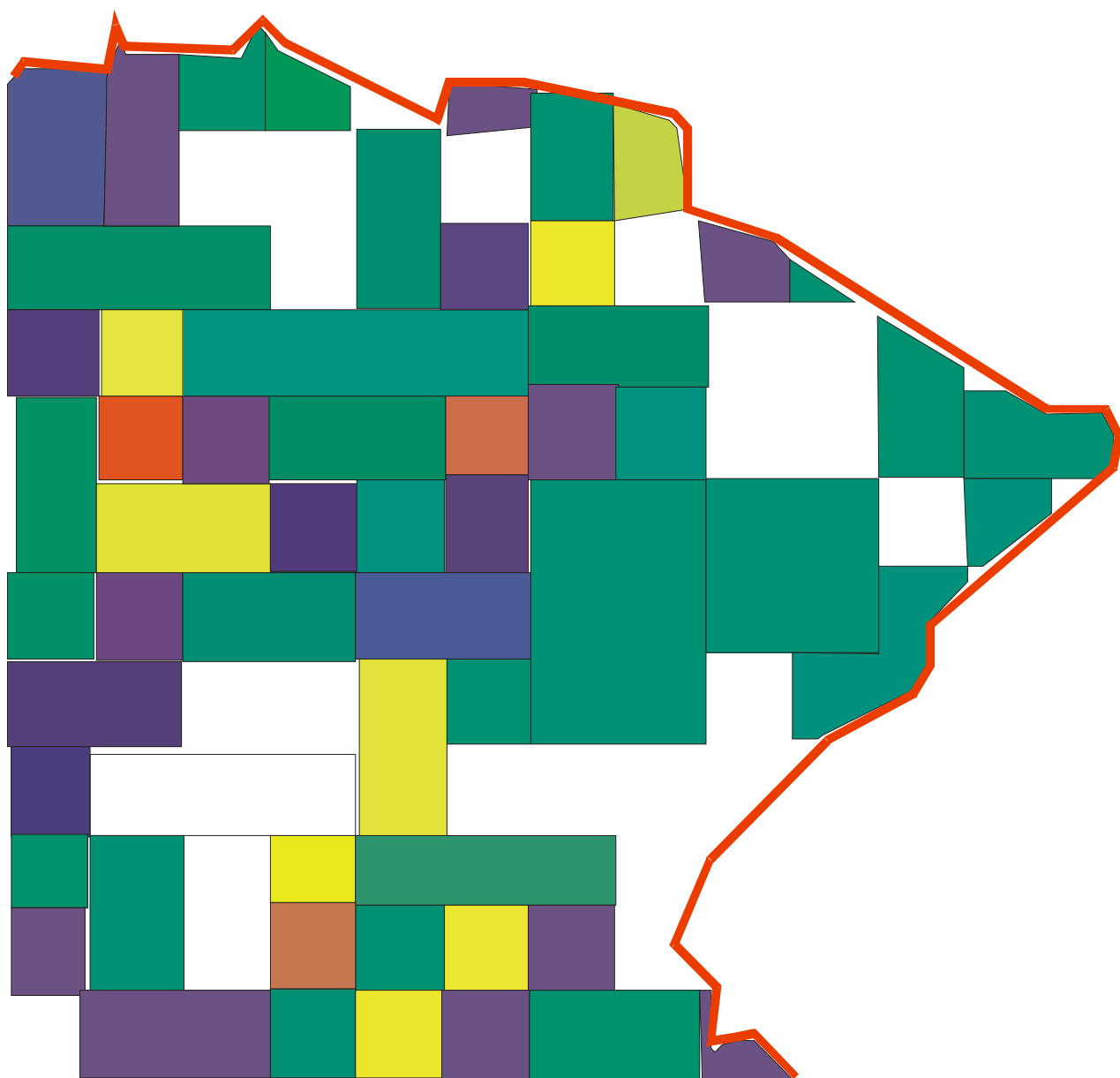

Умовні позначення

Масштаб: зменшено з 1:50 000

Рис. 4. Фрагмент карти глибини вертикального розчленування рельєфу Галицького НПП

Умовні позначення

2-3.9 км/4 км.кв	4-5.9 км/4 км.кв
0-1.9 км/4 км.кв	6-7.9 км/4 км.кв
6-9.9 км/4 км.кв	

Масштаб: Зменшено з 1:50 000

Рис 5. Фрагмент карти густоти ерозійного розчленування рельєфу ГНПП

Бальні шкали загальної рекреаційної оцінки рельєфу

Кількість балів	Морфометричні показники			
	вертикальне розчленування (м/кв.км)	горизонтальне розчленування (км/кв.км)	крутизна схилів (°)	експозиції схилів
5	більше 80	1,5-2,0	5-10	Пд
4	60-80	2,0-2,5	10-20	Пд
3	40-60	більше 2,5	0-5	Зх
2	20-40	1,0-1,5	20-25	Сх
1	менше 20	0-1,0	більше 25	Пн

В результаті дослідження й аналізу рельєфу Галицького району виявлені ареали з дуже низьким, низьким, середнім, високим і дуже високим ступенем придатності для рекреації. Високий і дуже високий (5 і 4 бали) ступінь придатності відзначається

- райони з середньовисотним характером рельєфу, в яких поєднується, перш за все, велика привабливостя (атрактивна) цінність рельєфу (ур. Камінь, Скала, Сокільські скелі та ін.) Високу атрактивну цінність рельєфу надає приуроченість регіону до стику різних фізико-географічних областей: Передкарпаття та Поділля, а також насиченість території дослідження цінними об'єктами неживої природи (гіпсові останці, арки, карстові колодязі, міст, печери, природні відслонення мезозойських порід) сприяють розвитку рекреації.

- значні за протяжністю та широкі узбережжя водоймищ складені, в основному, гравійно-галечниковим матеріалом.

- райони з відносно легкою доступністю (транспортною) й відповідністю нормативам будівництва і забезпечення необхідною інфраструктурою. Проте, із неоднорідними характеристиками рельєфу рекреаційна інфраструктура, зазвичай, розвинута точково (вписується у представлені рельєфом можливості для будівництва, враховуючи можливість прояву негативних природних процесів – зсуви, карстові, повені тощо);

Середні, низькі, іноді дуже низькі показники (3, 2, 1 бали) характерні для лівобережжя Дністра, рівнинним та заболоченим місцевостям Поділля.

Рекреаційна регіоналізація України, характеристика району,
наприклад, Північно-східний

Рис. 1. Рекреаційна регіоналізація України

Згідно суспільно-географічною регіоналізацією України виокремлюють 6 районів: Центральний, Західний, Північно-Східний, Східний, Центрально-Східний, Південний. Північно-Східний район охоплює у себе Харківську, Сумську, Полтавські області. Критеріями цього виділення є:

- 1) укрупнення – наявність трьох РРУ, кожне з яких має об'єднувати не менше 6-ти одиниць АТУ України (попередні варіанти рекреаційного районування включали 5 і більше складових);
- 2) меридіональна континуальність (до складу РРУ має входити північна та причорноморська області);
- 3) антиподність (наявність у РРУ ресурсонадлишкових і ресурсодефіцитних областей).

Північно-Східний рекреаційний район має вигідне фізико-географічне положення, що зумовлюється його сусідством з Росією, що визначає передумови розвитку транскордонного в'їзного й міжнародного туризму. Він межує також з такими рекреаційними районами України, як: Столичним, Придніпровським, Донецьким, Центральним.

Геоморфологічна характеристика території першочергова для оцінки перспектив розвитку у ній рекреації, перш за все через те, що характеристики рельєфу безпосередньо визначають особливості клімату, рослинного і тваринного світів та ін. Зокрема, екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості, визначає різні аспекти рекреаційного використання території (пляжного, гірськолижного, екстремального, зеленого тощо). Рекреаційні властивості гірських, передгірських та рівнинних територій з урахуванням таких показників як: абсолютна та відносна висоти, крутизна та експозиція схилів, доступність, оглядовість, розчленованість території, наявність і різноманітність мезо- та мікроформ рельєфу, відкритість горизонту, безумовно, визначають придатність території для рекреаційної діяльності.

В геоструктурному відношенні більша частина району пов'язана з північним бортом і рифтовою зоною Дніпровсько-Донецької западини. Відповідно до рельєфу цей район поділяється на Придніпровську низовину з Полтавським плато і відроги Середньоевропейської височини у Харківській та Сумській областях з різноманітними виявами ерозії, а на південносу сході – відроги Донецької височини.

Придніпровська низовина має вирівняну поверхню з загальним похилом на південний захід, де переважають ерозійно-аккумулятивні форми поверхні. Найбільш підвищена південно-східна частина області – Полтавська рівнина. Для неї характерне чергування плоских вододілів з широкими (до 10-12 км) долинами лівих допливів Дніпра. Глибина врізу річкових долин досягає 40-50 м. Розвинута ярково-балкова мережа. Густота розчленування на півночі і північному сході становить 0,4-0,6 км/км², на півдні – 0,8-1,0 км/км². Мінімальні висоти на півдні, в долині Дніпра (60-80 м). На межиріччях подекуди трапляються ізольовані підняття, пов'язані з соляними структурами (Висачківський горб). Поширені прохідні долини. Рівнинність території району порушується кучугурами, заввишки 1-5 м (тераси Сіверського Дінця).

Відроги Середньоевропейської височини представлені, в основному, вододільними просторами між долинами рік і являють собою аккумулятивно-денудаційну рівнину дуже (на сході і південному сході) та слабо розчленовану (на півнчі) ярами і балками. Поверхня має загальний похил на південний захід. На сході і південному сході абсолютна висота 240-180 м (максимальна 242 м), на півночі та південному заході відповідно – 120 і 105 м. Мінімальна абсолютна висота 59 м (гирло р. Осколу).

Природні умови і ресурси цього рекреаційного району сприяють розвитку різноманітного сільськогосподарського виробництва, яке є споживчою базою для розвитку рекреації і туризму. Природні ландшафти сильно змінені

господарською діяльністю, тут практично немає значних об'єктів природно-заповідного фонду у вигляді національних парків чи біосферних заповідників.

Через територію району проходять 46 туристичних маршрутів, у тому числі на човнах по Пслу, Десні та Ворсклі, а також кінний (верховий). 11 з них – планові туристичні маршрути у межах Харківської області.

Щодо оцінки рельєфу для рекреації, то район визначається сприятливими (пластовий рельєф з відносними перевищеннями до 1 км, слабо порізаний, однак із пейзажністю та відкритістю території) та мало сприятливий (горбистий рельєф, дуже порізаний, з незначною оглядовістю території).

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію відпочинку. До рекреаційних кліматичних ресурсів відносяться перш за все сприятливі погодні умови: сонячне сяйво, ультрафіолетове випромінювання, чисте, насичене фітонцидами та іонізоване повітря і т.д., які в сукупності забезпечують здійснення різноманітних рекреаційних занять. Клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор є основою для створення кліматичних курортів, оздоровчий вплив яких обумовлений передусім застосуванням аеро-, геліо-, таласотерапії.

Клімат району помірно-континентальний з помірно холодною зимою і теплим літом. Континентальність клімату посилюється з північного заходу на південний схід. Пересічна температура січня -6,5 -7,5 °С, липня +20, +21°С. Тривалість без морозного періоду 162-182 дні, з температурою понад +10°С – 157-172 дні. Такі температурні показники позитивно впливають на розвиток літніх видів рекреаційної діяльності.

Циркуляція атмосфери зумовлює річну зміну кількості опадів, які можуть виступати значним фактором, що лімітує рекреацію. У межах району опадів випадають 450-565 мм на рік, переважно у теплий період року (за період активної вегетації 300-400 мм). Зокрема, максимум спостерігається у червні, мінімум – у лютому. Опади по території району розподіляються нерівномірно. Значна кількість випадає на північному заході, менше на південному сході. Висота снігового покриву на початку зими становить 4-9 см, в середині – 10-16 см, (в окремі роки 30-50 см), тривалість його 80-100 днів. Отже, така кількість опадів майже не впливає на розвиток рекреації району.

Територія розміщена у другій зоні ультрафіолетового комфорту. Це означає, що ультрафіолетове випромінювання надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період триває біля 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня). Кількість ультрафіолетового випромінювання залежить від тривалості сонячного сяйва. Сума активних температур впродовж року у межах району становить 3040-3465 °С.

Річна амплітуда атмосферного тиску значною мірою обумовлена тим, що країна лежить у зоні переважно західного перенесення повітряних мас, і знаходиться в залежності від пори року і впливу кількох баричних максимумів та Ісландського мінімуму. Досить часто територією району проходять циклони. Циклонічна погода є несприятливою для окремих видів рекреації, оскільки

супроводжується значною зміною атмосферного тиску та інших метеорологічних елементів, які викликають сонливість, нудоту, роздратування, загострення деяких хронічних хвороб.

З несприятливих кліматичних явищ на території району спостерігаються суховії (10-12 днів на рік), ожеледь (понад 10 днів), промерзання ґрунту (70-90 см, тумани, максимум яких припадає на грудень (коло 9 днів), зливи. Територія району належить до недостатньо вологої, теплої, крайній південний схід до посушливої, дуже теплої кліматичної зони.

В організації відпочинку особлива роль належить водним об'єктам. Можливість займатися різноманітними видами спорту, мікрокліматичний комфорт, естетична дія берегових мальовничих ландшафтів, зміна вражень – все це, діючи в комплексі, сприяє тому, що водойми цілком можна вважати природними лікувальницями. Ось чому більша частина рекреаційних закладів і майже всі заклади короточасного відпочинку населення розміщуються або безпосередньо на берегах водойм, або поблизу них.

Серед переліку найбільш масових видів рекреаційних занять на водоймах: купання, рибальство (з судна, з берега, з льоду), відпочинок на парусних і веслових суднах, відпочинок з використанням моторного малолітражного флоту, воднолижний спорт, туризм, підводне полювання, полювання на водоплавну здобич.

Річки, озера і озерця не можуть повністю задовольнити попит на відпочинок біля води, оскільки багато з них, особливо невеликі, сильно забруднені і маловодні. Озера часто віддалені від великих міст і промислових центрів або розміщені в місцях, важкодоступних для масового відвідування рекреантів. Багаточисельні озерця мають, в основному, місцеве рекреаційне значення. В цих умовах особливо велике значення для розвитку рекреації мають водосховища, які є істотним, а в деяких місцях і єдиним водним рекреаційним ресурсом. В Харківській області є багато лісових озер (поблизу Змієва, Чугуєва, Балаклії), які, як правило, зв'язані з руслами річок. Найбільше озеро — Лиман — розташоване недалеко від міста Зміїв. Навколишня краса лісів і лук, чиста вода самих озер роблять їх одним з місць відпочинку та об'єктом туризму.

Найпопулярніші у населення водні рекреації, пов'язані з морськими купаннями. Однак, як показує досвід багаторічних комплексних фізіотерапевтичних спостережень, відпочинок біля моря в спекотні літні місяці корисний далеко не всім, а в основному практично здоровим людям молодого і середнього віку. Людям з порушенням здоров'ям, особливо літнім, краще відпочивати в умовах звичного для них клімату. Це, звичайно, зрозуміло, однак попит на відпочинок біля моря поки що перевищує пропозицію.

Північно-східний район на південному заході омивається Кременчуцьким і Дніпродзержинським водосховищами, створені на Дніпрі. У межах Сумської області є 26 водосховищ. кілометрів. Рекреаційне використання водосховищ представляє великий інтерес в силу багатьох причин. Більшість водосховищ комплексного призначення створено поблизу міст, невеликі водосховища рекреаційного призначення можуть створюватись і в межах міських територій. В

багатьох районах, особливо бідних на природні водойми, водосховища підвищують рекреаційну цінність і ємність ландшафтів, а в деяких випадках служать ядром, яке створює такі ландшафти.

Завдяки наявності при будівництві гідровузлів бази індустрії і кваліфікованих кадрів спорудження на берегах водосховищ готелів, турбаз та інших рекреаційних об'єктів може здійснюватись в короткі терміни.

Таким чином, водосховища створюють сприятливі умови для широкого їх використання з метою відпочинку, але одночасно не можна забувати, що створення водосховищ в ряді випадків ускладнює рекреаційне використання території. Це відбувається через підтоплення і затоплення існуючих мінеральних джерел, санаторіїв, будинків відпочинку, пам'яток архітектури та інших об'єктів, цінних для організації відпочинку, а також через погіршення умов відпочинку на ділянках річок в нижній частині гідровузлів з різкими добовими і тижневими коливаннями рівня і зниженням температури води. До негативних умов відпочинку також слід віднести і "цвітіння" води в деяких водосховищах, інтенсивну переробку берегів на крупних водосховищах, відсутність на тих чи інших.

У межах Північно-східного району є 227 річки завдовжки понад 10 км кожна, серед них Ворскла, Сула з Орлицею і Удаєм, Псел з Хоролом і Говтвою, Десна. Пересічна густота річкової мережі – 0,2-0,5 км/км². Живляться річки дощовими (30-35%), сніговими (55-60%) та підземними (5-15%) водами. Тільки у Полтавській області близько 2343 ставків (загальною площею водного дзеркала 200 км²). Річки і водойми використовуються для рибництва, судноплавства. У межах Сумської області – численні озера (Чехове, Журавлине, Довге, Шеляхівське та ін.)

Відсутність гір, морів, великих озер, значних лісових масивів, печер, замків і фортець значною мірою компенсується тут багатими бальнеологічними ресурсами. До них належать мінеральні води неспецифічного складу Миргорода, Великих Сорочинець, Великої Багачки, Нові Санжари, Шишаки, а також кременисті води в районі Харкова (Березівські мінеральні води). Лікувальні грязі, або пологіди, у вигляді гіпсових купоросних торфів видобуваються в районі Миргорода. Тому основу курортних ресурсів району становлять мінеральні води. За хімічним складом вони належать до гідрокарбонатно-хлоридних натрієвих і хлорид них натрієвих, мають низьку мінералізацію. Їх використовують для лікування на курорті Миргород та промислового розливу. До лікувально-столових вод належать гоголівська, миргородська, великобагачанська, новосаджарська, семенівська, хорольська. На перспективу, Миргород має перетворитися на основне просторово-територіальне ядро, локомотив руху до перетворення рекреаційно-туристичного господарства району в одну з провідних ланок регіонального господарського комплексу. Друге місце по значимості посідає курортна місцевість Ліщинівка (Кобеляцький район).

Бальнеологічні ресурси представлені мінеральною водою курорту «Березівські мінеральні води» під Харковом.

Діють 18 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням на 4,6 тис. місць, у тому числі 5 дитячих, будинків відпочинку.

Територія Харківської області визначається основними запасами кременістих гідрокарбонатно кальцієво-натрієво-магнієві мінеральними водами. На їх базі функціонують 19 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням, 8 будинків і пансіонатів відпочинку, численні бази відпочинку. Курорти – Березівські Мінеральні Води в Дергачівському районі та Рий-Оленівка (Харківська обл.). Чималі запаси мінеральних вод, зокрема хлоридних, натрієвих (Полтавська та інші області), а також наявність мулистих і торфових грязей свідчать, що існуючі курорти мають надійну базу для подальшого розвитку. Природні рекреаційні ресурси цієї зони дуже ефективні при лікуванні органів кровообігу, нервової системи, захворювань опорно-рухового апарату і травлення.

Флористично-фауністичні комплекси. До цих ресурсів можна віднести:

- рекреаційні ліси;
- складові природно-заповідного фонду (ботанічні, лісові, ентомологічні, іхтіологічні, орнітологічні, загально зоологічні заказники; ботанічні та зоологічні пам'ятки природи; ботанічні сади та зоопарки);
- фауну мисливських угідь тощо.

Рекреаційна цінність цих ресурсів визначається такими показниками, як лісистість, породний склад і бонітет деревостою; естетичність і частота зміни пейзажів, ландшафтів; фітонцидність; наявність грибних та ягідних місць, водойм; доступність для рекреантів і з точки зору ведення рекреаційного господарства; географія нозоареалів та інших медико-географічних особливостей території.

Північно-Східний район – єдиний серед районів України, розміщеного в межах трьох природних зон: мішаних лісів, лісостепу і степу. Це надзвичайно урізноманітнює його ресурси. У межах Північно-Східного району налічується понад 372 території та об'єктів природно-заповідного фонду: 179 заказників (21 – державного значення, серед них Бурлуцький і Катеринівський, гідрологічний Великоселецький, Андріяшівсько-Гудимівський, ботанічний Банний Яр, Малоперещепинський, орнітологічний Журавлиний, Михнівський, лісовий – Великий Бір та 81 заказник місцевого значення тільки у Харківській обл.), 186 пам'ятки природи (3 – державного значення, наприклад, Устимівський дендропарк, Парасоцьке урочище), 44 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва (4 – державного значення), 59 заповідних урочищ. Серед них виокремлюється Український степовий заповідник Михайлівська цілина на Сумщині, ботанічний сад і зоопарк у м. Харкові. Перший ботанічний сад в Україні закладено в 1804 році у Харкові. Ботанічні сади місцевого значення діють у Сумах. Серед ботанічних пам'яток природи досить багато поодиноких дерев – екзотичних, еталонних, багатовікових, а також пов'язаних із життям видатних людей. З них найбільш наближені до основних туристичних маршрутів України – яблуня-колонія (м. Кролевець Сумської обл.), гінго-білога, дуб білий, липа американська (Полтава). Серед природних об'єктів, що охороняються, можна відзначити дендропарк у Краснокутську, садово-паркові комплекси у Сквородинівці, Старому Мерчику, Шаровці та ін.

До важливих рекреаційних ресурсів Сумщини належать ліси. Видовим складом і віковою структурою лісів визначається їх вплив на процес лікування (оздоровлення) та ефективність реалізації санітарно-гігієнічних функцій рекреації. Лікувально-оздоровча функція значною мірою обумовлена фітонцидністю лісу, тобто його бактерицидною, фунгіцидною та протистотоксичною дією. Міра фітонцидності, що залежить від породи дерев, досягає свого максимуму у весняно-літній період (цвітіння та активний ріст рослин) і знижується на осінь (табл. 1).

Фітонциди відзначаються стерилізуючою дією на мікрофлору повітря. Так, в 1 м³ міського повітря міститься 30-40 тис. бактерій та інших мікроорганізмів, а

Міра фітонцид- ності	Порода
1 (найвища)	дуб черешчатий, клен гостролистий, ялівець вірг'їнський
2	береза, сосна звичайна, ялина, ліщина, черемха, смерека, акація біла, чорниця
3	модрина, ясен, липа, вільха, горобина, акація жовта, бузок звичайний
4	в'яз, бересклет
5 (найменша)	бузина, крушина

лісового — від 30 до 400. Фітонциди сосни звичайної, їбуа червоного, ялиці білої, модрини європейської, крушини ламкої зни-цують збудників туберкульозу, кишкової палички; ялиці — коклюшну па личку, збудників дизентерії та черевного тифу; берези і тополі — зменшують кількість золотистого стафілокока.

Іонізація повітря — один із факторів сприятливого впливу лісів на організм людини, зокрема", на нервову систему (безсоння, перевтома тощо). Таблиця 1.

Лікувальні властивості іонізованого повітря використовуються при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, бронхіальній астмі, туберкульозі. Найбільший іонізуючий ефект мають сосна звичайна, ялина звичайна і дуб. Найвищою рекреаційною цінністю відзначаються старі високобонітетні ліси, оскільки вони виділяють основну масу кисню і створюють власний мікроклімат, суттєво впливаючи на окремі характеристики погоди і місцеву циркуляцію повітря.

Рекреаційні ліси як складова природних рекреаційних ресурсів - це лише незначна (за площею) частина лісових екосистем, яка забезпечує потреби населення в лікуванні, відпочинку і туризмі. Рекреаційна діяльність на цих територіях відзначається змістовою різноманітністю і може варіюватись у відповідності з рівнем організації, тривалістю тощо. Вид рекреації та її тривалість є визначальними при благоустрої лісів (табл. 2). Головною якісною характеристикою рекреаційних лісів є переважання на їх території індивідуального відпочинку і максимальна комфортність.

Форми організації відпочинку в лісі

Рекреаційне використання лісів	Вид рекреації	Рівень організації	Матеріально-технічна база для організації відпочинку
постійне, тривале	лікування, оздоровлення, відпочинок	організована	санаторії, пансіонати, готелі, будинки відпочинку, дитячі
постійна, короткострокова	відпочинок	організована	рекреаційні зони та пункти
Сезонна	відпочинок	організована	турбази, мотелі
Сезонна	туризм	організована	наметові містечка
тимчасова, короткотривала	Пікнік прогулянка, любительські промисли	неорганізована	лісові масиви

Значна робота на збереження генофонду рідкісних і зникаючих видів тварин, здійснюються поряд із заповідниками і заказниками, зоопарками, акваріумами тощо. Цей аспект їх діяльності перетворює дані установи на об'єкти відпочинкової і пізнавальної рекреації. Одним із найстаріших зоопарків країни є Харківський (1895 р.).

Таким чином на флористично-фауністичні комплекси найбільше навантаження припадає на зелені зони міст, дендропарки, ботанічні та зоологічні сади, тоді як заказники і пам'ятки природи, що мають значний рекреаційний потенціал, залишаються поза рекреаційно-туристичною сферою.

Історико-культурні рекреаційні ресурси. Історико-культурні рекреаційні ресурси – пам'ятки історії, архітектури, археології, етнографічні особливості території, а також місця, пов'язані із життям і діяльністю видатних людей, які є важливими засобами задоволення духовних потреб та психо-фізіологічного відновлення людини. Це історичні та археологічні пам'ятки, архітектурні пам'ятки, культові споруди, музеї та картинні галереї, етнографічні особливості території, місця, пов'язані із життям і діяльністю видатних людей і т.д.

Північно-східний район займає більшу частину історико-географічної землі Слобожанщини. Саме зі Слобожанщини почалось новітнє відродження української культури, науки, освіти наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (Г.Сковорода, Г.Квітка-Ослова-Яненко, І.Котляревський, В. Кармазин, О.Засядько,

створення у 1804 р. Харківського університету та ін.). Харків у 1917-1934 рр. був столицею радянської України, а столичний Північно-Східний район став у 20-х роках ХХ ст. осередком українізації. Сюди переселялися українські й російські селяни, які тікали від феодального гніту й засновували тут слободи. Найвідомішим туристичним об'єктом є меморіальний комплекс українського філософа-просвітителя Г.С. Сковороди в с. Сковородинівка. Тепер район – потужний двигун наукового і технічного прогресу України. Тут вперше розщеплено атомне ядро, виготовляється космічна і авіаційна техніка.

Велику організуючу роль відіграє Харків з його потужним науково-технічним потенціалом, що представлений низкою вузів, науково-дослідних установ, лабораторій, культурних закладів.

Найцінніші архітектурні пам'ятки Харкова датуються кінцем ХVІІ - 1-ю половиною ХVІІІ століть і належать до стилів українського відродження і бароко. Пам'ятки стильових епох класицизму, історизму і модерну представлені значним числом об'єктів. Стиль конструктивізму представлений небагатьма спорудами, які, проте, становлять універсальну історико-культурну цінність (будинок Держпрому в Харкові). В області під охорону держави взято 653 пам'ятки, з яких 73 мають національне значення. Відомо близько 300 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Балаклія, Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Золочів, Ізюм, Кигичівка, Красноград, Краснокутськ, Куп'янськ, Люботин, Мерефа, Харків, Чугуїв, Шарівка.

Архітектурно-містобудівна спадщина Полтавщини представлена об'єктами, не давнішими кінця ХVІІ сторіччя. Найціннішими серед них є ансамблі і окремі пам'ятки українського відродження і бароко та класицистичні споруди в Полтаві та деяких інших містах. На державному обліку перебуває 199 пам'яток, з яких 62 - національного значення. Є понад 300 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Гадяч, Диканька, Козельщина, Кременчук, Лохвиця, Лубни, Миргород, Пирятин, Полтава, Хорол. На базі комплексів історико-культурної спадщини створено 3 заповідника.

Архітектурно-містобудівна спадщина представлена окремими пам'ятками і комплексами церковної архітектури ХVІІ - ХVІІІ сторіч, та пам'ятками ХІХ - поч. ХХ сторіч широкої типологічної і стилістичної палітри - житлові, господарські, промислові будівлі стильових епох класицизму, історизму, модерну. Збереглося чимало пам'яток народної дерев'яної архітектури, а також кілька першокласних ансамблів садово-паркової архітектури. На державному обліку перебуває 473 пам'ятки архітектури і містобудування, з яких 127 - національної категорії обліку. Відомо понад 200 нововиявлених пам'яток архітектури. 15 населених місць увійшли до Списку історичних міст: Білопілья, Ворожба, Вороніж, Глухів, Конотоп, Кролевець, Лебедин, Низи, Охтирка, Путивль, Ромни, Середина-Буда, Суми, Терни, Тростянець. На базі комплексів архітектурно-містобудівної спадщини створено два заповідника.

Найбільший інтерес у туристів викликають пам'ятки архітектури ХVІІ-ХІХ ст. у м. Путивлі та смт. Кияниця, у містах Ромнах, Лебедині та Охтирці (Сумська

обл.). Найзначніші туристичні об'єкти: пам'ятка архітектури Агарський монастир XVII-XIX ст., скіфське городище VI - III ст. до н.е. у с. Більськ (Полтавська обл.), пам'ятки архітектури XIX ст. у м. Ізюмі.

Серед світських споруд вирізняються своєю архітектурою будинок губернського земства (XX, Полтава). Історико-художню цінність мають архітектурні ансамблі Круглої площі (Полтава), площі Свободи (Харків) та ін.

Псевдовізантійсько-руський стиль, поширений у II половині XIX ст., характерний для культових споруд Харкова. Належність до стилю бароко є очевидною в архітектурі церкви гетьмана Б.Хмельницького в Суботіві. Розквіт українського (або козацького) бароко припадає на XVII-XVIII ст., а його центр знову зміщується в Наддніпрянщину. Під впливом цього стилю споруджуються нові і перебудовуються давні культові споруди. Яскравим зразком архітектури бароко є церкви, костели, синагоги у Харкові, Ромнах (Сумська обл.), Ізюмі (Харківська обл.), Сумах, Охтирці (Сумська обл.) та інших містах.

Класичний стиль (кінець XVIII-XIX ст.) характерний переважно для світських споруд. До нього належать численні палаци, ратуші, адміністративні будинки Полтави, Харкова, Глухова (Сумської обл.). Серед культових споруд кращими зразками цього стилю є собори Кременчука (Полтавської обл.), Представлені також провідні стилі XX ст.: модерн (будинок губернського земства в Полтаві), конструктивізм (будинок Держпрому в Харкові) та ін.

У 1596 році південніше Ізюму була заснована перша російська фортеця — Цареборисів.

Численні храми у селах і містах стали чудовими архітектурними прикрасами Харківської області.

В церковному ландшафті України виділено 8 конфесійних складових (в порядку зменшення загальної чисельності церков та чисельності сакральних пам'яток архітектури): православні церкви (7076; 2001), УГКЦ (2671; 1247), РКЦ (517; 169), протестантські церкви (1536; 25), релігійні громади іудейського віровизначення (47; 8), релігійні громади мусульман (40; 11), громади східних релігій (2; 0), окремі релігійні громади (8; 3). Всього з 12069 сакральних споруд в Україні – 3464 є пам'ятками архітектури. Окрему групу складають монастирі (172 об'єкти, які всі є пам'ятками архітектури), які відігравали надзвичайно важливу роль у формуванні суспільно-політичної думки, наукового й культурного життя народу.

Таким чином, православні церкви в церковному ландшафті України займають першу позицію як за загальною чисельністю культових об'єктів (близько 59% від загальної чисельності), так і за їх цінністю (близько 58% пам'яток архітектури від загальної чисельності пам'яток архітектури), другу позицію займає УГКЦ (відповідно, 22% і 36%), третю – РКЦ (4% і 5%).

У межах північно-східного рекреаційного району значної уваги слід приділити Троїцькій та Миколаївській церквам, дзвіниці та тріумфальній арці в смт Диканка.

На його організаційній основі повинні об'єднатися в одну систему Марський монастир XVII—XVIII ст. під Лубнами, палаци в Березовій Рудці і Хомутці

(Полтавська обл.), Кияшці (Сумська обл.). Перчику, Люботині й Щарівці (Харківська обл.), Качанівці та Сокиринцях (Чернігівська обл.).

Серед кам'яних культових споруд виділяються:

- церкви — Спасо-Преображенська (XVIII, Великі Сорочинці Полтавської обл.), Св. Іллі (XVIII, Новомиргород Полтавської обл.), Миколаївська з дзвіницею (XVIII-XIX, Диканька), Воскресіння Христового (XVIII, Суми), Трьох-Анастасіївська (XIX, Глухів Сумської обл.).
- Спасо-Преображенський собор у Нов-город-Сіверському.
- собори — Покровський (XVII, Харків), Спас Преображенський (XVII, Ізюм Харківської обл.), Святодухівські (XVIII, Ромни Сумської обл.),
- монастирі і лаври — Мовчанські (XVI-XIX, Путивль Сумської обл.), Мгарський (XVII-XVIII, Полтавська область), Хрестовоздвиженський (XVIII-XVIII, Полтава).

За даними довідника «Музеї України», сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, з яких 18 мають статус національних. Значна кількість музеїв зосереджена в Харкові. Кожне, навіть невелике, містечко і чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї, експонати яких присвячені місцевій історії. Всього на громадських засадах функціонує близько 7 тис. музеїв.

Державний музей-заповідник м.Гоголя в с.Гоголеву Шишацького району. Створено постановою Ради Міністрів УРСР від 17 червня 1979 року на базі відтвореної родової садиби родини Гоголів-Яновських. Відкрито у квітні 1984 року до 175-річчя від дня народження М.Гоголя. Площа близько 40 га. Включає будинок батьків з музейною експозицією (10 зал), меморіальний флігель, альтанку, грот, сад, ландшафтний парк із ставками. Підпорядкований Управлінню культури Полтавської облдержадміністрації.

Державний музей-заповідник українського гончарства в Опішні Зіньківського району. Створено постановою Ради Міністрів УРСР від 3 листопада 1989 року на базі Музею гончарства (заснований Полтавським облвиконкомом 12 серпня 1986 р.). Площа 7 га. Включає заводи "Керамік" і "Художній керамік", колишню губернську гончарну майстерню, історичні терени побутування гончарного промислу, садибу-музей гончара О.Селюченко. Підпорядкований Управлінню культури Полтавської облдержадміністрації.

Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви". Створено постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1981 року на базі Державного музею історії Полтавської битви (відкритий 1950 р. на полі битви між московською і шведсько-українською арміями 1709 р.). Міститься на північній околиці Полтави на площі близько 300 га. Включає музей, Сампсонівську церкву, братську могилу росіян, пам'ятники росіянам, шведам, Петру I, а також обеліски в місцях польових фортифікацій. Підпорядкований Управлінню культури Полтавської облдержадміністрації.

Державний історико-культурний заповідник у м.Путивлі. Створено постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1986 року на базі краєзнавчого музею (з 1919 року), Музею партизанської слави в Спадщанському лісі поблизу Путивля (1956 р.) і пам'яток історії та культури міста (найвидатніші -

архітектурний ансамбль Мовчанського монастиря (XVI - XVIII ст.), низка давньоруських городищ уздовж Сейму). Територія 2 га в місті і 3109 га в Спадщанському лісі. Особливо цінна збірка краєзнавчого музею (6 тисяч експонатів основного фонду). Підпорядкований Путивльській райдержадміністрації.

Державний історико-культурний заповідник у м.Глухові. Створено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 року на базі пам'яток історії та культури Глухова (у XVIII ст. столиця Гетьманщини). Площа 50 га. Включає 55 пам'яток історії та культури. 1998 року передано до загальнодержавної власності й підпорядковано Держбуду України.

Музеї Сумщини привертають значну увагу серед туристів, зокрема серед них слід відмітити художній і декоративно-ужиткового мистецтва, будинок музею Д.П. Чехова у м. Музеї Полтавщини – краєзнавчий, художній, літературно-меморіальний, музей Панаса Мирного та В.Г.Короленка, музей-садиба І.П.Котляревського у м. Полтаві, музей Гоголя у с. Великі Сорочинці та заповідник – музей М.В.Гоголя у с. Гоголеве (Василівка), історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви”. Найвідоміші є історичний і художній музеї у м. Харкові, художньо-меморіальний музей живописця І.Ю.Рєпіна в м. Чугуєві. Музеї природознавства у Харкові на базі Харківського університету, Ізюмський краєзнавчий музей, Красноградський краєзнавчий музей. Тільки у Харкові 8 краєзнавчих музеїв.

Своєю специфікою відрізняються музеї: авіації і космосу (Полтава), бджільництва (Гадяч Полтавської обл.) та ін. Картинні галереї, що володіють цінними колекціями творів українських і зарубіжних художників, створено в Харкові та інших містах.

Крім того на Харківщині працюють 6 театрів (харківський опери та балету, українські і російські драматичні, музичної комедії та ін.), обласна філармонія, планетарій, цирк у Харкові.

Велику організуючу роль відіграє Харків з його потужним науково-технічним потенціалом, що представлений низкою вузів, науково-дослідних установ, лабораторій, культурних закладів.

З метою розвитку пізнавального туризму необхідно широко використовувати місця, пов'язані з народженням і життям видатних синів української нації, на які так багата Полтавщина (М. Гоголь, А. Тесленко, М. Ли-сенко, І. Котляревський, В. Короленко, Панас Мирний, Є. Гребінка та ін.), перебування видатних діячів культури інших народів (А. Чехов, О. Купрін, Д. Гура-мішвілі). Потрібно створити музеї і відкрити пам'ятники геніальним українцям, які прославили Україну і українську націю у світі, зокрема таким як О. Духов, А. Люлька тощо.

Тому серед туристичних ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби: Г. Сковороди — с. Чорнухи Полтавської обл. та с. Сковородинівка Харківської обл., І. Котляревського та Панаса Мирного — м. Полтава, М. Гоголя — с. Гоголеве Полтавської обл., А. Чехова — м. Суми. В Україні функціонує понад 50 літературно-меморіальних музеїв вітчизняних і зарубіжних письменників.

Важливим біосоціальним ресурсом є місця народження видатних людей. Найбільш насичені ресурсами даного типу є Полтавська область.

Серед археологічних пам'яток заслуговують на увагу стоянки давньої людини та городища: Більськ (Полтавська обл.). В області багато слідів поселень людей за останні 10 000 років, наприклад, у Богодухівському, Борівському, Валківському, Коломацькому, Краснокутському, Ізюмському районах. Зустрічаються сліди скіфів, хозарів (салтівська культура), сарматів і печенігів (навіть є населений пункт з такою назвою — Печеніги). З історією слов'ян та Київської Русі пов'язують матеріали розкопок на Удах поблизу Харкова.

Перші слов'янські пам'ятники, виявлені на Харківщині, учені відносять до VI-VII століть. Завдяки поселенню племені сіверян тутешні землі отримали назву Сіверщини. У XI-XII століттях на правому березі річки Уди знаходилося давньослов'янське місто Донець, часто згадуване в старовинних літописах, один із форпостів Київської Русі в боротьбі з кочівниками. Головна річка місцевості об'єднала обидві ці назви, відтоді вона називається Сіверський Донець.

В Харківській області є місця, пам'ятники, музеї, пов'язані з подіями, справами та подвигами династій та окремих осіб, таких як: Данилевські, Донець-Захаржевські, Каразіни, Харитоненки, Шидловські, Л.Кеніг, П.Мартинovich, І.Первомайський, І.Репін, Г.Сковорода, К.Трен'єв, Г.Хоперська, А.Щусев, О.Ярош та ін.

Пов'язані з визначними подіями в історії України. Місця знаменних в історії України битв — Полтава, Ізмаїл. Трагічні сторінки в історії українського народу пов'язані з Великими Сорочинцями.

Зберігся меморіальний камінь масою у кілька тонн, який позначив закладення фортеці Цареборисів у Ізюмі у 1596—1612 роках.

У першій половині XVIII сторіччя були споруджені на півдні Харківської області у районі Балаклії, Лозової, Первомайського потужні земельні укріплення — Українська оборонна лінія. Залишки фортець і валів цієї лінії збереглися у Краснограді та інших місцях.

Багато пам'яток, присвячених подіям громадянської війни і Великої Вітчизняної війни (меморіальні комплекси "Висота маршала Конєва", "Дробицький яр", кургани Слави, братські могили, меморіал у селі Соколове та ін.). У першій половині XII ст., під час монголо-татарської навали, край було спустошено й перетворено на так зване "дике поле". Саме тут проходив колись горезвісний Муравський шлях -- дорога з Криму на Русь, якою здійснювали грабіжницькі напади і брали в полон невільників кримські й ногайські татари. Для захисту від них на "дикому полі" почали з'являтися перші малочисельні укріплення -- невеличкі фортеці та остроги: Царе-Борисів (1600 р.), Чугуїв (1638 р.), Валки (1646 р.).

В Харківській області є місця, пам'ятники, музеї, пов'язані з подіями, справами та подвигами династій та окремих осіб, таких як: Данилевські, Донець-Захаржевські, Каразіни, Харитоненки, Шидловські, Л.Кеніг, П.Мартинovich,

І.Первомайський, І.Рєпін, Г.Сковорода, К.Трен'єв, Г.Хоперська, А.Щусєв, О.Ярош та ін.

Харківщина справедливо вважається одним з найбільших культурних центрів України. У регіоні започатковані й відбуваються національні та міжнародні конкурси на честь В. Крайнеса, П. Луценко, В. Горовиця, Б. Которовича, К. Шульженко, "Харківські асамблеї", міжнародний фестиваль фольклору "Покуть", міжнародний конкурс виконавців на українських народних інструментах ім. Г. Хоткевича, міжнародний дитячий фестиваль конкурс народного танцю "Толока", міжнародний конкурс вокалістів ім. Алчевського. Висококваліфікованих спеціалістів готує інститут мистецтв імені І.П. Котляревського і Державна академія культури. Культурні традиції регіону мають глибокі історичні корені. Тут жили і працювали такі всесвітньо відомі особистості, як видатний філософ-гуманіст, поет Григорій Сковорода, художник Ілля Рєпін, режисер Лесь Курбас, архітектор Дмитро Бекетов, письменник Григорій Квітка-Основ'яненко.

Соціально-економічні передумови розвитку рекреації Рекреаційні ресурси – поняття історично змінюване, оскільки їх обсяги та можливості використання не є сталими. Яскравим свідченням цьому є виділення категорії соціально-економічні рекреаційні ресурси, яке охоплює матеріально-технічну базу, що забезпечує виробництво, продаж і надання рекреаційних послуг, транспортну інфраструктуру, трудові ресурси.

Географічне положення району створило передумови для формування економічних зв'язків з Росією, більш міцних, ніж це характерно для інших регіонів України. Таке положення посилювалося розміщенням району на перетині напрямків масових перевезень вантажів між двома індустріальними велетнями: Донецько-Придніпровським районом України й Центральним районом Росії.

У 1919–1934 роках Харків був столицею України. Тут зосереджувалися кваліфіковані кадри, інтелектуальний, науковий потенціал. Ця роль колишньої столиці значною мірою збереглася, Харків і нині, поряд з Києвом, уособлює науково-технічний прогрес у країні. Наявність кваліфікованих кадрів в обласних містах сприяла розвитку працевітких виробництв у промисловості.

Районотвірним фактором є дуже розвинена транспортна мережа з магістралями загальнодержавного й міжнародного значення – залізницями, автошляхами, трубопроводами, авіалініями. Через територію району проходять міжнародні транзитні магістралі: Москва – Харків – Ростов-на-Дону, Москва – Харків – Сімферополь, а також важливі шляхи республіканського значення (Одеса – Харків, Київ – Харків та інші). Харків є найбільшим залізничним вузлом України, в ньому перетинаються найважливіші залізничні й автомобільні магістралі країни. Значним транспортним вузлом є Кременчук, де сходяться залізничні, автомобільні й водні шляхи.

Район характеризується складною демографічною ситуацією. Показники природного руху тут найгірші в Україні. Природний приріст скрізь від'ємний. Північно-Східний район виділяється посиленою міграцією, населення у великих містах поступово зменшується за рахунок від'ємного природного приросту. Великі міста, особливо Харків, характеризуються інтенсивною маятниковою міграцією. Трудові ресурси району мають досить високу кваліфікацію й рівень освіти; це стосується, насамперед, ресурсів Харківської агломерації, Полтави, Сум, де зосереджені складні, наукомісткі види виробництва. Зменшення контингенту трудових ресурсів перешкоджає розширенню працевістких виробництв, на яких район до цього часу в значній мірі спеціалізувався. Швидкий відтік сільського населення в міста не супроводиться адекватним підвищенням продуктивності праці в сільському господарстві, що також створює гостру проблему.

Тут зосереджувалися кваліфіковані кадри, інтелектуальний, науковий потенціал. Розміщувалося виробництво складних машин і обладнання, для якого Харків був своєрідним полігоном. Ця роль колишньої столиці значною мірою збереглася, Харків і нині, поряд з Києвом, уособлює науково-технічний прогрес у країні. Наявність кваліфікованих кадрів в обласних містах сприяла розвитку працевістких виробництв у промисловості. Північно-Східний район дає 13,7% валового внутрішнього продукту, зосереджує 12,7% основних фондів. Його частка в обсязі валової сільськогосподарської продукції становить 14,6%.

Північно-Східний район має проблеми територіально-галузевого удосконалення економіки району. Ресурси району обмежені, а тому треба істотно підвищувати продуктивність праці. Необхідна територіальна деконцентрація виробництва, особливо в Харківському і Кременчуцькому вузлах, економічна активізація малих і середніх міст, зокрема на Сумщині.

З метою розвитку інфраструктури і рекреаційної, зокрема, планується спорудження Спортивно-розважальний комплекс «Металіст-Сіті», який буде розміщено у безпосередній близькості від стадіону «Металіст», тобто в центрі Харкова; житловий комплекс «Familyclub» - елітні апартаменти класу «De Lux» у центрі мегаполіса. Унікальний житловий комплекс розташований у найпрестижнішому і дорогому районі Харкова (через дорогу від центрального парку ім. Горького). Водночас апартаменти знаходяться в екологічно чистій парковій зоні, вдалині від промислових підприємств. Ексклюзивне розташування, об'ємно-планувальні рішення, високорозвинена внутрішня і зовнішня інфраструктура. Це перший проект житлової нерухомості класу «de luxe» у Харкові. А також

Перспективи розвитку рекреації у Північно-Східному районі. Враховуючи незначне забезпечення району рекреаційно-туристськими ресурсами, а також помітна міграція рекреантів в інші, більш привабливі в ресурсно-туристському відношенні, райони, для Полтавської області перспективними є оздоровчий, пізнавальний, кінний туризм, сімейний відпочинок. Прогнозується розвиток оздоровчої рекреації на берегах водосховищ Харківської обл. Перспективним на Сумщині є сімейний відпочинок, пізнавальний і водний туризм.

Харківщина виокремлюється такими напрямками рекреаційної діяльності, як: оздоровчий, пізнавальний туризм, сімейний відпочинок.

На сьогоднішній день Північно-Східний рекреаційний район володіє таким рекреаційним потенціалом:

- сприятливі кліматичні умови як для зимових (на півночі), так літніх (на півдні) видів рекреаційних занять;
- мм мінеральні джерела загальнодержавного значення (води без специфічних компонентів, бромна, йодо-бромна, кремніста, радонова тощо);
- мм мальовничі лісові пейзажі, річкові долини Хоролу, Ворскли, Сейму, Пселу, простори най північніших в Україні степів;
- практично необмежені ресурси для розвитку сільського туризму, загальноукраїнським центром якого є Диканька;
- цінна історико-культурна спадщина, зокрема, скіфського періоду, козаччини, українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст., а також етнокультурні особливості території.

Відносно стабільна екологічна ситуація в перспективі може сприяти розвитку, крім уже відомих курортів (Миргород, Березовські Мінеральні Води, Рай-Оленівка, Ліщинівка), інших рекреаційних центрів – Путивля, Новий Санжар, Пісочна, Високого та ін., які перебувають у стадії становлення.

Зважаючи на прирічкове розташування (в основному Полтавська обл.), подальшого розвитку набуватимуть круїзи по Дніпру, та його лівих допливів: Ворскла, Десна тощо, яхтинг, водний туризм, реконструкція закладів розміщення та інтенсифікація берегової забудови. Враховуючи незначне забезпечення району (Харківська, Сумська області) рекреаційно-туристськими ресурсами, прогнозується розвиток оздоровчої рекреації на берегах водосховищ Харківської обл., а також помітна міграція рекреантів в інші, більш привабливі в ресурсно-туристському відношенні, райони.

Викреслення основних положень програм розвитку туризму і рекреації (на Україні та в районі, зокрема) повинні віддзеркалювати ресурсно-рекреаційні можливості тієї чи іншої території, які при їх реалізації можуть призвести до суттєвого пожвавлення регіональної економічної діяльності.

Методика оцінки історико-культурних туристичних ресурсів (за Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П.)

Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) - це пам'ятки історії і культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До складу ІКТР входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості.

Досвід багатьох країн світу засвідчує, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і впливати на отримання значних доходів. За даними офіційної статистики такі доходи найбільші в США, Іспанії, Франції, Італії, Великобританії, Австрії. В 1996 році вони становили відповідно 64,4; 28,4; 28,2; 24,3; 20,4; 14,6 млрд. дол. Пам'ятки історії та культури у вищезгаданих країнах узяті під охорону, добре впорядковані і постійно реставруються, що дозволяє вміло використовувати їх на ринку туристичних послуг.

У нашій державі історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, більшість визначних пам'яток не включена у туристичні маршрути, що приводить до їх використання в обмежених масштабах. Все це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який, за прикладом зарубіжних країн, при належній рекламі може давати значний економічний і соціальний ефект.

В Україні взято під охорону 70 тис. пам'яток історії та культури, в тому числі понад 12 тис. пам'яток архітектури з добре збереженими ансамблями - центральна частина Львова (наприкінці 1998 р. Львів увійшов до списку найцінніших в історико-культурному відношенні міст світу), Київ із спорудами доби Київської Русі, місто Жовква (Львівська область), Кам'янець-Подільський, який за кількістю пам'яток архітектури займає третє місце після Львова і Києва. Визначні пам'ятки архітектури знаходяться у Чернігові, Луцьку, Ужгороді, Білгород-Дністровському, Хусті та багатьох інших містах України. Високу історичну пізнавальну цінність мають руїни Херсонеса і Пантікапея в Криму, Ольвії в Миколаївській області.

Чимало в Україні монастирських комплексів, які є центрами паломництва, палацово-паркових ансамблів та інших пам'яток історії та культури, які не віднесені до туристичних ресурсів, або мало використовуються з метою активізації і опинилися поза межами активного туристичного процесу в Україні.

Пам'ятки історії та культури можуть бути предметом вивчення багатьма науковими дисциплінами. У більшості випадків під ними розуміють окремі споруди, предмети, пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, витвори матеріальної і духовної культури, які мають історичну, наукову, художню або якусь іншу культурну цінність. На наш погляд, історико-культурні пам'ятки, що входять і можуть увійти до складу туристичних ресурсів, необхідно розглядати не просто як окремі об'єкти з певною історичною або культурною цінністю, а як поєднання відповідних видів ІКТР, що мають високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу і в сукупності

формувати історико-культурний туристичний потенціал поселення, місцевості, регіону.

Пам'ятки історії та культури в Україні розміщені дуже нерівномірно. Основна їх кількість припадає на Київську, Хмельницьку, Вінницьку, Чернігівську, Сумську області та Республіку Крим. Однак кількісний показник цих пам'яток ще не дає уяви про рівень їх пізнавальної цінності і привабливості, а також про їх придатність для організації пізнавальних рекреаційних занять або включення у відповідні туристичні маршрути. У зв'язку з тим В. Мацолою із Закарпаття пропонується оцінювати рекреаційну значимість території за щільністю пам'яток історії та культури на 100 км² площі. При цьому пропонується визначати щільність пам'яток найвищого класу (загальнонаціонального і міжнародного значення). За базову основу приймаються показники в Україні, де щільність всіх фіксованих пам'яток складає 7,9 одиниць на 100 км², пам'яток загальнонаціонального значення - 0,7 і відповідно по Львівській області - 18 і 1,8. Виходячи з таких даних, В. Мацола пропонує оцінювати одним балом території, де ці показники складають менше 7,9, двома балами - 8-18 і трьома - понад 18 од./100 км². Зрозуміло, що такий підхід може використовуватись для оцінки ІКТР великих регіонів, а не для визначення історико-культурного туристичного потенціалу поселення, чи навіть окремого адміністративного району Н.Ф. Поліновою було запропоновано підхід, який для оцінки пізнавальної цінності включав такі ознаки: рівень організації об'єктів для показу і місцезнаходження туриста по відношенню до об'єкта огляду. За рівнем організації історико-культурні об'єкти в такому випадку поділяються на спеціально підготовлені для показу і не підготовлені, а за місцем знаходження суб'єкта до об'єкту огляду - на інтер'єрні і екстер'єрні історико-культурні об'єкти. Такі термінологічні звороти, а також поняття про необхідний час огляду історико-культурних об'єктів взято до уваги автором при розробці оціночних шкал запропонованої бальної системи оцінок ІКТР.

Бальна система оцінок на практиці застосовується досить широко. Особливо у тих випадках, коли будь-яке явище не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизній його оцінці, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища.

Сутність бального підходу оцінки історико-культурних ресурсів полягає в тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з історико-культурною важливістю явищ, що їх характеризують і часу, необхідного для огляду таких об'єктів. Необхідний час огляду визначають спеціалісти-експерти. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вища пізнавальна цінність, а це значить, що вищий оціночний бал йому присвоюється.

Найбільш складним і відповідальним завданням виявилась розробка оціночних шкал для окремих показників. Адже необхідно було знайти певні закономірності для переходу від виміру до оцінки. У запропонованій методиці подається 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів ІКТР. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою.

Пам'ятки історії, які виділені окремим блоком, виступають важливими об'єктами огляду на туристичних маршрутах, екскурсіях, подорожах. Вони вважаються цінним джерелом інформації, фактором формування національної самосвідомості українського суспільства. В таких умовах дуже важливо якнайповніше визначити рівень привабливості усіх компонентів ІКТР.

Таблиця

Бальна шкала оцінок історико-культурних туристичних ресурсів

№п\п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
I. Археологічні об'єкти		
1.1.	Території первісного заселення	1
1.2.	Стоянки, поселення	2
1.3.	Кургани	3
1.4.	Древні городища (прості)	4
1.5.	Древні городища - складні (з декількома лініями оборони, дитинцем і довколишнім містом)	5
II. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими та культурними традиціями		
2.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	1
2.2.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність	3
2.4.	Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5.	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5
III. Пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури		
3.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2
3.3.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно визвольних змагань,	3

	війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	
3.4.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	5
IV. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні, або муровані укріплення, замки із bastionними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX-XX сторіч)		
4.1.	Частково збереженні елементи оборонних споруд	1
4.2.	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
4.3.	Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3
4.4.	Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції	4
4.5.	Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5
V. Сакральні споруди (церкви, костели, синагоги тощо)		
5.1.	Фрагменти культових споруд	1
5.2.	Окремі культові різностильові споруди	2
5.3.	Комплекс культових різностильових споруд	3
5.4.	Окремі культові стильові споруди	4
5.5.	Комплекс культових стильових споруд	5
VI. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські і житлові будівлі, дерев'яні церкви і т.п.).		
6.1.	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
6.2.	Окремі будівлі, що є пам'ятниками народної архітектури	2
6.3.	Церкви, садиби, що є пам'ятниками народної архітектури	3
6.4.	Окремі вулиці, або групи будівель, що є пам'ятниками народної архітектури	4
6.5.	Поселення, що визнані як пам'ятники народної архітектури, або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5

VII. Громадські споруди (народні школи, народні дома, шпиталі, корчми, млини і т.п.		
7.1.	Частково збережені елементи громадських споруд	1
7.2.	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
7.3.	Повної збереженості елементи громадських споруд	3
7.4.	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
7.5.	Добре збереженні пам'ятки громадських споруд.	5
VIII. Палацово-паркові ансамблі		
8.1.	Окремі залишки палацово паркових ансамблів	1
8.2.	Окремі фрагменти палацово паркових ансамблів	2
8.3.	Впорядковані фрагменти палацово паркових ансамблів	3
8.4.	Добре збережені палацово паркові ансамблі	4
8.5.	Добре збереженні і впорядковані палацово паркові ансамблі	5
XIX. Сучасні пам'ятки архітектури		
9.1.	Окремі пам'ятки архітектури, що збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних вирішень	3
9.2.	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	4
9.3.	Група сучасних пам'яток архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів.	5
X. Професійні художні промисли		
10.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на базі зібраних зразків професійних народних майстрів	3
10.2.	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4
10.3.	Наявність декількох професійних майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XI. Народні художні промисли (ткацтво, килимарство, вишивка, художня		

обробка шкіри, художнє плетіння, деревообробка, гончарство тощо).		
11.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані па основі зібраних зразків народних умільців	3
11.2.	Наявність окремих народних умільців з експозицією власних творів	4
11.3	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
XII. Пам'ятки матеріальної культури		
12.1	Індивідуальні музейні експозиції	3
12.2.	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
12.3.	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури і побуту	5
XIII. Пам'ятки фольклору		
13.1.	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному і громадському побуті	5
13.2.	Поширення окремих жанрів, або видів фольклору	4
13.3.	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

Оцінка археологічних об'єктів, як залишків матеріальної культури, життя та діяльності людей у вигляді окремих старовинних предметів або комплексів, що відкриті завдяки археологічним розкопкам, зводиться до визначення рівня їх привабливості, пізнавальної цінності. Остання більше відповідає можливості уявного відтворення відвідувачем історичної епохи, чи окремої події, що пов'язані з ними.

Так, стоянка, що оцінені у запропонованій шкалі двома балами, для пересічного туриста виглядатиме як неукріплене давнє поселення з малопотужним культурним шаром, позбавлене довготривких споруд. Тоді, як городища (оцінені в чотири і п'ять балів) вважаються поселеннями, що укріплені одним або кількома земляними, деревоземляними, глинобитними, кам'яними або цегляними валами та зовнішніми ровами, де для його пізнання значно більше необхідно потратити часу.

"Пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими та культурними традиціями" (П), включають дуже широкий спектр історико-культурних об'єктів: від пам'ятних місць, що оцінюються одним балом, до групи пам'яток (меморіальні музеї, парки, споруди, дошки і т.п.), що справляють враження на глядачів завдяки художньо-естетичним якостям, або оригінальністю зовнішніх форм, оцінюються найвищим балом у п'ятиступеневій системі оцінок пізнавальної значимості.

Третя підгрупа, що включає "Пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури" (Ш). За логічною схемою оцінки остання дуже нагадує попередню підгруп}' пам'яток історії та культури. Лише за одним винятком: тут беруться до уваги пам'ятники учасникам історичних подій, діячам історії та культури.

Найвищим балом оцінено показник групи пам'ятників, що мають високу архітектурно-мистецьку цінність.

Важливою складовою ІКТР вважаються архітектурні пам'ятки, які за своїм типологічним різноманіттям якісно відрізняються від інших блоків і становлять вагомому частку у багатій культурній спадщині України. Серед архітектурних об'єктів загальноновизначними є пам'ятки оборонного будівництва (IV), особливо ті, що добре збереглися. Зокрема, замки, фортеці, монастирські комплекси, яких в Україні нараховується понад дві сотні (7, с.4). В полі зору туристичного сприймання можуть бути частково збережені елементи оборонних укріплень, які мають дуже широке поширення в Україні і вимагають копіткого спеціального дослідження. Виходячи з цього, у нашій шкалі оцінок взято до уваги такий важливий показник цінності як стан фізичного збереження пам'яток оборонного будівництва.

Не менш привабливими пам'ятками архітектури є сакральні споруди- V (церкви, костели, синагоги тощо). Тут важливим показником цінностей виступає не стільки вік пам'яток архітектури (4, с.25), як стильові ознаки, за якими криється вік споруди, навіть мистецька цінність об'єкту. Комплекси культових споруд переважно знаходяться у великих містах.

Пам'ятки народної архітектури (VI), до яких відносять житлово-господарські будівлі, часто використовуються в туристичній справі. Своєю оригінальністю, вишуканістю форм та надзвичайною привабливістю вони урізноманітнюють архітектурний ландшафт довкілля. Традиційно народне будівництво дійшло до нас у численних пам'ятках дерев'яної архітектури, що переважно локалізується у сільській місцевості.

Найбільш популярним видом народної архітектури є традиційне житло, зокрема хата. Це затишна, білена зовні і всередині будівля, крита соломомою. Вона є етнографічною ознакою українського народу.

Серед господарських споруд, які можуть бути пам'ятками народної . архітектури, зустрічаються клуні, де обмолочували збіжжя; хліви, де утримували худобу; комори, де зберігали запаси зерна, вжиткові речі тощо. Такі споруди найбільш поширені у середній і південній частині України.

Найоригінальнішим і найбільш привабливим видом народної архітектури в Україні є дерев'яні церкви, які вважаються шедеврами світової архітектури, а також дзвіниці, каплиці і навіть плебанії (місце проживання церковнослужителів).

У запропонованій шкалі оцінок пам'яток народної архітектури взято до уваги широкий діапазон їх наявності і рівня привабливості - від окремих будівель з елементами народної архітектури, які оцінюються 1 балом, до групи будівель і

навіть цілих поселень у вигляді музеїв під відкритим небом, яким присвоєно найвищий оціночний бал.

Громадські споруди (VII), переважно житлові, до яких відносяться народні школи, народні доми, корчми, а також господарські виробничі споруди (водяні млини, вітряки, перші гідроелектростанції тощо) можуть мати практичне застосування і до сьогодні. У більшості випадків вони вважаються досить привабливими об'єктами туристичного огляду. Відповідно до сказаного, найвищим балом оцінено добре збережені пам'ятки громадських споруд.

Палацово-паркові ансамблі (VII) є вагомою частиною архітектурної спадщини України. Вони мають досить обширну мережу старовинних палаців, парків і виділяються не лише історико-культурною значимістю. Адже чимало з них безпосередньо використовуються з рекреаційною метою.

Із втратою оборонного значення замків (середина XVIII ст.) різко розширюється географія палацового будівництва. Вони забудовуються за межами міст-фортець, досить повсюдно і дуже часто у сільській місцевості. Найбільшого розмаху палацово-паркове будівництво досягнуло у XIX ст.

Цікаво відзначити, що в Україні таке будівництво було важливим елементом росту багатьох поселень, центрами формування систем розселень.

У запропонованій методиці оцінки палацово-паркових ансамблів за основу при визначенні величини балу береться рівень їх збереження та стан впорядкованості.

Оцінка сучасних пам'яток архітектури (IX), куди можуть входити окремі житлові, виробничі, культурні, освітянські, спортивні та інші споруди або їх групи, зводиться до рівня використання найновіших технічних засобів у будівництві та стан їх атрактивності в сучасному архітектурно-ландшафтному середовищі.

Великою популярністю серед туристів користуються вироби народних майстрів. Найбільш повно вони представлені в експозиціях музеїв, які часто відвідують відпочиваючі. Разом із тим туристи дуже зацікавлені у придбанні художніх виробів ручного виготовлення.

У шкалі оцінок "Професійні художні промисли" (X) і "Народні художні промисли" (XI) первинними показниками виступають як кількість професійних майстрів і народних умільців, що мають експозиції власних творів, так і наявність музейних експозицій, що складені з художніх творів професійних майстрів, або з творів народних умільців. Останні оцінені найвищим балом.

Значний вплив на підвищення туристично-пізнавальної атрактивності поселення, району має наявність та рівень зосередження етнографічних пам'яток (XII).

Український народ володіє колосальним духовним потенціалом, який зосереджений в традиційній культурі, зокрема в матеріальній. Особливо це видно у традиційному хліборобстві (на етнічних територіях України населення справіку займалось не лише обробітком землі, а й тваринництвом, допоміжними заняттями і промислами). Праця на землі вимагала певних знарядь (для оранки, збору

зернових і т.п.), технологій її обробітку, догляду за культурами і зберігання врожаю.

Пам'ятки матеріальної культури, які найкраще представлені у експозиціях етнографічних музеїв, музеїв народної архітектури і побуту (у запропонованій системі оцінок саме музеям із такими експозиціями присвоєно найвищий бал - "5"), відображають не лише матеріальний процес, а й абстрагують такі елементи хліборобства як культ землі, магія слова, магія предмету. Тобто у цілісній системі народно-традиційної культури будь-яка речова пам'ятка є органічною єдністю матеріального і духовного.

Серед ЖТР окремим блоком виділяються пам'ятки фольклору (ХІІІ). Саме слово "фольклор" перекладається з інших мов як народна мудрість, усна творчість.

Український фольклор складається з віршового і прозового підрозділів. Якщо віршування найкраще виражено у пісенності, то проза об'єднує такі жанри усної творчості як казки, легенди, перекази, усні оповідання, анекдоти.

Поширення окремих видів або жанрів фольклору створює привабливий фон для території. Так, календарні обрядові пісні дуже пов'язані з трудовою діяльністю людини і вони обов'язково виконуються, наприклад, під час свят першого вигону худоби на полонину в рекреаційному регіоні Карпат; не менш цікавими є календарні пісні новорічного циклу - колядки і щедрівки, які хоч і мають повсюдний характер, але найурочистішими вони виконуються в Карпатах під час Новорічно-Різдвяних карнавалів, фольклорних фестивалів тощо.

Якщо поетичний фольклор найкраще виражається через пісенну творчість, то проза знаходить собі місце у розповідях екскурсоводів про гуманістичні принципи життя, людські чесноти населення туристичного краю. Так, перекази, як жанр прозового фольклору, часто використовується в екскурсійній інформації про Хмельницького, Мазепу, Залізняка, Довбуша, невідомого партизана і т.п.

У наш час не в однаковій мірі збереглися жанрові види фольклору. Так, у Карпатах найбільш поширені обрядові народні пісні, коломийки, казки легенди; на Наддніпрянщині - історична, особливо козацька пісня, а на Лівобережній Україні - дума. Врахування певних регіональних особливостей фольклорної традиції у туристичній діяльності ніскільки не вплине на якість політичне розчленування народу, а, навпаки, посилить поетичну виразність, а разом із нею культурно-пізнавальну привабливість конкретної території.

Наступний етап оцінки пов'язаний з об'єднанням покомпонентних балів окремих компонентів оцінок, які отримані по окремих блоках історико-культурних туристичних ресурсів, в інтегральну величину. У результаті дістаємо загальну суму балів, яка і характеризує пізнавальну цінність ПСТР окремого поселення, або місцевості

$$A = \sum_{i=1}^I P_i + \sum_{i=1}^I T_i + \sum_{i=1}^I S_i + \sum_{i=1}^I R_i + \sum_{i=1}^I F_i$$

де: А - інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних туристичних ресурсів окремого поселення, місцевості;

P_i - компоненти пам'яток історії та культури;

T_i - компоненти архітектурних пам'яток;

Si - компоненти пам'яток мистецтва;

Ri - компоненти етнографічних пам'яток;

Fi - компоненти пам'яток народної творчості.

Для зручності оцінювання (співставлення і порівняння оціночних параметрів) важливо ввести поняття "коефіцієнта пізнавальної цінності" (K_p), який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки ПСТР окремого поселення, місцевості до максимально можливої кількості балів, яка наведена в шкалі оцінок:

$$K_p = \frac{A}{A_{max}}$$

де: A - сума балів пізнавальної цінності історико-культурних туристичних ресурсів окремого поселення, території (блоку);

A_{max} - максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Цей коефіцієнт зручний для визначення рівня привабливості не лише комплексу історико-культурних ресурсів, але й для окремих блоків. Для цього достатньо поділити отриману суму балів на максимально можливу кількість балів у розрізі окремих блоків ГКТР.

Виходячи із значення K_p , можна провести наступне ранжування рівнів пізнавальної цінності ПСТР:

0,86-1,00 - унікальні

0,65-0,85 - високоатрактивні

0,45-0,64 - середньоатрактивні

0,25-0,44 - малоатрактивні

менше 0,25 - неатрактивні

У Карпатському туристичному регіоні зосереджена значна кількість історико-культурних пам'яток, рівень туристичного використання яких, як і всій Україні, поки-що невисокий. Тут зареєстровано понад 7000 пам'яток архітектури, що складають найбільшу атрактивність, як туристичні об'єкти [9, с.182-624].

Проведене групування міст за пізнавальною цінністю має не лише теоретичне, але й практичне значення. Так, високоатрактивним поселенням, якими є Мукачево, Дрогобич, Коломия, Самбір, Косів, Трускавець необхідно надавати перевагу при прокладанні міжнародних туристичних маршрутів, адже в них зосереджуються всі види ПСТР.

Середньоатрактивні поселення можуть використовуватись для часткового розвантаження високоатрактивних міст. Через ці міста доцільно прокладати місцеві туристичні маршрути, маршрути вихідного дня, а також радіальні маршрути із високоатрактивних центрів, де у більшості випадків знаходяться відомі туристичні бази, пансіонати відпочинку та інші рекреаційні заклади.

Треба відзначити, що нами оцінені лише історико-культурні туристичні ресурси. У результаті можлива така ситуація, що відомі туристичні центри, якими є, наприклад, Воловець, Ворохта, за пізнавальною цінністю ІКТР вважаються малоатрактивними. Однак, враховуючи високу привабливість і значення природних рекреаційних ресурсів ці поселення успішно використовуються для розвитку оздоровчого туризму, гірськолижного спорту та відпочинку. Наведений

приклад говорить про те, що результати оцінки ІКТР повинні використовуватись в основному для розвитку пізнавального туризму. Звичайно, що поєднання високої пізнавальної цінності ІКТР з унікальними природними ресурсами створює сприятливі умови для розвитку всіх видів туризму.

Малопривабливих районів в історико-культурному плані небагато в Карпатському регіоні. У Закарпатській області - Перечинський, Великобerezнянський, Воловецький, Міжгірський; в Івано-Франківській - Долинський, Рожнятівський; в Чернівецькій області - Вишшський і Путильський райони. Із наведеної картосхеми видно, що це високігірні райони, які найменш загосподарені і виділяються, у першу чергу, унікальними природними туристичними ресурсами, які вже використовуються або можуть бути використані для розвитку переважно гірських видів туризму.

Таким чином, запропонована методика оцінки пам'яток, що входять до історико-культурної спадщини українського народу, дозволить якнайповніше визначити туристично-пізнавальний потенціал окремого поселення, місцевості, району, що сприятиме ефективному функціонуванню та прибутковості сучасної індустрії туризму. Встановити, що пізнавальна цінність ІКТР не визначається величиною міста, а залежить від наявності історико-культурних об'єктів, їх структури і пізнавальної цінності наявних ресурсів.

Ковальська Леся Володимирівна

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Коректор – Олена Заславська
Технічний редактор –
Верстання –

Підписано до друку
Формат 60х84/16. Пап. офс. Друк офс.
Умов. друк. арк. 6.5. Тир. пр.